ВІСНИК

Луганський державний університет внутрішніх справ

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 1

2007

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальний випуск № 1

У двох частинах

Частина 1

Луганськ
2007

УДК 34:378.2(063)
ББК 94.3
В-53

ВІСНИК

Луганського
державного університету
внутрішніх справ

*Науково-теоретичний журнал * Виходить щоквартально * Заснований 1997 року * Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ * Реєстр. свід. ЛГ № 897-18/ПР, видане Луганським обласним управлінням юстиції 06.07.2006 р. * Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

Дідоренко Е.О.	-	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України (головний редактор)
Бараненко Б.І.	-	канд. юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Левченков О.І.	-	канд. юрид. наук, доц.
Козаченко І.П.	-	д-р юрид. наук, проф. член-кор. АПрН України
Сегай М.Я.	-	д-р юрид. наук, проф., акад. АПрН України
Курочка М.Й.	-	канд. юрид. наук, доц.
Бірюков В.В.	-	канд. юрид. наук, доц.
Бурбело О.А.	-	д-р екон. наук, проф.
Лазор Л.І.	-	д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПрН України
Сілюков В.О.	-	канд. юрид. наук, доц.
Цвєтков О.Г.	-	канд. юрид. наук, доц.

Луганський державний університет внутрішніх справ продовжує висвітлення актуальних проблем, що є предметом розгляду й дискусійного обговорення на засіданнях постійно діючого при ЛДУВС методологічного семінару з *проблем теорії та практики ОРД*.

У даному спеціальному випуску публікуються доповіді й повідомлення вчених, викладачів, слухачів магістратури, ад'юнктів, здобувачів і практиків з питань удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ, а також оперативно-розшукового забезпечення державного захисту й безпеки учасників кримінального судочинства та суб'єктів оперативно-розшукової діяльності, що були розглянуті на засіданнях семінару 29-30 вересня 2005 р. і 27-28 квітня 2006 р.

Ураховуючи органічну єдність зазначених тематичних напрямків, матеріли проведених семінарів публікуються у двох частинах: ч. 1 – відкриті доповіді й повідомлення, ч. 2 – публікації таємного характеру.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4. Луганський державний університет внутрішніх справ.
☎ 53-50-88, тел.факс 55-32-00.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ, 2006

Б.І. Бараненко
кандидат юридичних наук, професор
(Луганський державний університет внутрішніх справ)
В.О. Сілюков
кандидат юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ (МЕТОДОЛОГІЧНІ, ПРАВОВІ, ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ)

Питання, яке виноситься на розгляд, ще до недавнього часу не мало настільки проблемного характеру, як це виявляється тепер, ні щодо теорії, ні щодо практики ОРД. Дійсно, напрацьоване за пострадянських часів відомими вченими поняття "оперативна розробка", що базувалося, головним чином, на уявленні сутності ОРД суто з позицій організаційно-функціонального її змісту [1, с. 28; 2, с. 15; 3, с. 14; 4, с. 18-19], було категоріально віднесене до однієї з форм оперативно-розшукової діяльності (поряд із задекларованими іншими такими формами, як от: виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, та оперативно-розшукова профілактика).

Саме в такому розумінні це поняття, починаючи майже з середини минулого сторіччя, беззмінно використовується в теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності, а також викладається в підручниках і посібниках з дисципліни ОРД. Даний, утилітарний підхід сформувався в умовах нелегітимного існування оперативно-розшукової діяльності та відсутності її правового регулювання. Але, як відомо, за роки незалежності України зазначена діяльність отримала законодавчо-правову регламентацію і зайняла достойне місце в системній практиці органів внутрішніх справ по боротьбі зі злочинністю та забезпеченню безпеки суспільства й держави. Ці передумови цілком змінили теоретичне й практичне ставлення до визначення сутності й змісту оперативно-розшукової діяль-

ності. *У теорії вона все більше набуває визнання як самостійної галузевої науки юридичного профілю, у практиці – як застосування окремої галузі права* [5; 6; 7]. Природно, що ці корінні зміни обумовлюють необхідність методологічного переосмислення багатьох категорій ОРД, до яких, безсумнівно, відноситься й поняття оперативної розробки.

Передбачаючи можливий скепсис з боку тих чи інших опонентів щодо проблемності питання, яке винесене на розгляд, хотілось би зауважити, що в цьому відношенні багатьох фахових учених з питань ОРД уже доволі швидкими темпами випереджають учені – представники загально-правових, філософських, психологічних наук тощо. Вони сміливіше ставлять на порядок денний питання щодо методології наукового й практичного пізнання істотних закономірностей ОРД, які виконують функції головних регулятивних чинників існування й розвитку даного спеціального виду правоохоронної діяльності.

Такими регулятивними чинниками в широкому розумінні визнається система особливих знань щодо природи (походження), сутності й змісту (мети, завдань, функцій, форм, методів, принципів), а також місця й ролі оперативно-розшукової діяльності в державно-правовій сфері суспільства [8]. Тож, виходячи з вищевикладеного, давайте спробуємо розібратися, що собою являє оперативна розробка? Спочатку здається доцільним з'ясувати цей термін з позицій лексичного його тлумачення. Слово "розробка" означає дії: "розробити", "розробляти", "розроблювати", що можуть бути виразом цілеспрямованого здійснення якоїсь роботи з метою зробити щось придатним до використання чи створення, вдосконалення чогось [9, с. 1072], або ж ретельного, усебічного опрацювання, дослідження якогось явища в усіх дрібницях [10, с. 644] і т.ін. *Отже, даний термін означає системні активні дії задля досягнення змін, перетворень, удосконалень певних явищ чи процесів, отримання їх оновленого стану, нової якості тощо.*

Мабуть, саме з погляду на це, головна дійова суть "оперативної розробки" окремими вченими вбачається в проникненні за допомогою концентрованого використання всього арсеналу її засобів і методів у таємні сфери протизаконної діяльності злочинців, виявленні фактів і обставин, необхідних для їх викриття, а також для попередження, розкриття злочинів, установлення винних осіб, розшуку злочинців тощо [11, с. 481].

За загальним характером оперативно-розшукових заходів і засобів та спрямованістю стосовно об'єктів оперативно-розшукового впливу оперативна розробка істотно не відрізняється від інших шляхів пошуку

й фіксування фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп з метою припинення, розкриття злочинів і т.ін. Проте, її метою є *негласне отримання відомостей про замасковану злочинну діяльність,* голо-вним чином, *зсередини законспірованих об'єктів.* Тому вона, на погляд деяких авторів, являє собою локальну, тимчасово функціонуючу мікро-систему, якій притаманні всі відповідні діяльнісно-структурні компоненти, як от: *суб'єкт та інші учасники ОРД* (тобто оперативник, керівник підрозділу, негласний працівник тощо); *об'єкт ОРД* (яким є злочинець чи злочинна група); *конкретна мета, завдання* та очікувані результати ОРД; *комплекс оперативно-розшукових заходів і засобів* і т.ін. [11, с. 489]

Таким чином, можна говорити про те, що *поняття "оперативна розробка" означає певний спосіб здійснення оперативно-розшукової діяльності,* тобто систему спеціальних дій, прийомів тощо, яка дає можливість вирішити особливі за своєю метою завдання ОРД і досягти відповідних кінцевих результатів [9, с. 1179]. Останні, як це випливає з вимог законодавства (зокрема: ст. 4, ч. 2 ст. 65, ч. 3 ст. 66, ч. 5 ст. 97, ст. 103 КПК України; п.п. 1, 5 ст. 7, п.п. 2, 3 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність"; п. 3 ст. 15 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" і ін.) *спрямовані переважно на реалізацію функцій щодо оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства.* Це, зокрема:

- доповнення раніше отриманої первинної оперативно-розшукової інформації криміногенно-кримінального характеру та поглиблена предметна її перевірка, що наближає суб'єктів ОРД до наявності необхідного для кримінально-правового реагування обсягу фактичних даних про підготовлювані, вчинювані або вже вчинені злочини та осіб, причетних до них;
- недопущення продовження злочинної діяльності об'єктів оперативної розробки шляхом запобігання злочинам та припинення їх на стадіях підготовки та замаху на них;
- забезпечення повного й всебічного розкриття злочинів, вчинених розроблюваними особами, шляхом установлення та документування (негласного доказування) всіх їхніх злочинних дій;
- оперативне супроводження досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ щодо тяжких і особливо тяжких злочинів з метою отримання й надання доказів у кримінальних справах, а також орієнтовної інформації в інтересах кримінального судочинства;

- створення під час оперативної розробки умов щодо забезпечення відшкодування матеріальних збитків, заподіяних злочинними діями розроблюваних осіб;
- викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, та здійснення заходів щодо їх усунення;
- розшук осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, а також безвісно відсутніх;
- оперативно-розшукове забезпечення державного захисту й безпеки працівників суду й правоохоронних органів, осіб, які сприяють оперативно – розшуковій діяльності, а також осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів.

Приведений перелік загальних функцій ОРД слід ще доповнити спеціальними функціями, які задекларовані Законом України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю", а саме такими, як: запобігання виникненню організованих злочинних угруповань; запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність; протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і засобів масової інформації; запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, а також використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів.

Але ж, на нашу думку, *оперативна розробка може розглядатися і як відособлена стадія ОРД,* бо саме на цій стадії вирішуються певні етапні питання, наприклад, щодо розвитку первинної оперативно-розшукової інформації, організаційно-тактичного забезпечення виконання головних завдань ОРД, використання можливостей оперативної розробки щодо задоволення інформаційно-аналітичних потреб ОРД, які виходять за межі цієї розробки, і т.ін. Ми вважаємо, що в даному випадку, з урахуванням, до того ж, значної ще комплексності та організаційної складності застосування оперативно-розшукових заходів і засобів, оперативна розробка явно відрізняється від проведення первинної оперативно-пошукової роботи, тобто від стадії виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес.

Між тим, відносячи оперативну розробку до способу здійснення оперативно-розшукової діяльності чи її відособленої стадії, ми все-таки повинні звернутися й до розгляду цього поняття в контексті категорії "форма". Звісно, що в філософії вона уявляється як спосіб існування або

зовнішній вираз внутрішнього змісту, упорядкованої певним чином сукупності елементів і процесів, які утворюють предмет чи явище. Саме тут виявляється постійна *єдність форми та змісту* [9, с. 1328; 12, с. 372].

Треба думати, що в такому сенсі підстав для визнання категорії "оперативна розробка" як однієї із загальних форм оперативно-розшукової діяльності нема. Оскільки внутрішній зміст розробки залежить від диференційованих і непостійних її завдань, то й способи (тобто форми) існування цього змісту різні та непостійні. Крім того, якщо беззастережно сприймати існуючу на сьогодні класифікацією форм ОРД, то виявляється й інша суперечність. Так, нагадаємо, що функція оперативно-розшукової профілактики чи попередження злочинів віднесена до однієї із зазначених форм ОРД, тоді як реалізується вона саме способом оперативної розробки, тобто виходить, що в рамках іншої такої форми. Це, як нам здається, є парадоксом.

Намагаючись розв'язати зазначені негаразди, нещодавно вдалу, на наш погляд, думку в цьому відношенні висловив учений В.А. Ященко. Він на підставі комплексного філософсько-правового дослідження методології теорії і практики ОРД прийшов до висновку, що загальними формами оперативно-розшукової діяльності *є власне її пошукові, розвідувальні та контррозвідувальні заходи.* Оскільки дані заходи поєднують у собі всі елементи змісту зазначеної діяльності, як от: її мету, завдання, цілі, суб'єктів і об'єктів, принципи, функції тощо, то саме вони, як вважає згаданий автор, і становлять внутрішню форму ОРД [8]. Гадаємо, що даний висновок заслуговує подальшого теоретичного опрацювання.

Однак, треба звернути увагу й на те, що поняття "форма" може також вживатися і в значенні внутрішньої організації, структури того чи іншого явища або процесу. За нашими науковими спостереженнями, упорядкований таким чином зміст оперативної розробки є обов'язково присутнім майже в кожному з її різновидів і саме в цьому разі він утворює відповідні їм зовнішні форми оперативної розробки. До *таких форм, як відомо, відносяться різні за своїм функціональним призначенням оперативно-розшукові справи.*

У контексті всього вищевикладеного треба особливо наголосити на тому, що оперативна розробка має правову природу. Це підтверджується:

- *по-перше,* чітким законодавчим визначенням головних завдань ОРД, які, стосовно органів внутрішніх справ, у відповідності до ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", полягають у пошуку й фіксації фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та

груп з метою припинення злочинів та в інтересах кримінального судочинства, а також в отриманні інформації в інтересах безпеки громадян;

- *по-друге,* віднесенням до основних обов'язків оперативних підрозділів вживання необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення й розкриття злочинів та викриття причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів (п. 1 ст. 7 зазначеного закону);

- *по-третє,* встановленням різновидів оперативно-розшукових справ, у рамках яких практично здійснюється оперативна розробка.

Зокрема, ст. 9-1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" встановлює наступний граничний перелік оперативно – розшукових справ, що мають вестися оперативними підрозділами в системі МВС:

1) щодо невстановлених осіб, які готують або вчинили злочин;

2) щодо осіб, у зв'язку з розслідуванням стосовно них кримінальної справи;

3) щодо осіб, стосовно яких є дані про участь у підготовці або вчиненні злочину;

4) щодо осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;

5) щодо осіб безвісно відсутніх.

Критерії визначення цього переліку передбачені в ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". Ними є загальні підстави щодо проведення оперативно-розшукової діяльності. Проте їх наявність розглядається як обов'язкова умова заведення оперативно-розшукової справи, і, водночас, тільки в її рамках власне й виникає можливість здійснення оперативної розробки. Законодавець, як відомо, напряму обумовив право щодо застосування будь яких заходів і засобів ОРД саме заведенням оперативно-розшукової справи.

Отже, вочевидь *виявляється чергова правова суперечність.* Суть її полягає, з одного боку, у формальній, з позицій законодавчого підходу, забороні проведення поза оперативно-розшукових справ первинної оперативно-пошукової роботи, а, з іншого боку, у можливості здійснення тільки в рамках оперативної розробки окремих заходів ОРД, які за своєю предметно-дійовою спрямованістю ніяк не відповідають меті і змісту цієї розробки.

Треба зауважити, що в цьому відношенні російський законодавець пішов більш конструктивним шляхом. Наприклад, такі оперативно-розшукові заходи, як спостереження, опитування, ототожнення особис-

тості, відповідно до Федерального закону "Про оперативно-розшукову діяльність" не потребують заведення справи оперативного обліку, що у відповідному українському законодавстві визначено як оперативно-розшукова справа [11, с. 463]. Це дуже позитивна правова норма, оскільки вона практично легітимізує стадію отримання первинних оперативно-розшукових даних, які надалі можуть слугувати підставою щодо проведення оперативної розробки.

До сказаного слід додати, що зазначені негаразди не знайшли будь якого вирішення і у відомчому нормативному порядку. Так, відома інструкція про оперативно-розшукову діяльність оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України, що затверджена наказом МВС України від 17.07.2004 р., спираючись на законодавчі підстави проведення ОРД, передбачає три види (категорії) оперативно-розшукових справ. Ними є:

1) справа "Захист", що має заводитися на особу або групу осіб, які готують або вчинили злочин, у тому числі як за власною ініціативою, так і на виконання письмового доручення слідчого, вказівки прокурора та ухвали суду про проведення оперативно-розшукових заходів, а також у разі наявності реальної загрози життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку зі службовою діяльністю, та особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам;

2) справа "Злочин", у рамках якої проводяться оперативно-розшукові заходи щодо розкриття злочинів, які вчинені або підготовлені невстановленими особами;

3) справа "Розшук", яка заводиться для розшуку осіб, що переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання, а також осіб, безвісно відсутніх.

Відзначимо, що, дублюючи всі законодавчі приписи стосовно правового змісту оперативно-розшукових справ, у тому числі щодо порядку їх заведення, обчислювання строків ведення, продовження їх тощо, згадана інструкція в той же час практично обійшла стороною специфічні змістовні компоненти та організаційно-тактичні механізми власне здійснення оперативної розробки відповідних об'єктів ОРД.

Таким чином виявляється, що *"оперативна розробка" як класична, устояна категорія теорії і практики оперативно-розшукової діяльності на сьогодні фактично випала з нормативно-правового простору.* Це, на наш погляд, є значною втратою, яка потребує негайного відомчого втручання.

Вихідні правові передумови для цього існують. Вони, насамперед, закладені в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність". Зокрема, з погляду на те, що шляхом проведення оперативної розробки мають вирішуватися найбільш важливі й складні завдання щодо попередження й розкриття тяжких та особливо тяжких злочинів, підготовлюваних або вчинюваних групами, частіше за все організованими, чи злочинними організаціями, розшуку й затримання особливо небезпечних злочинців і т. ін., ми в переліку законодавчо закріплених заходів і засобів ОРД знаходимо саме ті, які найбільш адекватні вказаним завданням.

Так, ч. 14 ст. 9 зазначеного закону надає право на здійснення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, лише з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх припинення і розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання, захисту життя, здоров'я, житла й майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, тощо. Ідеться, зокрема, про негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контролювання листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ч. 2 ст. 8 даного закону).

Окрім того, є підстави в такому ж сенсі говорити про здійснення проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничає з останнім, про візуальне спостереження, яке може проводитися з метою встановлення даних щодо особи та її зв'язків (ч. 8 ст. 8, ч. 15 ст. 9 того ж закону) і про деякі інші заходи ОРД, що лежать в основі проведення оперативної розробки.

Отже, завданням сьогодення, за нашим переконанням, має стати *розробка й нормативно-правове закріплення засад, які б забезпечували максимальну реалізацію під час здійснення оперативної розробки відповідних об'єктів тих заходів і засобів ОРД, які дають найбільшу результативну практичну віддачу.* Цими засадами повинні бути відповідні конкретизовані настанови, інструкції, рекомендації, спеціалізовані практикуми й т.ін.

Зокрема, судячи з сьогоднішніх практичних запитів, першочергової підготовки й прийняття потребують нормативно-правові документи щодо врегулювання:

- здійснення упровадження в злочинні групи, як об'єкти оперативної розробки, штатних та нештатних негласних працівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ;
- створення з метою конспірації ОРД легендованих підприємств;

- системи оперативно-розшукових заходів щодо забезпечення державної охорони працівників суду й правоохоронних органів, учасників кримінального судочинства та осіб, які співробітничають з оперативними підрозділами на конфіденційній основі;

- системи єдиного інформаційного та інформаційно-аналітичного забезпечення оперативної роботи всіх суб'єктів ОРД органів внутрішніх справ тощо.

Можна сподіватися, що певні з перелічених потреб найближчим часом будуть опрацьовані нашими відомчими та напевно й іншими вченими.

Наступну важливу проблему, що потребує вирішення в контексті практичного вдосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД, являє *проблема комплексно-системного використання під час її здійснення заходів і засобів ОРД.* Справа в тому, що застосування найбільш складних і ефективних із них частіше за все непосильне для окремих виконавців, особливо на рівні міськрайвідділів внутрішніх справ. Тож можливо було б доцільним мати в оперативних підрозділах спеціалізовані структурні ланки, які б і забезпечували проведення оперативних розробок концентрованим застосуванням всіх необхідних сил, засобів і методів ОРД.

Можна розраховувати, що внаслідок такого підходу поліпшилося би інформаційне забезпечення оперативної розробки, у тому числі щодо кримінологічного аналізу оперативної обстановки, отримання, перевірки й оцінки первинної оперативно-розшукової інформації стосовно окремих, розроблюваних злочинних осіб і груп, централізованого використання інформаційно-пошукових систем і т.ін. Окрім того, це сприяло би одночасному забезпеченню під час проведення оперативної розробки реалізації всіх головних функцій ОРД, як от: виявлення злочинів, їх попередження на підготовчих стадіях чи в випадку замаху на них, розкриття злочинів, розшук злочинців тощо, оскільки розроблювані фігуранти нерідко в один і той же час є носіями всіх перелічених форм злочинної діяльності.

Запропонований порядок міг би, крім того, посприяти вирішенню ще одного, дуже наболілого, питання, а саме щодо дотримання вимог стосовно обґрунтованості рішень про взяття в оперативну розробку певних осіб або груп. На практиці зустрічається чимало прикладів начебто необґрунтованого здійснення оперативних розробок, хоча дійсні причини частіше полягають в незастосуванні під час їх проведення необхідних комплексних оперативно-розшукових заходів і засобів. За цих обставин заведення оперативних розробок в органах внутрішніх справ сьогодні

здійснюється, як правило, з великою перестраховкою, переважним чином на підставі наявних фактичних даних про злочинну діяльність відповідних об'єктів. Це начеб то гарантує уникнення браку в роботі, але фактично призводить до одержання оманних показників оперативної розробки.

Шкідливість такої практики очевидна. Вона обумовлює невиправдане накопичення оперативно-розшукової інформації, потребуючої планомірного випереджувального реагування і в певній мірі граничить з невільним потуранням злочинній діяльності окремих осіб чи груп. Ми вважаємо, що головним кроком на шляху усунення зазначених вад має стати відмова від існуючого хибного критерію оцінки обґрунтованості заведення оперативної розробки, який, головним чином, полягає в притягненні за будь яких умов відповідних об'єктів до кримінальної відповідальності.

У дійовій структурі оперативної розробки центральне місце належить категорії "оперативно-розшукове документування злочинної діяльності". У теорії ОРД ця категорія традиційно сприймається як *оперативне документування, оперативно-розшукове* чи *сискне доказування.* Останнім же часом, з набуттям ОРД легітимізації, оперативно-розшукове документування отримало певний правовий та предметно-дійовий вираз, що закріплено у формулюванні завдання оперативно-розшукової діяльності. Воно, як звісно, в ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" зведено до пошуку й фіксації фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб та груп.

Відомо, що поняття "документування" узагалі походить від слова "документувати", тобто "обґрунтувати документами" [9, с. 236]. У свою чергу термін "обґрунтувати" означає висовування на підтвердження чого-небудь переконливих доказів [9, с. 633]. Отже законодавчо передбачений пошук і фіксація зазначених фактичних даних, що об'єктивно означає оперативно-розшукове документування злочинної діяльності певних осіб і груп, може водночас розглядатися і як оперативно-розшукове доказування цієї діяльності.

Важливо при цьому відмітити, що за своїм предметно-дійовим змістом оперативно-розшукове документування співпадає з кримінально-процесуальним доказуванням злочину. Так, згідно з ч. 1 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України, доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка його вчинила, та

інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Установлюються ж ці дані, поряд з кримінально-процесуальними способами, також шляхом проведення оперативно-розшукової діяльності (ч. 2 ст. 65, ч. 3 ст. 66 КПК).

Не дивлячись на майже повний збіг предмету оперативно-розшукового документування злочинної діяльності об'єктів оперативної розробки та кримінально-процесуального доказування злочинів, ці категорії принципово розрізняються, насамперед, за такими відмінностями: оперативно-розшукове документування злочинної діяльності проводиться, починаючи ще зі стадії до порушення кримінальної справи, негласно, шляхом застосування заходів, засобів і методів ОРД; кримінально-процесуальне ж доказування потребує виконання слідчих дій, причому, за незначним виключенням, лише після порушення кримінальної справи.

Проте, під час проведення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативні підрозділи не тільки вишукують та фіксують фактичні дані (докази) про злочинні діяння окремих осіб і груп, але також отримують різнобічну оперативно-розшукову інформацію, що має важливе орієнтовне значення для досудового слідства, зокрема щодо визначення найбільш оптимальної тактики розслідування кримінальної справи тощо.

Однак, реалізація такої інформації, як і в цілому матеріалів ОРД в кримінальному судочинстві потребує обов'язкового дотримання певних вимог.

По-перше, необхідна узгодженість дій та взаємна поінформованість слідчого і оперативного працівника, який отримав відповідні дані, з тим, щоб не створити перешкод або ускладнень для проведення як досудового слідства, так і подальшої оперативної розробки.

По-друге, недопущення розголошення слідчим відомостей стосовно засобів і методів отримання інформації та фактичних даних, що надійшли від оперативного підрозділу, а також дотримання оперативним працівником аналогічних вимог щодо нерозголошення тайни досудового слідства.

За свідченням практики, саме такий підхід сприяє найбільш оптимальному поєднанню засобів і методів гласної процесуальної і негласної оперативно-розшукової діяльності, забезпечує процесуальну самостійність слідчого щодо оцінки даних ОРД та прийнятті процесуальних рішень стосовно її використання в досудовому слідстві, а також відповідну незалежність оперативного працівника від слідчого у питаннях вибору заходів, засобів, методів ОРД щодо оперативно-розшукового опрацювання цих даних.

Зазначені вище питання в певній мірі врегульовані на законодавчому та відомчому нормативно-правовому рівнях. Але лише цього на сьогодні явно недостатньо для докорінного удосконалення якісної сторони взаємодії слідчих органів з оперативними підрозділами під час здійснення останніми оперативної розробки певних об'єктів.

За нашим переконанням, у даному відношенні на сьогодні існує більш складна проблема, а саме проблема розробки та впровадження в практику правових, організаційно-методичних та організаційно-тактичних засад *оперативно-розшукового супроводження досудового слідства.* Більш того, вирішення цієї проблеми має суттєво ґрунтуватися ще й на психологічних та деонтологічних її складових.

Питання, які оприлюднені в даній доповіді не розкривають до кінця всієї проблеми, яка розглядається. Вони, до отого ж, у значній мірі носять постановочний та дискусійний характер. Тому ми сподіваємося, що дані питання викличуть певний інтерес в учасників семінару, будуть доповнені та стануть предметом активного їх обговорення.

Перелік використаних джерел:

1. Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975.

2. Алексеев А.И., Синилов Г.К. Актуальные проблемы теории оперативно-розыскной деятельности. – М, 1983.

3. Гребельский Д.В. Теоретические основы и организационно-правовые проблемы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. – М., 1977.

4. Лукашов В.А. Введение в курс "Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел". – К., 1986.

5. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.

6. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як державно-правова форма боротьби зі злочинністю. – К., 1995. – 42 с.

7. Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.

8. Ященко В.А. Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – К.: Національна академія Служби безпеки України, 2005.

9. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Сов. энциклопедия, 1968.

11. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. – М.: ИНФРА-М, 2001.

12. Философский словарь / Под ред. М.М. Розенталя. – 3-е изд. – М.: Политиздат, 1972.

А.Г. Цветков
кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры ОРД
(Луганский государственный университет внутренних дел)

НЕДОСТАТКИ ПРАВОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ОПЕРАТИВНОЙ РАЗРАБОТКИ

В теории оперативно-розыскной деятельности оперативную разработку принято рассматривать как ***комплексную систему оперативно-розыскных мер в отношении объекта оперативной заинтересованности, в качестве которого могут выступать лица (группы лиц), обоснованно подозреваемые в подготовке или совершении опасных преступлений, с целью их предупреждения или раскрытия, розыска и задержания скрывшихся преступников, если иным путем достичь этих результатов невозможно или крайне затруднительно***. Она содержит в себе весь оперативно-розыскной инструментарий, посредством которого решаются задачи оперативно-розыскной деятельности как государственно-правовой функции.

По своей сути оперативную разработку, как форму ОРД, можно рассматривать в качестве самостоятельной стадии оперативно-розыскного процесса и как логическое продолжение оперативного поиска, направленного на выявление лиц и фактов, представляющих оперативный интерес и реализации полученной в ходе его проведения первичной информации. При этом следует учитывать, что она, в виду присущих ей задач, носит ограниченный характер, так как допустима только при наличии достаточных данных, свидетельствующих, с одной стороны, о конкретном деянии, содержащем признаки преступления и дающих основания обоснованно подозревать конкретных лиц в его совер-

[1] В теории и специальной литературе оперативная разработка, как и выявление лиц и фактов, представляющих оперативный интерес, а также оперативно-розыскная профилактика рассматриваются как формы ОРД.

шении, с другой – о невозможности либо значительной трудности предотвратить подготавливаемое или раскрыть совершенные ими преступления без комплекса оперативно-розыскных мер.

Отсюда следует, что оперативная разработка может быть начата исключительно при условии ***достаточности*** информации и ее ***обоснованности*** по отношению к конкретному преступному деянию и причастному к нему лицу (лицам).

Исходя из понятий ***достаточности*** и ***обоснованности*** как непременных требований, выступающих в качестве обязательных признаков, лежащих в основе оперативной разработки, следует заметить, что не всегда первичные сведения о преступных проявлениях содержат указания на время, место и конкретное лицо, которое совершило или намерено совершить преступление. Еще реже они содержат информацию, прямо указывающую на потерпевших, свидетелей, другие обстоятельства, знание которых совершенно необходимо для предотвращения или раскрытия преступления. Попытка получить эти данные с помощью одних только гласных средств может привести к тому, что преступники, пытаясь уйти от ответственности, уничтожат следы и вещественные доказательства, станут воздействовать на потерпевших и свидетелей или перейдут на нелегальное положение. Отсюда определение уровня достаточности информации для обоснованного заведения оперативной разработки прямо зависит о всесторонней и предельно полной проверки первичной информации посредством оперативно-розыскных мероприятий, которые, прежде всего, раскрывают сущность и содержание поискового, негласного, и разведывательного характера оперативно-розыскной деятельности.

В зависимости от специфики решаемых задач оперативная разработка имеет несколько видов и в соответствии с действующим оперативно-розыскным законодательством, включая ведомственные нормативные акты МВД, осуществляется в рамках ***оперативно-розыскных дел***[1]. Несмотря на приведенную необходимость осуществления опера-

---

[1] Ч. 1 ст. 9 "Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" предполагает в каждом случае наличие оснований для проведения оперативно-розыскной деятельности заведение оперативно-розыскного дела, ст.ст. 9-1, 9-2 определяют сроки ведения оперативно-розыскных дел и их прекращение. Ведомственными нормативными актами МВД предусмотрено заведение оперативно-розыскных дел следующих наименований: "Преступление" – по факту нераскрытого тяжкого преступления; "Защита" – на лицо (группу лиц), обоснованно подозреваемых в подготовке или совершении тяжких преступлений; "Розыск" – на лиц, которые скрываются от органов следствия и суда, уклоняются от отбытия наказания, пропавших без вести.

тивно-розыскных мероприятий еще на стадии оперативного поиска, направленного на получение и проверку первичной информации о лицах и фактах, представляющих оперативный интерес для определения ***достаточности*** данных и ***обоснованности*** оперативной разработки, действующее оперативно-розыскное законодательство исключает такую возможность. В частности, ч. 1 ст. 9 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности", предполагает заведение оперативно-розыскного дела в каждом случае наличия оснований осуществления оперативно-розыскной деятельности. При таком положении не учитывается необходимость предельно полной предварительной проверки информации с использованием всего арсенала оперативно-розыскных возможностей для определения наличия как самих ***обстоятельств*** так и их ***достаточности***.

Допустим, что по оперативно-розыскным делам, заведенным по факту нераскрытого преступления (ОРД "Преступление"), с целью задержания разыскиваемого преступника (ОРД "Розыск") все предельно ясно из-за характерной им достаточной степени категоричности оснований. В первом случае, событие преступления, по которому лицо (группа лиц) его совершившее неизвестен, является юридическим фактом, фиксируемом в уголовном процессе актом возбуждения уголовного дела. Во втором, присутствует лицо, скрывающееся от органов следствия, суда или уклоняющийся от отбытия наказания преступник, об объявлении розыска которого вынесено постановление или имеется соответствующее заявление о без вести пропавшем лице. В отличие от первого и второго, на момент заведения оперативно-розыскного дела в отношении лиц, подозреваемых в подготовке или совершении тяжкого преступления (ОРД "Защита") первичная информация, казалось бы вполне убедительная, все же может носить в значительной мере вероятностный характер. Здесь велика возможность ошибочной субъективной оценки достаточности оснований для обоснованных подозрений и связанного с этим риска бесперспективности оперативной разработки.

Указание законодателя на допустимость оперативно-розыскного производства исключительно по оперативно-розыскным делам не выдерживает критики еще и потому, что их заведение предусмотрено лишь по одной из форм оперативно-розыскной деятельности, в рассматриваемом случае – оперативной разработке, тогда как в теории ОРД существуют и такие самостоятельные формы как выявление лиц и фактов, представляющих оперативный интерес, оперативно-розыскная профилактика. Каждая из них характеризуется непрерывным процессом про-

ведения целенаправленных разведывательно-поисковых мероприятий, осуществляемых субъектами оперативно-розыскной деятельности для обнаружения, проверки, накопления и использования первичных оперативно-розыскных данных, содержащих новые специальные знания, имеющие значение при решении задач борьбы с преступностью. Характерной особенностью этих форм ОРД является то, что оперативно-розыскные мероприятия осуществляются в комплексе и преимущественно негласно, в противном случае их эффективность была бы крайне низкой.

В отличие от содержания оперативной разработки, как предметно-деятельностной правоохранительной категории, ***оперативно-розыскное дело*** по своей сути является лишь документальной формой концентрации информации, полученной в установленном законом порядке, которая требует высокого уровня организации ее проверки с помощью оперативно-розыскных средств и методов во всех, без исключения, формах оперативно-розыскной деятельности. Само по себе дело – это не что иное как "оболочка", в которую помещаются материалы оперативно-розыскного характера.

Остается добавить, что требование о заведении оперативно-розыскного дела, в рамках которого осуществляется ОРД, создает своеобразный замкнутый круг, границы которого преодолеть чаще всего крайне затруднительно, так как невозможно без проведения оперативно-розыскных мероприятий собрать достаточные для заведения дела основания, а само их проведение без него недопустимо.

Возможно, исходя из этого, в законах об оперативно-розыскной деятельности стран СНГ и Балтии законодатель не счел необходимым включить требование об обязательном заведении оперативно-розыскного дела. Исключением является Российская Федерация, законом которой органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, для решения задач борьбы с преступностью предоставляется право заводить дела оперативного учета, по которым проводить оперативно-розыскные мероприятия в полном объеме. Конструктивность такого подхода заключается в том, что оперативным подразделениям предоставляется возможность в границах определенного законом правового поля осуществлять негласную, поисковую и разведывательную работу, применять в комплексе весь инструментарий оперативно-розыскной деятельности во всех известных формах ОРД, не ограничиваясь одной лишь оперативной разработкой.

Следует добавить, что, в ущерб значимости и эффективности оперативно-розыскной деятельности в предупреждении и раскрытии пре-

ступлений, понятия ее процессуального статуса, содержанием которого является признание результатов оперативно-розыскных мероприятий в качестве доказательств, заменены процессуальными процедурами, характерными для досудебного следствия по уголовному делу. В процесс оперативно-розыскного производства, свойственного оперативной разработке, привносятся процедуры внешнего характера, касающиеся порядка заведения оперативно-розыскного дела, постановки на учет фигурантов разработки, приостановления сроков ее ведения и прекращения.

К сожалению, регламентации оперативно-розыскной деятельности присущ общий для законодательной практики недостаток – распыленность по многим правовым актам и коллизия не только самих законов, но и содержащихся внутри них правовых норм, которые касаются одного и того же вопроса. Принятые за последнее время законы, касающиеся правоохранительной деятельности и различных отраслей государственного строительства, часто в своих ключевых положениях не только противоречат один другому, но и взаимно исключают друг друга. Причины такого положения видимо в том, что: нормы разрабатывались, или вносились изменения в уже действующие, в условиях социальной, экономической, политической нестабильности и деполяризации общества; во-вторых, зачастую разработчики последующих законодательных актов пытались решить какие-то узковедомственные сиюминутные задачи; в-третьих, разработчики посчитали для себя непосильным состыковать и согласовать все нормы путем внесения необходимых и оптимальных изменений и дополнений в те или иные уже действующие нормы.

В качестве примера достаточно привести лишь некоторые разноречия, содержащиеся в нормах уголовно-процессуального и оперативно-розыскного законодательства.

Статья 97 Уголовно-процессуального кодекса Украины (Обязанности принятия заявлений и сообщений о преступлениях и порядок их рассмотрения) предусматривает проверку заявления или сообщения о готовящемся или совершенном преступлении до возбуждения уголовного дела в срок не более десяти дней путем проведения оперативно-розыскной деятельности, включая проведение оперативных мероприятий, осуществляемых с разрешения суда по согласованному с прокурором представлению руководителя соответствующего оперативного подразделения. В то же время ч. 3 ст. 9 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" запрещает проведение оперативно-розыскных мероприятий без заведения оперативно-розыскного дела. Возникает резонный вопрос, возможность разрешения которого отсутствует как в

положениях статьи 9-1 Закона, так и в ведомственном нормативном акте МВД. Касается он, прежде всего, категории оперативно-розыскного дела, подлежащего заведению. Поскольку не возбуждено уголовное дело, то нет оснований утверждать, что имело место преступление, а значит и нет оснований для заведения ОРД "Преступление". Поскольку отсутствует лицо, объявленное в розыск, то нет оснований для заведения ОРД "Розыск", как и нет конкретных лиц, обоснованно подозреваемых в подготовке или совершении преступления, а следовательно, невозможно заведение ОРД "Защита.

Это же можно сказать и в отношении законов Украины, статьи УПК, предусматривающих государственную защиту работников суда и правоохранительных органов, обеспечение безопасности лиц, принимающих участие в уголовном судопроизводстве. Не смотря на то, что их положения внесены в качестве дополнений в п. 1 ст. 6 Закона "Об оперативно-розыскной деятельности", как основания для осуществления оперативно-розыскной деятельности, однако возможность ее осуществления без заведения ОРД частью четвертой ст. 9 указанного закона не предусмотрена. Хотя, казалось бы, содержащиеся в них правовые нормы, вкупе с положениями ч. 5 ст. 97 УПК Украины, по сути сводят на нет то абсурдное положение, согласно которому оперативно-розыскная деятельность проводится исключительно по заведенному оперативно-розыскному делу. Эти правовые нормы открывают легитимные возможности осуществления оперативно-розыскной деятельности на стадии первичного поиска, в том числе с целью получения достаточных оснований для заведения оперативно-розыскного дела и дальнейшей углубленной разработки объектов.

Н.С. Железняк
доктор юридических наук, профессор, профессор кафедры ОРД ОВД
(Сибирский юридический институт МВД России)

ВОЗМОЖНОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ ОТДЕЛЬНЫХ ЛИЦ КАК УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА

Полиция и специальные службы различных государств на протяжении всего своего существования активно используют помощь отдельных граждан для поддержания установленного порядка и решения иных

определенных законодателем задач. Реализовать указанные задачи зачастую можно только с помощью лиц, находящихся в криминогенной среде или внедряемых туда правоохранительными службами. При этом достаточно часто возникают ситуации, когда такие лица впоследствии приобретают статус ключевых или единственных свидетелей преступных событий, а посему (в случае идентификации их личности правонарушителями) могут подвергаться различным формам преследования со стороны криминалитета, вплоть до физического устранения.

Поэтому обеспечение безопасности указанных лиц обусловлено не только естественным стремлением надежно оградить человека от мести преступников, но и использовать его в дальнейшем в качестве важного свидетеля.

В России поиски наиболее приемлемых решений защиты таких лиц, безусловно, ведутся. Так, весьма характерна и широко распространена точка зрения, согласно которой "с целью сокрытия данных о лице, оказавшем помощь в подготовке и проведении оперативно-розыскных мероприятий, от его имени участником уголовного процесса должен выступать оперативный работник, который представляет следствию и суду материалы, документы и технические носители информации" [1].

Представляет интерес и иная позиция, согласно которой "в ч. 2 ст. 12 Закона об ОРД названы два условия рассекречивания данных о лицах…, оказывающих или оказывавших содействие… на конфиденциальной основе: согласие этих граждан, полученное в письменной форме; в случаях, предусмотренных федеральными законами.

Первое условие означает, что определенное лицо имеет право лишить себя привилегий конфиденциальности добровольно, что подтверждается письменным документом. В этом случае обеспечиваются меры безопасности, исключающие физическую расправу с данным гражданином и его окружением. Такого рода ситуация может возникнуть в тех случаях, когда есть потребность в доказывании по уголовным делам, а без указания на источник доказательств виновность подсудимых установлена быть не может" [2, с. 100][1].

Положения уголовно-процессуального закона требуют не только процедурной конкретизации условий и порядка вовлечения в материалы уголовного дела показаний рассматриваемых лиц, но и принятия в этом

[1] Нам известно лишь два случая обеспечения государственной защиты таких лиц в нашей стране, на которые были потрачены солидные средства, после чего аналогичные мероприятия не проводились из-за отсутствия соответствующего финансирования.

контексте решений, связанных в первую очередь с обеспечением их безопасности.

Личная безопасность[1] [3, с. 48] любого участника уголовного процесса зависит от выполнения трех условий:

- добропорядочности должностного лица, фиксирующего показания источника информации;
- права должностного лица не указывать идентифицирующую информацию об источнике в протоколе следственного действия;
- желания и воли должностного лица сохранить в тайне информацию, идентифицирующую личность участника процесса.

Добропорядочность должностного лица, обеспечивающего процессуальное закрепление информации лица, нуждающегося в специальной государственной защите, формально не подлежит сомнению. Официальная статистика, отражающая действительные масштабы коррупции в правоохранительной системе, отсутствует, однако и отдельные известные факты, на наш взгляд, являются серьезным поводом для беспокойства и принятия исчерпывающих мер по обеспечению безопасности лица как участника уголовного процесса. Подтверждают наше беспокойство и результаты исследования, проведенного группой авторов, согласно которым наиболее подверженными коррупции являются сотрудники следственных подразделений [4].

Право должностного лица указывать ограниченно идентифицирующую информацию об источнике в протоколе допроса существует в российском уголовном процессе с 1 января 1961 г. Ст. 141 УПК РСФСР предусматривала возможность составления протокола допроса без указания места проживания свидетеля. Положения закона, устанавливающие только один информационно-обязательный реквизит об участнике следственного действия – фамилия, имя, отчество – до настоящего времени (уже почти 40 лет!) не находят своего применения. Исполнительная и судебная власти продолжают консервативно отстаивать свою модель достаточной информации об участнике следственного действия, включая в нее обязательные сведения о дате рождения, национальности, местах жительства и работы, занимаемой должности, судимости и т.д.

В протоколе допроса обвиняемого наличие таких сведений действительно является необходимым, так как обусловливается выяснением

---

[1] Изучение состояния защищенности потерпевших и свидетелей в уголовном процессе подтверждает, что во многих случаях дача ими ложных показаний, отказ от правдивых либо их изменение обусловлены оказанием воздействия со стороны подозреваемых, обвиняемых, их родственников, не выявленных соучастников, а также других заинтересованных в исходе дела лиц.

обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу (п. 3 ст. 68 УПК РСФСР, ст. 73 УПК РФ). Однако аналогичная информация о других участниках процесса, в частности, свидетеле или потерпевшем, не имеет никакого отношения к предмету доказывания по уголовному делу и, по нашему мнению, может не содержаться в протоколе следственного действия. На это же указывает и положение ч. 9 ст. 166 УПК РФ.

На целесообразность отказа от шаблонности при заполнении процессуальных документов указывает не только теория доказательств. Генеральная прокуратура РСФСР в свое время прямо отмечала необходимость обеспечения безопасности участников уголовного процесса от преступного воздействия со стороны защиты: "В процессуальных документах указываются лишь необходимые установочные данные: фамилия, имя, отчество. Все другие сведения о личности сообщаются в справке, которая в соответствии с ч. 1 ст. 139 УПК РСФСР может не предъявляться для ознакомления обвиняемому и его защитнику" [5, с. 9].

Приоритет буквы закона над практическим навыком оформления процессуального документа в современных условиях формирования правового государства и цивилизованного уголовного судопроизводства позволяет обеспечить повышенную защиту прав и свобод граждан. УПК РФ, разработанный на основе положений действующей Конституции, предусматривает абсолютно революционное преобразование в процедуре допроса свидетеля или потерпевшего. Так ч. 9 ст. 166 данного нормативного правового акта позволяет следователю "не приводить данные об их личности[1]". При наличии оснований полагать, что необходимо обеспечить безопасность свидетеля или потерпевшего, "…следователь с согласия прокурора выносит постановление, в котором излагаются причины принятия решения о сохранении в тайне этих данных, указывается псевдоним участника следственного действия и приводится образец его подписи, которые он будет использовать в протоколах следственных действий, произведенных с его участием с его участием. Постановление помещается в конверт, который после этого опечатывается и приобщается к уголовному делу"[2].

---

[1] Решением Европейского суда по правам человека в Страсбурге признано, что использование сведений, представленных анонимными свидетелями в качестве доказательств *на этапе досудебного расследования* согласуется с положениями Европейской конвенции от 15 мая 1992 г. "О защите прав человека и основных свобод".

[2] На наш взгляд, зафиксированное в УПК РФ положение создает серьезные предпосылки для реальной защиты участников уголовного судопроизводства, нуждающихся в обеспечении личной безопасности. Вместе с тем, приобщение опечатанного конверта к уголовному делу представляется не лучшим вариантом. Мы полагаем, что идеальным в этом смысле было бы хранение означенных сведений в органе, обеспечивающем государственную охрану такого лица, т.е. в оперативном подразделении органа внутренних дел.

Желание и воля должностного лица сохранить в тайне информацию, идентифицирующую личность участника процесса, на наш взгляд, характеризуются наличием либо отсутствием у субъекта определенных личных и профессиональных качеств, перечень которых известен большинству сотрудников правоохранительных органов и не требует конкретизации в данной работе.

Полагаем, проблема использования информации указанного лица в доказывании сегодня может быть разрешена достаточно просто, поскольку согласно ч. 9 ст. 166 УПК РФ существует возможность указывать в протоколе следственного действия не данные о личности свидетеля (фамилию, имя, отчество), а его псевдоним. При согласии гражданина на допрос следователь обязан соблюсти предусмотренный порядок зашифровки его личности. При этом ссылка в протоколе допроса на ч. 9 ст. 166 УПК РФ будет указывать на "псевдонимный" характер допроса свидетеля.

Для решения поставленной задачи, преследующей цель формирования свидетельского иммунитета[1], требуется изменение редакции следующих норм УПК РФ:

1. Ч. 2 ст. 79 "Показания свидетеля" изложить следующим образом: "Свидетель может быть допрошен о любых относящихся к уголовному делу обстоятельствах, в том числе о личности обвиняемого, потерпевшего и своих взаимоотношениях с ними и другими свидетелями. Лицам, охватываемым положениями ч. 9 ст. 166 настоящего Кодекса, запрещается задавать вопросы, ответы на которые позволяют идентифицировать их личность".

2. Ст. 189 "Общие правила проведения допроса" дополнить ч. 6 следующего содержания: "В ходе допроса лиц, охватываемых положениями ч. 9 ст. 166 настоящего Кодекса, запрещается задавать вопросы, ответы на которые позволяют идентифицировать их личность".

3. Ч. 1 ст. 217 "Ознакомление обвиняемого и его защитника с материалами уголовного дела" изложить в следующей редакции: "После выполнения требования ст. 216 настоящего Кодекса следователь предъявляет обвиняемому и его защитнику подшитые и пронумерованные материалы уголовного дела, за исключением установочных данных лиц, охватываемых положениями ч. 9 ст. 166 (далее по тексту).

---

[1] Наша позиция несколько отличается от положения п. 40 ст. 5 УПК РФ, согласно которому "свидетельский иммунитет – право лица не давать показания против себя и своих близких родственников". Мы полагаем, что в рассматриваемом контексте *иммунитет* – предоставленное кому-нибудь исключительное право не подчиняться некоторым общим законам (вышеуказанная норма описывает лишь частный случай свидетельского иммунитета).

4. Ч. 4 ст. 220 "Обвинительное заключение" изложить следующим образом: "К обвинительному заключению прилагается список подлежащих вызову в судебное заседание со стороны обвинения и защиты с указанием их места жительства и (или) места нахождения. Вместо установочных данных лиц, охватываемых ч. 9 ст. 166 настоящего Кодекса, указывается псевдонимы, а их вызов в судебное заседание возлагается на сторону обвинения".

Сведения, содержащиеся в протоколе псевдонимного допроса свидетеля, представляется, являются одним из источников доказательств, не имеющим преимуществ, но и не являющимся ущербным по отношению к другим. Нетрадиционную форму его существования необходимо отстаивать и защищать как в теории, так и в практике уголовного процесса.

В пользу создания нетрадиционной системы обеспечения безопасности участников уголовного процесса свидетельствуют не только зафиксированные выше положения. Уголовный кодекс РФ в рамках установления уголовной ответственности за разглашение данных предварительного расследования (ст. 310) фиксирует таковую в том числе и за разглашение сведений о мерах безопасности, применяемых в отношении участников уголовного процесса (ст. 311). Субъектом данного преступного посягательства могут быть представители исполнительной или судебной властей, которые не сохранили в тайне сведения об использованных мерах безопасности в отношении свидетеля, потерпевшего или их близких, когда эти сведения были доверены им или стали известны в связи со служебной деятельностью.

Официальное признание в государстве права должностных лиц использовать фактическую информацию, позволяющего ставить прочерки в идентификационных графах протокола допроса, никогда не приведет к сращиванию оперативно-розыскной деятельности и уголовного процесса. Требования к качественной стороне свидетельских показаний, оценка их достаточности, допустимости (в аспекте первоначальности) и достоверности принадлежит и будет принадлежать только лицу, в производстве которого находится конкретное уголовное дело, т.е. следователю.

Необходимость детальной процедурной конкретизации порядка допроса конфидента, представляется, не связана с получением разрешения на такую форму допроса, а обусловливается лишь уголовно-процессуальным признанием данного тактического приема допроса как абсолютно законной процедуры получения информации от живых лиц. Протокол псевдонимного допроса свидетеля должен стать бесспорным источником доказательств, существование которого не только не запреще-

но уголовно-процессуальным законодательством России, но и является самостоятельной разновидностью показаний свидетеля.

Теоретическое и практическое обоснование процессуального права следователя на ведение псевдонимного допроса предполагает разработку и судебного механизма проверки и оценки полученных сведений как доказательств по уголовному делу. Судейская неподготовленность в правовом восприятии нетрадиционной (но вполне законной) формы фиксации доказательственной информации может стать естественной преградой в изменении сцементированной десятилетиями советских традиций оценки допустимости и достоверности такой фактической информации.

Автор полагает, что никаких причин и оснований для отторжения протокола псевдонимного допроса как доброкачественного доказательства в процессе судебного следствия нет[1] [6]. Существуют лишь наработанные стереотипы ведения судебного разбирательства и нежелание чиновников изменить судебные, внутриведомственные правила исследования представленных следствием доказательств.

Для нормативной регламентации реального использования протокола псевдонимного допроса как источника доказательств в ходе судебного рассмотрения материалов уголовного дела следует внести следующие изменения и дополнения в уголовно-процессуальное законодательство:

1. Изложить п. 3 ч. 3 ст. 259 "Протокол судебного заседания" в следующей редакции: "наименование и состав суда, данные о секретаре, переводчике, обвинителе, защитнике, подсудимом, а также о потерпевшем, гражданском истце, гражданском ответчике, их представителях и других вызванных в суд лицах, за исключением охватываемых положениями ч. 9 ст. 166 настоящего Кодекса".

2. Дополнить ст. 264 "Удаление свидетелей из зала судебного заседания" частью 3 в следующей редакции: "Председательствующий принимает меры к тому, чтобы не были разглашены сведения о личности свидетелей, охватываемых положениями ч. 9 ст. 166 настоящего Кодекса.

---

[1] Согласно параграфу 68 (абзац 3) УПК ФРГ существует возможность открыто представлять конфидента в качестве свидетеля, причем суд может разрешить не указывать данные о личности либо сослаться на предшествующую идентификацию, если существует опасность, что раскрытие личности либо места жительства или места пребывания может угрожать жизни, здоровью или свободе этого или другого лица. Если допрос свидетеля в судебном заседании исключается, то он является "недостижимым источником доказательства". Это делает допустимым его допрос специально уполномоченным судьей-докладчиком и оглашение протокола допроса на судебном заседании.

В целях обеспечения их безопасности председательствующий организует условия для допроса таких свидетелей вне визуального контакта".

3. Изложить ч. 5 ст. 278 "Допрос свидетелей" в следующей редакции: "При необходимости обеспечения безопасности свидетеля, его близких родственников, родственников и близких лиц суд без оглашения подлинных данных о личности свидетеля вправе провести его допрос в условиях, исключающих визуальное наблюдение свидетеля другими участниками судебного разбирательства, либо единолично председательствующим, о чем суд выносит определение или постановление"[1] [7, с. 4-5; 8, с. 118-119].

4. Изложить ч. 6 ст. 278 "Допрос свидетелей" в следующей редакции: "В случае заявления сторонами обоснованного ходатайства о раскрытии подлинных сведений о лице, дающем показания, в связи с необходимостью осуществления защиты подсудимого либо установления каких-либо существенных для рассмотрения уголовного дела обстоятельств суд вправе предоставить сторонам возможность ознакомления с указанными сведениями при отсутствии возражения на это защищаемого лица".

В этом случае создаются реальные перспективы обеспечения охраны лиц, участвующих в статусе свидетелей по уголовным делам, в том числе и в рамках судебного разбирательства.

Однако наиболее предпочтительным, по нашему мнению, является подход, связанный с использованием норм Федерального Закона "О государственной защите потерпевших, свидетелей и других лиц, содействующих уголовному судопроизводству" (при условии его повторного рассмотрения Федеральным собранием и принятия), где значительная часть вышеперечисленных новелл нашла свое отражение.

В современных условиях значительной криминализации всех сфер жизнедеятельности, разрешения многих ситуаций не государственными структурами, а уголовными авторитетами, не с помощью закона, а по нормам преступной субкультуры, наличия криминального давления на участников процесса в целях изменения или отказа от показаний[2] [9,

---

[1] Это средство защиты неоднократно рекомендовалось международным сообществом, и оно находит все более широкое применение в Великобритании, Франции, Бельгии, Нидерландах, Италии.

[2] В течение полутора лет в России посткриминальное воздействие испытали на себе 1800 участников уголовно-процессуальных отношений и их близких, в 25 случаях оно выражалось в причинении тяжких телесных повреждений, изнасилованиях, похищении детей, поджогах, убийствах. В результате отказались от дачи показаний 181 человек, свыше 40 граждан пытались вернуть заявления о преступлениях, 30 человек уклонились от явки в органы предварительного следствия и суда.

с. 8], принятия неправосудных решений и т.п., сама жизнь заставляет общество обратиться к проблеме защиты свидетеля, а значит – ввести в действие и нормы, обеспечивающие проведение псевдонимного допроса.

Таким образом, псевдонимный допрос представляет собой разновидность такого следственного действия как допрос, в ходе которого вместо сведений о личности свидетеля, нуждающегося в государственной защите, в протоколе допроса фиксируются избранный им псевдоним и образец подписи; с данными, позволяющими идентифицировать личность свидетеля, без его согласия может ознакомиться весьма ограниченный круг должностных лиц, в который включаются сотрудник оперативного подразделения, обеспечивающего специальную государственную защиту, следователь, судья.

Перечень используемых источников:

1. Легостаев В.П. Содействие граждан оперативным подразделениям криминальной милиции (правовые и организационно-тактические вопросы): Автореф. дис… канд. юрид. наук. – М., 2000.

2. Буряков Е.В., Важенин В.В. Правовая защита сведений об оперативно-розыскной деятельности // Вопросы применения Федерального Закона "Об оперативно-розыскной деятельности". – Омск: ЮИ МВД России, 1998.

3. Савченко С.М., Котляров Е.П. Проблемы защиты свидетелей и потерпевших // Сборник МВД СССР. – М., 1990. – № 4 (34).

4. Антонов В.М., Кувалдин В.П., Хоботов А.Н. Укрепление собственной безопасности и предупреждение проникновения в органы внутренних дел участников преступных сообществ //Оперативно-розыскная работа. – М., 1999. – № 3 (154).

5. Бюллетень прокуратуры РСФСР. – 1991. – № 5 (303).

6. Ларичев В.Д., Решетняк Н.С. Зарубежный и отечественный опыт использования штатных негласных сотрудников // Актуальные проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью в сфере экономики. – М., 1996. – Вып. 3.

7. Использование в Великобритании видеопоказаний потерпевших при расследовании дел о преступлениях против детей // Борьба с преступностью за рубежом. – М., 1995. – № 12.

8. Вавилова Л.В. Организационно-правовые проблемы защиты жертв преступлений (по материалам зарубежной практики): Дис. … канд. юрид. наук. – М., 1995.

9. Брусницын Л.В. Правовое обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию. – М.: СПАРК, 1999.

В.С. Кубарев
кандидат юридических наук, доцент кафедры ОРД, СТ и ИТ
(Донецкий юридический институт ЛГУВД)
И.В. Кубарев
(Донецкий юридический институт ЛГУВД)

МЕТОДОЛОГИЧЕСКАЯ ОСНОВА ОРД. ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ МЕТОДИКА

Целый ряд толкований понятия "методология" рассматривают ее в качестве системы принципов, положений науки, тем самым, подчеркивая ее мировоззренческое значение[1].

В отзыве на автореферат докторской диссертации В.А. Ященко "Філософсько-правові засади оперативно-розшукової діяльності" мы отмечаем, что исследуемая тема для науки ОРД является архиважной [1, с. 98].

С благодарностью следует высказаться в адрес Б.И. Бараненко и Э.А. Дидоренко, которые в выпущенной, под редакцией профессора Э.В. Виленской, монографии "Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы" заостряют эти вопросы.

Методологическая основа ОРД с различных сторон рассматривается также в научных трудах А.М. Бандурки, А.Ф. Долженкова, А.А. Киселева, И.П. Козаченко, Д.Й. Никифорчука, Н.Н. Перепелицы, В.Д. Пчелкина, И.В. Сервецкого, А.П. Снигерева, И.Р. Шинкаренко и целого ряда других ученых.

Вместе с тем, авторы считали бы целесообразным акцентировать внимание на уровнях методологии оперативно-розыскной науки [2, с. 6-7] и оперативно-розыскной методике.

Аксиоматично, что общенаучной методологией является диалектический материализм, имеющий универсальное общегноссеологическое

---

[1] Методология (от греч. methodos – исследование и logos – учение, слово) – англ. methodologi; нем. Methodogie; фр. methodologie; чешск. Metodologie. Наука о методе. 2 Система наиболее общих принципов, положений и методов, составляющих основу для дальнейшей науки. 3 Совокупность приемов исследования, применяемых в данной науке. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа Норма-ИНФРА). – М., 2000. – С. 180; Методология (от метод. – слово, понятие, учение), система принципов и способов организации и построения теоретич. и практич. деятельности, а также учение об этой системе...Философский энциклопедический словарь / Ред. кол.: С.С. Аверинцев, Э.А Арап-Оглы, А.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. Энциклопедия, 1989. – С. 359.

значение, как система идей, всеобщая теория познания, как диалектико-материалистическая методология всей объективной действительности, включающей самые различные сферы.

Справедливо подчеркивает А.В. Ищенко, что узловым вопросом для каждой конкретной отрасли научного знания является, прежде всего, определение именно той части (сферы) реальной жизнедеятельности, которая представляет для нее интерес и имеет качественную определенность и однородность [3, с. 18].

С момента своего создания человек существует в мире объективных потребностей и интересов, которые, в силу самых различных факторов (отличия мест обитания и уровней занятости, разделение труда и т.п.), вступают в противоречия и антагонизмы, детерминирующие, в свою очередь, самые разнообразные угрозы[1] гражданину, социальным группам и обществу, т.е. Национальной безопасности[2] в широком толковании этого понятия. Каждый индивид воспринимает окружающий мир и действует в нем осознанно, отсюда угрозы носят скрытый характер, а следовательно требуют адекватных конспиративных (оперативно-розыскных) мер для противодействия им [4, с. 119]. Поэтому, нам представляется, что и общественные отношения, складывающиеся в оперативно-розыскной деятельности, мы должны, прежде всего, рассматривать как закономерность реально существующей действительности, а отсюда, естественно, сам по себе напрашивается и вывод, что на первом уровне методология ОРД изначально есть – часть "накладываемой" на нее диалектико-материалистической методологии.

Во-вторых, – интересы всех социальных структур общества в обеспечении Национальной безопасности совпадают и поэтому вполне логично, что оперативно-розыскная деятельность в правовом государстве попадает в поле различных волеизъявлений народа, т.е. государственно-правовых категорий, которые исследуются теорией государства и права.

---

[1] Угроза, -ы, ж. 1.Запугивать,обещание причинить кому – н. зло. Действовать угрозами. 2.Возможная опасность. Мы боремся с угрозой войны / Ожегов Сергей Иванович. Словарь русского языка. Около 53000 сл. Изд. 5-е, стереотип. М., Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. – С. 811.

[2] Нам представляется вполне приемлемым мнение А.Г. Данильяна, А.П. Дзебань, Н.И.Панова, что Национальная безопасность – это состояние защищенности жизненно важных интересов личности, общества и государства, человечества в целом от внутренних и внешних угроз. См.: Данільян О.Г., Дзьобань О.П.., Панов М.І. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації: Навчальний посібник / Худож.-оформлювач С.І. Правдюк. – Харків: Фоліо, 2002. – С. 9.

Третье, – безусловно, что и сама оперативно-розыскная техногемма подчинена определенным закономерностям, имеет свои особенности и черты в деятельности: а) по установлению (обнаружению, выявлению) источников скрываемой информации; б) как самом процессе ее добывания строго определенными законодательством субъектами [4, с. 48] с использованием специфических сил, средств и методов; в) по реализации оперативно-розыскных данных [5, с. 159] и т.д.

Нам представляется, что вообще-то оперативно-розыскная деятельность – это социально обусловленная, целями Национальной безопасности (в широком толковании этого понятия), Конституционная обязанность специальных субъектов осуществлять специфические негласные и гласные меры, предусмотренные действующим законодательством.

Четвертое, – по своему содержанию оперативно-розыскная деятельность многоаспектна и состоит из целого ряда элементов и их групп, также требующих своего научного осмысления, базирующегося на изложенных выше трех посылках.

Таким образом, на наш взгляд, методология оперативно-розыскной науки имеет 4 уровня:

1-й – познание науки ОРД с позиций философского осмысления этой сферы объективной действительности;

2-й – рассмотрение науки ОРД в аспекте преломления в ней общих положений государственно-правовых категорий;

3-й – разработка методологии суть самой науки ОРД – исследование конкретных общественных отношений в этой сфере объективной действительности;

4-й – проведение, опирающихся на первые три уровня, исследований отдельных системно-структурных элементов ОРД.

Учитывая, что методология – это теоретическая основа познания объективной действительности[1], вполне обоснованно можно утверждать, что методологической основой ОРД является ее общая теория.

Мы видим теорию ОРД, прежде всего, как систему научных знаний, выраженных в идеях, концепциях, закономерностях и, отражающих диалектику развития общественных отношений и причинно-следственных связей в той части реальной действительности, которая детерминирова-

---

[1] Методолопя, -І, ж. 1 Вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу; його філософська, теоретична основа. 2 Сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкту її пізнання: Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с. – С. 552 (выделено авт.).

на объективной необходимостью обеспечения Национальной безопасности путем применения специальными органами, в порядке, установленном Законом, преимущественно негласных сил, средств и методов.

По авторитетному мнению наших глубокоуважаемых Учителей – Г.К. Синилова и И.А. Климова – система теории ОРД, на современном этапе развития, может быть представлена следующим образом:

1-й раздел – общая теория ОРД;
2-й раздел – оперативно-розыскная тактика;
3-й раздел – оперативно-розыскная методика;
4-й раздел – оперативная техника [7, с. 39].

Думается, что предложенная версия систематизации научного знания оперативно-розыскной деятельности особых возражений не вызывает.

Вместе с тем, четвертый раздел "оперативная техника" явно не охватывает всех средств, используемых для добывания оперативной информации.

Более того, сегодня, да и на перспективу, в условиях глобализации мирового пространства, социальная значимость оперативно-розыскной деятельности серьезно возрастает. Оперативная обстановка настоятельно требует проведения глубинных агентурных разработок с более эффективным использованием такой категории ОРД – как ее силы, и прежде всего негласного аппарата, что неизбежно ведет к актуализации теоретических исследований в этом направлении.

Поэтому, представляется целесообразным, не только дополнить предложенные Г.К. Синиловым и И.А. Климовым разделы до пяти, но и изменить их дифференциацию (последовательность).

Что касается общей теории ОРД, то здесь мы солидаризируемся с указанными авторами, включающими в нее: основные идеи, принципы, понятия, категории, определения, термины и теоретические концепции, а также методы их познания и развития. В качестве своей структуры она предполагает целый ряд частных оперативно-розыскных теорий, таких как: учение о познавательной, деятельностной и организационной сторонах ОРД; теория научных методов ОРД; учение об оперативно-розыскной информации; теория оперативного обслуживания; теория документирования и др., перечень которых пополняется по мере развития науки [7, с. 39].

Вторым разделом системы было бы предпочтительным рассматривать силы оперативно-розыскной деятельности.

Третий самостоятельный блок – это средства оперативно-розыскной деятельности.

Четвертый раздел – оперативно-розыскная тактика.

И завершающий раздел – это оперативно-розыскная методика, на которой хотелось бы остановиться несколько подробней, взяв за основу работу одного из семи субъектов ОРД [8, с. 66] – оперативных подразделений органов внутренних дел.

Словарные определения понятия "методика" сводятся, в основном, к системе (совокупности) приемов, действий, способов целесообразного проведения какой-то работы[1].

Для оперативных подразделений ОВД такой "работой" является Конституционная обязанность борьбы с преступностью (п. 7 ст. 116 Конституции Украины [9, с. 34]).

Уголовно-процессуальный Закон (ст. 2 УПК Украины [10, с. 6]) требует, чтобы преступления раскрывались быстро и полно, т.е. путем наиболее рациональных и эффективных действий, что и соответствует определению понятия "методика".

В действительности все обстоит несколько иначе.

Не совсем оправданная абсолютизация посылки "преступник (противоборствующая сторона) – противник", привела к тому, что во многих вопросах деятельности оперативных подразделений преобладает воинское понятие "тактики", и даже там, где налицо, методика.

В учебных заведениях системы МВД в курсе ОРД прорабатываются темы: "Общие положения тактики раскрытия преступлений подразделениями уголовного розыска" и т.п.

Практика же идет другим путем, разрабатывая методические рекомендации по раскрытию преступлений. Только Департаментом ГСБЭП МВД в последнее время в подчиненные подразделения направлено более 100 различных методических рекомендаций по раскрытию преступлений в различных отраслях хозяйственного комплекса, в том числе, и "Про додержання вимог чинного законодавства працівниками підрозділв ДСБЕЗ під час проведення перевірок суб'єктів господарювання" [11, с. 97]. Осуществленное нами изучение этих методик показало, что все

---

[1] Методика. 1. Сукупність взаємозв'язаних способів та прийомів доцільного проведения будь-якої роботи... // Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов, ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2001. – 1440 с. – С. 522; Методика (от греч. methodike – совокупность методов) – англ. methodics; нем. Methodic; фр. methodique; ческ. methodika; Совокупность методов, приемов целесообразного выполнения к.-л. Деятельности... // Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа Норма-ИНФРА). – М., 2000. – 488 с. – С. 180.

они соответствуют словарному толкованию понятия, "методика". В них содержится оптимальное, наиболее целесообразное и последовательное движение к раскрытию преступлений.

Оперативно-розыскная методика прослеживается и в повседневной работе оперуполномоченного, т.к. определяя путь раскрытия преступления, он, по существу, создает конкретную миниметодику.

Таким образом, объектами оперативно-розыскной методики являются совокупности приемов и способов действий оперуполномоченного ОВД по борьбе с преступностью.

Безусловно, некоторые подвижки в разработке методики произошли и в теории ОРД. Ее вопросы нашли свое отражение в работах А.Ф. Долженкова, Г.А. Душейко, А.А. Киселева, И.П. Козаченко, Д.И. Никифорчука, Н.Н. Перепелицы, В.Д. Пчелкина, И.В. Сервецкого, А.П. Снигерева, И.Р. Шинкаренко и целого ряда других ученых.

И.А. Климов и Г.К. Синилов также констатируют, что с учетом реформирования общественно-экономических отношений и в связи с изменениями криминогенной ситуации одним из перспективных направлений исследования, в теории оперативно-розыскной деятельности является развитие оперативно-розыскной методики [12, с. 31].

Представляется, что оперативно-розыскная методика, в самом обобщенном виде, – это выработанная наукой на основе исследования практики, система знаний о целесообразном, комплексном и наиболее эффективном использовании оперативно-розыскных сил, средств и методов в борьбе с преступностью.

Из изложенного усматривается, что по существу оперативно-розыскная методика состоит из 3-х частей:

1. Общая теория оперативно-розыскной методики, призванная исследовать ее предмет, функциональное назначение, принципы, структуру, связи с другими отраслями научных знаний;

2. Особенная часть оперативно-розыскной методики, разрабатывающая, так называемые, частные оперативно-розыскные методики борьбы с отдельными видами преступлений (с учетом их специфики), позволяющие при тщательном учете индивидуальных особенностей каждого общественно-опасного деяния использовать своего рода программу действий в типичных оперативно-тактических ситуациях. Она имеет ярко выраженный прикладной характер и прежде всего этим отличается от общей теории;

3. Конкретные миниметодики, которые разрабатываются оперуполномоченным, в связи с необходимостью решения различных оператив-

но-тактических задач борьбы с преступностью, с тем, чтобы оптимальным образом упорядочить свои действия, наиболее эффективно использовать оперативно-розыскные силы, средства и методы.

По существу, методика изначально предполагает объединение (увязывание), "в себе" предыдущих 4-х разделов теории ОРД, из чего, на наш взгляд, вполне логично вытекает закономерность, прежде всего, организующего начала в ее содержании, не исключая, безусловно, информационно-аналитическую и тактическую составляющие.

Перечень используемых источников:

1. Номенклатурное дело ДЮИ 11/5 за 2006 г.

2. Бараненко Б.И., Дидоренко Э.А. Методология теории и практики ОРД в современных условиях: проблемы и перспективы: Монография. – 2-е изд., перераб. и доп. / МВД Украины, Луган. акад. внутр. дел им. 10-летия независимости Украины; [Под ред. проф. Э.В. Виленской]. – Луганск: РИО ЛАВД, 2005. – 136 с.

3. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних досліджень: Монографія / За редакцією І.В. Красюка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 359 с.

4. На примере преступности эту закономерность подчеркивают И.А. Климов, Г.К. Синилов, В.П. Голубев (См.: Климов И.А., Синилов Г.К., Голубев В.П. Познаваемость объективной действительности – философская основа оперативно-розыскной деятельности // Вестник Московского университета МВД России. – 2004. – № 3. – С. 114-122).

5. О субъектах оперативно-розыскной деятельности см. напр.: Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18.02.1992 р. / Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання // Ю.Я. Кондратьєв, О.М. Джужа, Д.Й. Никифорчук, В.В. Матвійчик. – К., 2005. – Ст. 5; Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

6. О реализации оперативно-розыскных материалов см. напр.: Гущин А.Н., Громов Н.А., Царева Н.П., Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процесс: Учебно-практическое пособие. – М., 2003.

7. Оперативно-розыскная деятельность: Учебник. – 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – М.: ИНФА-М, 2004. – 848 с.

8. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

9. Конституція України. – Х.: ТОВ "Одиссей", 2006. – 48 с.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Украины (с изменениями и дополнениями по состоянию на 1 января 2006 года). – Х.: Одиссей, 2006. – 264 с.

11. Обіжисвіт М.М., Конорев В.М., Бей Ю.Г. Про додержання вимог чинного законодавства працівниками підрозділів ДЗБЕЗ під час проведення перевірок суб'єктів господарювання: Методичні рекомендації / За ред. В.В. Шапоренко. – К.: Департамент ДСБЕЗ, РВВ МВС України, 2004. – 97 с.

12. Климов И.А., Синилов Г.К. Предмет, система, методология, история и перспективы развития теории оперативно-розыскной деятельности. – М., 1995.

В.В. Бірюков
кандидат юридичних наук, доцент
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ДОКУМЕНТИ – ОБ'ЄКТИ ОБЛІКОВО-РЕЄСТРАЦІЙНИХ СИСТЕМ. ФОРМУВАННЯ ОБЛІКІВ І ВИКОРИСТАННЯ ДАНИХ, ЩО В НИХ МІСТЯТЬСЯ, У РОЗКРИТТІ ЗЛОЧИНІВ

Загальновідомо, що розкриття злочинів, у практичному значенні, являє собою цілеспрямовану діяльність по виявленню, обробці та використанню інформації котра має значення для встановлення окремих фактів які в сукупності надають змогу скласти інформаційну модель події що розслідується. Зрозуміло, що для цього використається інформація яка може бути отриманою при проведенні слідчих дій, оперативно-розшукових заходів, а також з інформаційно-довідкових систем різних служб і підрозділів МВС, та інших установ і міністерств. Завдяки тому що значна кількість обліково-реєстраційних систем органів внутрішніх справ створюються саме з метою надання умов розкриття злочинів, інформація що в них міститься має особливе значення.

Маючи особливе значення у вирішенні багатьох завдань що виникають у суспільстві, документи привертають до себе увагу злочинців. Вони доволі часто стають об'єктами підробки, з їх використанням скоюються злочини. Зрозуміло, що правоохоронні органи, які повинні здійснювати заходи що до оперативного реагування та розкриття злочинів повинні також створювати і належні умови саме до такого реагування.

Одним із заходів направленим на створення умов боротьби зі злочинами що пов'язані з виготовленням та використанням підроблених документів є належна організація забезпечення розслідування інформацією що міститься в обліково-реєстраційних системах.

Безсумнівно, особливе місце в цьому належить облікам що здійснюють підрозділи Експертної служби МВС України. Ці обліки за завданнями для вирішення яких вони утворені підрозділяються на обліки оперативно-пошукового та інформаційно-довідкового призначення.

Завданням першої групи обліків є створення умов для розкриття конкретних злочинів. До масивів оперативно-пошукових обліків вміщуються об'єкти, які безпосередньо пов'язані з подією злочину та, як правило, вилучені при оглядах місць подій та інших слідчих дій або при проведенні оперативних заходів. У якості об'єктів в них виступають підроблені (з повною підробкою) документи, що вилучені з обігу при розслідуванні конкретних кримінальних справ. Вони призначені для надання умов ідентифікації об'єктів при розкритті конкретних злочинів по яким вони вилучені та виступають у якості речових доказів. Ведення таких обліків та їх зосередження на визначеному рівні поряд з наданням можливості ідентифікації об'єктів за схемою слідоутворюючий об'єкт – слід, також складають умови щодо встановлення єдиного джерела походження слідів тобто за схемою слід-слід. У якості носіїв інформації в них виступають підроблені документи, частіше з ознаками повної підробки. Ці документи і виступають у якості об'єктів криміналістичної ідентифікації при здійснені перевірок за обліками, а також при проведенні експертиз.

Інформація яка міститься в системі обліків що розглядається, також надає можливість ведення аналітичної роботи, визначати регіони розповсюдження підробок що мають єдине походження по території України, а у окремих випадках і за її межами, організовувати взаємодію підрозділів та вести цілеспрямовану координовану роботу по виявленню злочинців та обладнання що використовувалося для виготовлення підробок.

Інформаційно-довідкові обліки (колекції і картотеки) комплектуються об'єктами та даними, які безпосередньо не пов'язані з подією злочину і отримані в результаті накопичення відомостей інформаційного характеру. Їх головним завданням є надання умов для проведення порівняльного дослідження при проведенні перевірок об'єктів що викликають сумнів у їх дійсності, а також при виконанні експертиз. В якості об'єктів в них частіше виступають зразки дійсних документів, цінних паперів та грошей. При необхідності можуть створюватись картотеки відбитків дійсних печаток і штампів, підписів та ін.

Надалі пропонуємо розглянути систему обліків експертної служби об'єктами яких є документи в залежності від рівня їх зосередження.

Згідно з настановою про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України, за місцем зосередження, всі обліки поділяються на центральні, регіональні та місцеві.

Центральні обліки ведуться безпосередньо в ДНДЕКЦ МВС України. Регіональні – в НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ. Місцеві – у відділах, відділеннях, групах НДЕКЦ, які обслуговують міськрайлінорган.

Центральні оперативно-пошукові обліки. На рівні ДНДЕКЦ здійснюється:

- облік підроблених цінних паперів та бланків документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії;
- облік підроблених грошових знаків.

Обліки підроблених грошових знаків, цінних паперів та бланків документів, які виготовлені поліграфічним способом, ведуться в ДНДЕКЦ з метою:

- встановлення ознак спільності їх походження за способом і технологією виготовлення;
- виявлення осіб, які займаються виготовленням підроблених грошей, цінних паперів та бланків документів.

Ці обліки складаються з колекцій зразків підроблених об'єктів (грошей, цінних паперів та інших документів виготовлених з використанням поліграфічного обладнання) і інформаційних картотек.

В колекціях розташовують об'єкти вилучені під час розслідування, які надійшли на експертне дослідження і визнані такими що не відповідають вимогам що пред'являються до даної категорії документів. Кожен такий об'єкт реєструється, йому надається номер і поміщається в колекції згідно з обраною системою.

Для прикладу розглянемо облік підроблених грошових знаків що здійснюється на рівні ДНДЕКЦ МВС України. Цей облік включає колекцію підроблених грошових знаків та інформаційну картотеку.

Колекція являє собою першу складову цього обліку. В колекції підроблених грошових знаків зосереджують безпосередньо купюри вилучені при проведенні розслідування та визнані за результатами експертного дослідження такими що виготовлені не в спеціалізованих підприємствах і не відповідають вимогам що їм повинні бути присутніми. У випадках якщо по кримінальній справі вилучається одна купюра то вона й поміщається в колекцію. У разі вилучення великої кількості купюр до колекції надають по одному зразку купюр кожного вилученого номіна-

лу. Причому коли для друку купюр одного номіналу (з вилученої партії) використовувались різні технології друку та ін. до колекції надають також по одному зразку таких купюр. Тобто в колекцію поміщаються купюри які являють собою носії інформації про технології що використалися при їх виготовленні. Причому, як бачимо, в колекції розміщуються не всі вилучені купюри, а лише одиничні екземпляри (дублююча інформація буде лише ускладнювати роботу з колекцією). Не викликає сумніву що, одним з завдань цієї колекції є зосередження об'єктів що несуть різноманітну інформацію про способи підробки грошей (друк, технології імітації захисних властивостей та їх ознаки, фарби, папір та ін.). Завдяки означеним якостям, колекція є найбільш інформативним вмістилищем інформації про підробки. Для здійснення оперативного пошуку об'єкти в цій колекції систематизуються за видами валют (гривня, долар, карбованці, ЄВРО, та ін.), за датою надходження, за регіонами з яких їх представлено, за способами друку та ін.

Інформаційна картотека є другою складовою цього обліку. Зрозуміло що в якості основного носія інформації в картотеці виступає картка. З урахуванням сучасного рівня розвитку комп'ютерних технологій та їх використання в обліково-реєстраційній діяльності служб і підрозділів МВС України, така картотека ведеться з використанням комп'ютерної техніки, а у якості окремої складової такої картотеки виступає електронна картка.

На кожен об'єкт колекції виставляється окрема картка. Така картка містить інформацію про: місце і дату вилучення купюри та підрозділ УМВС що проводить розслідування; відомості про купюру (номінал, рік випуску, номер і серію, кількість вилучених купюр, спосіб підробки); місце знаходження купюри (в колекції, при справі, ін.); проведення експертиз і досліджень (хто проводив та результати); перевірки за обліками ДНДКЦ (хто і коли проводив та результати); коротка фабула справи; фотографічне зображення купюри та характерних ознак виготовлення; характеристика способу виготовлення; характеристика захисних властивостей; та ін.

Обліки підроблених цінних паперів та бланків документів, виготовлених із застосуванням засобів поліграфії також як і розглянутий вище облік підроблених грошей складаються з колекцій цінних паперів та документів вилучених при проведенні розслідування і інформаційних картотек. До них входять колекції цінних паперів та бланків документів які виготовлені поліграфічним способом, а також відповідні інформаційні картотеки, що містять інформацію про місце виявлення, орган що веде розслідування та ін., аналогічну розглянутій вище.

Інформація та об'єкти надходять та вміщуються до обліків наступним чином – грошові знаки, цінні папери та документи з ознаками підробки, які виготовлені поліграфічним способом, надсилаються слідчими чи працівниками оперативних підрозділів до експертно-криміналістичних підрозділів для проведення експертиз або досліджень. Якщо під час проведення експертизи чи дослідження встановлено, що об'єкти підроблені, вони надсилаються разом з відповідною інформацією до ДНДЕКЦ для вміщення до обліків.

Інформація, що надійшла до ДНДЕКЦ, заноситься на картку, яка вміщується до картотеки, а об'єкти в колекцію.

Об'єкти, що надіслані до ДНДЕКЦ, підлягають обов'язковій перевірці за конкретними обліками. Довідка про результати перевірки надсилається ініціатору перевірки. А у разі коли виявлено що об'єкт має однакове походження з іншими які взяті раніше на облік то й інших зацікавлених органів зразки об'єктів, яких немає в колекції, реєструються в журналі реєстрації об'єктів, уміщених до картотеки чи колекції і залишаються там для проведення подальших перевірок.

Об'єкти, які зареєстровані в колекції, можуть вилучатися з колекції за вимогою слідчого або суду. У разі ж коли у слідчого відпаде необхідність в їх використанні при проведенні слідчих дій, або після винесення вироку суду вони обов'язково повертаються до колекції.

Поміщені в колекцію об'єкти, ретельно та всебічно досліджуються. На підставі таких досліджень готується орієнтовна інформація, яка надсилається до експертних установ та підрозділів. Орієнтировки що містять таку інформацію можуть використатися експертними, слідчими та оперативними підрозділами, а у окремих випадках іншими категоріями працівників які при виконанні службових обов'язків безпосередньо перевіряють чи приймають такі документи (працівники ДАЇ, торгівельні та банківські робітники й ін.), для виявлення підробок та осіб які їх виготовляють, використовують чи збувають.

Центральні інформаційно-довідкові обліки. До обліків інформаційно-довідкового призначення які ведуть на рівні ДНДЕКЦ МВС України належать:

- облік зразків документів суворого обліку та цінних паперів;
- облік зразків паперових грошей.

Ці обліки ведуться у вигляді колекцій. Як видно навіть з назви колекцій вони мають чисто довідкове призначення, а об'єкти що в них містяться використовуються у якості зразків при проведенні експертиз досліджень чи перевірок. Такі колекції комплектуються зразками кож-

ного виду та партії замовлення цінних паперів чи документів суворої звітності, або зразками паперових грошей.

Згідно з Наказом № 98/118/740 від 25.11.1993 р. "Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку", підприємства що виготовляють цінні папери і документи суворого обліку надсилають по одному примірнику бланків до Криміналістичного центру МВС України для використання при проведенні різних. Такі бланки мають позначку "Зразок". При надходженні до обліку об'єкти реєструються в журналі та вміщуються в колекцію. В колекції зразки цінних паперів та документів систематизуються за видами документів, партіями та замовленнями, роками випуску та ін. При надходженні на дослідження чи перевірку документу який викликає сумнів у дійсності його порівнюють зі зразком який має також вихідні дані (номер замовлення, партії та дату випуску).

Аналогічним чином здійснюється надходження та облік зразків паперових грошей національного банку України.

Регіональні обліки. Обліки цієї ланки, також як і центральні поділяються на обліки оперативно-пошукового та інформаційно-довідкового призначення. На рівні НДЕКЦ ГУМВС, УМВС, УМВСТ ведуться наступні оперативно-пошукові обліки:

- картотеки фальшивих грошей;
- картотеки підроблених документів, які виготовлені з застосуванням засобів поліграфії;
- підроблених рецептів на одержання наркотичних і сильнодіючих лікарських засобів;
- зразків почерку осіб, які займаються підробкою медичних рецептів;
- зразків печаток і підписів лікарів, які виписують рецепти на одержання медичних засобів;

На відміну від центральних, в настанові про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС не визначено обліки інформаційно-довідкового призначення пов'язані з використанням документів, що ведуться на регіональному рівні, тобто ведення їх не є обов'язковим. Але, як свідчить практика, такі обліки досить часто створюються за ініціативою працівників цих підрозділів і ефективно функціонують.

Найбільш розповсюдженою категорією таких обліків є інформаційно-довідкові колекції грошей, відбитків дійсних печаток та штампів (установ та підприємств регіону), каталоги і довідники національної та іноземної валюти, їх захисних властивостей та зразків підробок, а також інших об'єктів необхідність у використанні яких може виникнути в про-

цесі розслідування та проведення техніко-криміналістичних та почеркознавчих експертиз і досліджень.

Об'єкти, необхідні для створення, поновлення, зміни інформаційно-довідкових обліків, придбаваються на підприємствах, у торговельних організаціях, аптеках, лікувальних закладах і т.п. за рахунок коштів, що виділяються на придбання витратних матеріалів, а також шляхом обміну з експертно-криміналістичними підрозділами органів внутрішніх справ зарубіжних країн, з якими укладені відповідні угоди. У разі потреби довідкові колекції поповнюються речовими доказами по кримінальним справам, які підлягають знищенню за ухвалою суду.

Інформація, одержана з використанням обліків довідкового призначення, видається зацікавленим службам на підставі письмового запиту або за ініціативою відповідного НДЕКЦ.

На місцевому рівні ведення обліку підроблених документів, цінних паперів, підроблених грошей та інших об'єктів-документів не передбачено. Іншими словами, на місцевому рівні не передбачено ведення даної категорії обліків як оперативно-пошукового так і інформаційно-довідкового призначення.

Поряд з обліками Експертної служби МВС України в процесі розслідування може бути використаною інформація про документ що міститься в обліково-реєстраціних системах інших підрозділів МВС України (а за необхідності й МВС інших держав), а також інших підприємств та відомств. Потреба у використанні інформації таких обліків може виникнути у будь який момент розслідування, в залежності від складеної слідчої ситуації.

Наприклад коли виникає потреба у перевірці дійсності посвідчення на право керування транспортним засобом поряд з призначенням техніко-криміналістичної експертизи документу, слідчий повинен зробити запит до органу (РЕП, МРЕВ та ін.) де згідно зі змістом реквізиту було видано посвідчення. Особливе значення результати такої перевірки можуть мати у випадках коли документ має ознаки часткової підробки, а також для виявлення інтелектуального підлогу. Завдяки їй можна встановити зв'язок розслідуваного злочину з іншими (викраданням бланків, крадіжок транспорту та ін.).

Для впевненого користування інформацією обліків працівник правоохоронних органів повинен добре орієнтуватись в нормативно-правовій базі стосовно діяльності тих підрозділів які здійснюють різноманітні операції з тією чи іншою категорією документів, а за потреби і цілеспрямовано додатково ознайомитись з конкретними наказами та інструкціями.

Коли мова йде про посвідчення на право керування транспортними засобами виникає необхідність у користування інструкцією "Про порядок приймання екзаменів, оформлення видачі (обміну) посвідчень водія, обліку та зберігання документів, які стосуються екзаменаційної роботи" затвердженої наказом МВС України № 394 від 21.06.1993 р.

Зі змісту цієї інструкції можна отримати інформацію про місце збереження інформації про особу та документи а також термін навчання, та видачі документу, а також місце знаходження такої інформації і термін її збереження. "Строк зберігання списків учнів навчальних груп, протоколів екзаменаційних комісій, книг видачі тимчасових талонів і талонів до посвідчення водія – 10 років, книг видачі посвідчень водія і обліку навчальних груп – 60 років після їх закінчення. Протоколи, списки учнів навчальних груп і книги зберігаються в РЕП ДАІ".

Аналогічним чином можна отримати інформацію про паспорт громадянина, технічний паспорт на транспортний засіб та ряд інших документів.

Підводячи підсумки короткого огляду обліків в яких відображається інформація про документи яка може бути використаною в процесі розслідування можна надійти висновку що особливу групу таких обліків складають обліки Експертної служби МВС України, які здебільше цілеспрямовано утворені для надання умов в розкритті злочинів. Але слідчому не слід обмежуватися інформацією обліків указаних підрозділів. Досить багато важливої інформації міститься в обліках інших підрозділів і служб як МВС, так і інших установ та відомств, при умілому користуванні якими отримати якісну об'єктивну інформацію, що буде сприяти об'єктивному розслідуванню справи.

Перелік використаних джерел:

1. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України. Наказ МВС України № 682 від 30.08.1999 р.
2. Наказ № 190 від 14.01.1994 р. "Про затвердження Інструкції про формування, ведення і використання криміналістичних обліків Криміналістичного центру МВС України".
3. Міністерство фінансів України, Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України. Наказ № 98/118/740 від 25.11.1993 р. "Про затвердження Правил виготовлення бланків цінних паперів і документів суворого обліку".
4. Наказ МВС України № 394 від 21.06.1993 р. "Про порядок приймання екзаменів, оформлення видачі (обміну) посвідчень водія, обліку та зберігання документів, які стосуються екзаменаційної роботи".

5. Наказ МВС України № 17 від 11.01.1999 р. "Про затвердження Інструкції про порядок видачі міністерствам та іншим центральним органам виконавчої влади, підприємствам, установам, організаціям, господарським об'єднанням та громадянам дозволів на право відкриття та функціонування штемпельно – граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів, а також порядок видачі дозволів на оформлення замовлень на виготовлення печаток і штампів, та затвердження Умов і правил провадження діяльності з відкриття та функціонування штемпельно-граверних майстерень, виготовлення печаток і штампів".

В.А. Глазков
кандидат юридических наук, доцент
(Луганский государственный университет внутренних дел)

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ И БЕЗПАСНОСТИ СУБЪЕКТОВ ОРД В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Обязанность государства обеспечить правовую защиту и безопасность лиц, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, диктуется в современных условиях рядом факторов, но, в первую очередь, устойчивой пока еще динамикой криминализации значительных слоев общества и необходимостью существенного усиления борьбы с преступностью.

Как известно, именно оперативные подразделения находятся на переднем крае этой борьбы. Поэтому эффективная социальная и правовая защита работников оперативных подразделений сегодня определена как качественно новый поворот в функционировании правового государства. Это довольно четко записано в Конституции и ряде законов Украины.

Однако провозглашение личных прав, социальных, профессиональных и иных жизненных ценностей указанных работников объектами непосредственной защиты со стороны государства еще не означает эффективной реализации указанных прав и ценностей. Для этого нужен реально функционирующий правовой механизм.

Украинский законодатель, как известно, пошел по пути разрешения этих вопросов в различных отраслях права. Тем не менее, их воплощение в практику требует системного подхода.

Прежде всего, на системном уровне должна быть сформирована полная и глубокая правовая осведомленность оперативных работников

относительно существующих гарантий защиты их прав и свобод, социальных потребностей, а также обеспечения личной безопасности. Наши научные наблюдения дают основания утверждать, что такая осведомленность в среде практических оперативных подразделений еще не достигнута и это ставит соответствующие задачи перед всеми управленческими звеньями, а главное, перед учебными заведениями системы МВД Украины.

Но особенно негативно сказываются непоследовательность и разногласия в действующем законодательстве по вопросам правовой защиты и обеспечения личной безопасности субъектов оперативно-розыскной деятельности. Как уже отмечено, сегодня эта проблема находит свое определенное отображение в ряде законодательных актов. Но они не имеют достаточного действия.

Так, ст. 12 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" устанавливает, что на работников, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, распространяются гарантии правовой защиты, предусмотренные законами Украины об этих органах. Обращаясь в этой связи, в частности, к Закону Украины "О милиции", мы в контексте его статей 21-22 можем констатировать, что оперативные работники в системе милиции находятся под защитой закона. Государство гарантирует им, а также членам их семей и близким родственникам защиту жизни, здоровья, чести, достоинства, жилья, имущества от преступных посягательств и других противоправных действий.

Однако практически на сегодня защита личности указанных субъектов лишь продекларирована. В частности в Законе Украины "Об ОРД" говорится, что при наличии сведений об угрозе жизни, здоровью или имуществу оперативного работника в связи с осуществлением им ОРД в интересах безопасности Украины, или по раскрытию тяжкого и особо тяжкого преступления, либо по разоблачению организованного преступного сообщества оперативное подразделение обязано принять специальные меры для обеспечения его безопасности.

Более предметному развитию данной проблемы посвящен Закон Украины "О государственной защите работников суда и правоохранительных органов" (ст. 2 ч. 2 п. "в" и ст. 1). В нем лица, осуществляющие ОРД, выделены в качестве самостоятельных объектов государственной защиты, четко определена ее направленность на пресечение воспрепятствованию выполнения ими своих прав и обязанностей, а также на защиту от посягательств на жизнь, здоровье, жилье, имущество и т.п.

Этот закон устанавливает, что для обеспечения безопасности работников (в данном случае мы говорим об оперработниках) и их близких родственников, неприкосновенности жилья, а также сохранения имущества с учетом конкретных обстоятельств таким работникам в зависимости от степени угрозы для жизни и здоровья могут выдаваться оружие, специальные средства индивидуальной защиты и оповещения об опасности.

В случае необходимости их жилье и имущество за счет средств местного бюджета могут оборудоваться средствами противопожарной и охранной сигнализации, заменяться номера квартирных телефонов и государственные номерные знаки индивидуальных транспортных средств. Могут также применяться оперативно-технические средства соответственно Закону Украины "Об оперативно-розыскной деятельности".

В случае угрозы совершения насилия или других противоправных действий относительно указанных лиц, с их согласия и письменного заявления может проводиться прослушивание телефонных и других переговоров. В ходе этого прослушивания может применяться звукозапись. В случае необходимости эти лица, их несовершеннолетние дети и близкие родственники могут быть, с их согласия, временно размещены в местах, гарантирующих их безопасность, в том числе в дошкольных воспитательных учреждениях или учреждениях органов социальной защиты населения Украины.

Кроме того, может быть наложен временный или постоянный запрет на выдачу сведений о местожительстве указанных лиц и других сведений о них адресными бюро, паспортными службами, подразделениями Госавтоинспекции, справочными службами АТС и другими официальными информационно-справочными службами. В отдельных случаях предусмотренные сведения могут изыматься в порядке, установленном законодательством.

По ходатайству или согласию лиц, взятых под защиту, в случаях, если их безопасность не может быть обеспечена другими мерами, они временно или постоянно переводятся на другую работу, направляются на обучение, переселяются в другое местожительство, могут быть изменены их внешность, анкетные данные с выдачей соответствующих личных документов.

Но вместе с тем следует сказать, что и этот закон не дал четкого правового определения субъектов, обеспечивающих безопасность работников оперативных подразделений, а также механизмов этого обеспечения. Комментируемый закон (ст. 15, ч. 1, п. "в") данную обязан-

ность возложил на соответствующие ведомственные органы, хотя и предписал создание с этой целью специальных структур. Отметим, что в системе МВД указанную функция в настоящее время возложена на службы внутренней безопасности.

Рассмотренные выше гарантии правовой защиты оперативных работников на этом не исчерпывают всей существующей проблемы. Особенно это касается вопроса об ответственности оперработников за возможное причинение ими вреда правоохраняемым интересам в процессе осуществлении оперативно-розыскной деятельности.

Формально в ч. 4 ст. 12 Закона "Об ОРД" предусматривается норма, освобождающая от ответственности работника оперативного подразделения, причинившего вред правам, свободам человека, а также интересам государства при осуществлении оперативно-розыскной деятельности, находясь в состоянии необходимой обороны, крайней необходимости или профессионального риска.

Добавим к этому, что в законотворческой деятельности государственных органов также уделяется этому определенное внимание. В частности, в Постановлении Пленума Верховного Суда Украины "О практике применения судами законодательства, обеспечивающего право на необходимую оборону от общественно опасных посягательств" (№ 4 от 24 июня 1991 г. с изменениями, внесенными Постановлениями Пленума Верховного Суда Украины № 3 от 04.06.1993 г. и № 12 от 03.12.1997 г.) акцентируется внимание на необходимость усиления защиты правоохранительных органов с помощью применения институтов "необходимой обороны" и "крайней необходимости".

Понятно, что действие указанных правовых институтов решает некоторым образом затронутую проблему. Но надо, однако, откровенно сказать, что в большинстве случаев, в особенности при осуществлении мер ОРД в непредвиденных ситуациях измерять границы действия этих институтов и степени возможного превышения или не превышения данных границ почти невозможно. Поэтому оперативные работники чаще всего и полагаются на собственную интуицию и профессиональный опыт, хотя нередко и попадают в ситуации, когда их действия могут квалифицироваться как превышающие необходимую оборону или крайнюю необходимость, то есть признаваться неправомерными.

То же самое, к сожалению, можно сказать и об использовании в оперативно-розыскной деятельности института риска. В Законе Украины "Об оперативно-розыскной деятельности" (ст. 12 ч. 4) этот институт введен посредством применения термина "профессиональный риск".

Вообще понятие риска в широком значении трактуется как связанная с преодолением неопределенной ситуации деятельность, в процессе которой возможна неудача, потеря, убытки и т.п. Оценка риска – это, во-первых, анализ его происхождения (возникновения), а, во-вторых, – определение его реальных масштабов в конкретной ситуации. Управление же риском понимается как анализ рискованной ситуации и принятие решений, направленных на устранение или сведение к минимуму степени риска.

В оперативно-розыскной же деятельности оперативный риск является своего рода необходимым профессиональным условием этой деятельности. Действовать в условиях риска считается не только правом, но и обязанностью оперативного работника, так как оперативно-розыскные меры изначально характеризуются нестандартностью ситуаций, возможностью возникновения непредвиденных обстоятельств, трудностью прогнозирования поведения разрабатываемых преступников и т.п. При таком положении не рисковать – значит бездействовать.

Э.А. Дидоренко, С.А. Кириченко и Б.Г. Розовский, исследовавшие проблему ответственности субъектов ОРД, таким образом сформулировали суть проблемы оперативного риска: право оперативного сотрудника на оправданный риск есть ни что иное, как право на причинение вреда при реализации правомерных и логически необходимых действий по выявлению и изобличению преступников в случае наступления непредвиденных обстоятельств.

Касаясь же уголовно-правового аспекта риска в оперативно-розыскной деятельности (ст.42 УК Украины), следует исходить из того, что действия субъекта ОРД, причинившие вред правоохраняемым интересам, не признаются преступными, если они были совершены в условиях оправданного риска и для достижения значительных общественно полезных целей. К таким целями закон об ОРД однозначно относит предотвращение, пресечение преступлений, их раскрытие, розыск скрывшихся преступников и другие.

При этом в уголовном праве риск признается оправданным лишь тогда, когда указанные цели невозможно достичь в конкретной ситуации, не прибегая к риску, и лицо, которое рисковало, обоснованно рассчитывало на то, что применяемые им меры являются достаточными для недопущения указанного выше вреда. Если же риск заведомо создает опасность для жизни других людей или же угрозу экологической ката-

строфы или других чрезвычайных событий, то в этих случаях он не признается оправданным.

В сказанном выше обнаруживаются два принципиально важных аспекта: 1) оправданность риска как основание правомерности осуществления оперативным работником рискованных действий, включая также и обстоятельства, наличие которых именно и обуславливает эту оправданность; 2) пределы правовой защиты от наступления уголовной ответственности за причиненный вред правоохраняемым интересам.

Надо признать, что оба эти аспекты не имеют предельно ясной правовой определенности, а потому на практике встречаются большие трудности при принятии решений о правомерности действий оперативных работников в рискованных ситуациях. Отсюда со всей очевидностью вытекают потребности в углубленной научной проработке проблемы риска в оперативно-розыскной деятельности и в дальнейшем развитии соответствующего законодательства.

Кроме изложенного выше, необходимо также акцентировать внимание на проблеме собственной готовности субъектов ОРД к обеспечению своей защищенности. Структура такой готовности имеет, главным образом, психологическую природу и является достаточно сложной. Она адекватна соответствующей профессиональной деятельности, в которой самыми важными составляющими являются мотивационный, оценочно-ориентирующий, проектировочный, волевой и коммуникативный компоненты, а также профессиональные знания, умения и привычки. Как известно, эти компоненты составляют основу профессионально-психологической структуры субъекта оперативно-розыскной деятельности.

Для достижения соответствия будущих оперативников указанным выше параметрам первостепенное значение имеет первичный профессионально-психологический отбор соответствующих кандидатур. Это сегодня осуществляется в рамках существующей в МВД системы профессионального отбора. В дальнейшем же оперативные работники должны закрепиться в оперативных подразделениях и приобрести дополнительные важные профессиональные и психологические качества.

В этом отношении первичное значение имеет обучение и усвоение полученных знаний на практике. В системе этих знаний мы выделяем как общие профессиональные знания, так и специальные знания, необходимые для осуществления оперативными работниками своей правовой и оперативно-тактической защищенности. Это, прежде всего, знания о целях, задачах, мерах, средствах и методах ОРД и т.п.

В частности, молодые оперативные работники (если это происходит в стенах учебных заведений, то это курсанты, студенты) должны: овладеть методами изучения и анализа оперативной обстановки, способами и источниками получения и использования с этой целью целевой оперативно-розыскной информации, направленной не только на организацию оперативно-розыскной деятельности, но и на обеспечение собственной безопасности; уметь также безошибочно определять и выбирать объекты непосредственного оперативно-розыскного воздействия, планировать и осуществлять целенаправленные и наиболее адекватные его меры и средства, в том числе проводить оперативные комбинации, отдельные целевые операции и т.д.

При этом оперативники должны хорошо знать все трудности, с которыми они должны столкнуться в будущем, осуществляя профессиональную деятельность. Главное же – это формирование у оперативных работников положительной мотивации на оперативно-розыскную деятельность.

Полученные экспериментально-научные данные свидетельствуют о том, что большинство будущих оперативных работников, а именно курсантов ЛАВД им. 10-летия независимости Украины, сначала положительно относятся к своей будущей оперативно-розыскной деятельности. Однако, в дальнейшем, по мере более глубокого ознакомления их с этой профессией при прохождении учебной практики, возрастает количество таких лиц, которые неуверенны в правильности профессионального выбора и желают его изменить.

Как выход из такой ситуации, можно признать наиболее целесообразным проведение практического ознакомления курсантов с работой наиболее опытных оперативных работников, привитие курсантам личной заинтересованности в освоении передового опыта оперативной работы и т.п., что непременно будет способствовать формированию у них положительного отношения к будущей оперативной работе.

Таким образом, все вышеизложенное формирует системное представление о проблеме правовой защиты и обеспечения личной безопасности сотрудников оперативных подразделений. Стержневым же вопросом решения этой проблемы, по нашему глубокому убеждению, является действующее законодательство и механизмы его реализации, нуждающиеся в совершенствовании.

К.Л. Федоров
начальник лабораторії проблем організації ОРД
(ДНДІ МВС України)

ЗАХИСТ СУБ'ЄКТІВ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ЯК ОДНА З ПЕРЕДУМОВ ЇЇ УСПІШНОГО ПРОВЕДЕННЯ*

На підставі проведеного аналізу організації оперативно-розшукових заходів та результативності боротьби з організованою злочинністю, темпи зростання якої становлять серйозну загрозу державного масштабу, ми розглянемо одну із важливих проблем, а саме проблему забезпечення безпеки суб'єктів ОРД. Про її актуальність свідчать результати анкетування 400 керівників оперативних підрозділів органів внутрішніх справ України. Майже 70% з них вважають це питання дуже наболілим та цілком нормативно не врегульованим.

Узагалі це питання відноситься до забезпечення гарантій безпеки учасників кримінального судочинства, якими є працівники суду і правоохоронних органів, що беруть участь у кримінальному судочинстві, а також конфідентів, які активно сприяють оперативно-розшуковій діяльності, зокрема розкриттю злочинів на всіх стадіях цього процесу.

У зв'язку з розширенням масштабів організованої злочинності, збільшенням небезпеки, яку вона створює для суб'єктів оперативної розробки (йдеться про штатних та нештатних працівників оперативних підрозділів як зазначених конфідентів), забезпечення гарантій їх захисту цілком дорівнює захисту учасників кримінального процесу.

Оскільки питання захисту конфідентів і учасників кримінального судочинства знаходяться в одній і тій же площині, правові засади цього процесу є єдиними, а тому й їх вади та недоліки, в тому числі науково-теоретичного характеру, у рівній мірі стосуються всіх зазначених суб'єктів. Поряд з тим, проблема, яку ми порушуємо, дуже слабо науково досліджена в теорії оперативно-розшукової діяльності.

В Україні поки відсутня комплексна програма захисту потерпілих, свідків, обвинувачуваних, що викривають суб'єктів організованої злочинної діяльності, осіб, які активно співпрацюють з правоохоронними органами на конфіденційній основі. Як свідчить міжнародна практика, такі програми дозволяють застосовувати до свідків, обвинувачуваних,

---

* До суб'єктів оперативної розробки в даному випадку ми відносимо тільки осіб, які конфіденційно співробітничають з оперативними підрозділами.

що співпрацюють з правоохоронними органами, комплексні заходи по забезпеченню їх безпеки.

У випадку проведення оперативної розробки на перший погляд є своєрідна колізія: з одного боку, кожна людина від свого народження має право на захист свого життя та здоров'я, своєї власності від будь-яких посягань, а с іншого – існує можливість порушення прав громадянина під час проведення заходів ОРД. Без сумніву, у кожної людини є право на захист своїх інтересів та життя, яке гарантовано Конституцією України та іншими законами, але нажаль, механізм здійснення цих прав ще недостатньо врегульований.

Досвід зарубіжних правоохоронців свідчить про те, що у розкритті злочинів, поряд зі спеціальними методами, перевага надається використанню таємних агентів та конфідентів, зокрема у боротьбі з організованою та "білокомірковою" злочинністю, корупцією, а також терористичними організаціями [1]. У зазначених сферах від конфідентів надходить основна маса найбільш цінної і безпосередньо значущої інформації. З цього приводу у американських поліцейських популярне прислів'я: "Поліцейський настільки є спроможнім, наскільки спроможнім є його освідомлювач". Причина в тому, що ускладнення сучасного життя може бути вирішене лише за допомогою людського фактору, що є закономірно для такої специфічної галузі правоохоронної діяльності, як оперативно-розшукова.

У силу суворої конфіденційності реально дати оцінку цієї діяльності, як у вітчизняній так і зарубіжній практиці дуже складно. Крім того жодне відомство, що використовує цей напрямок діяльності, не буде оприлюднювати таку інформацію. Але значимість цього заходу боротьби зі злочинністю має державний рівень.

У підтримку зазначеного можна привести досвід ФРН. Так у "Циркулярі по використанню осведомлювачів та інших інформаторів" йдеться про те, що "...під час виконання своїх завдань у галузі безпеки та кримінального переслідування поліція спирається на таку інформацію і показання населення, що можуть бути здобуті тільки за умов дотримання гарантії конфіденційності" і далі: "...надання гарантій конфіденційності та використання освідомлювачів відповідає вимогам практики. Це є принципово визнаним у судовій практиці та юридичній літературі державно-правовим засобом безпеки і кримінального переслідування" [2, с. 208-220].

У ході досліджень проблемних питань щодо забезпечення правових гарантій захисту суб'єктів оперативно-розшукової діяльності виявля-

ються певні непорозуміння та не відпрацьованість механізмів цього захисту. Це зокрема стосується відсутності нормативно-правового врегулювання порядку та специфіки знаходження конфідента у злочинному середовищі.

Головна складність міститься в тому, що особа, яка, виконуючі спеціальне завдання оперативного підрозділу, упроваджена в злочинне середовище (ОГ і ЗО), так чи інакше може бути втягнута до протиправних дій. Можуть скластися обставини, що здобування вагомої, оперативно значущої інформації, можливо буде лише за обставин кримінальної інтеграції конфідента у злочинне середовище, яке може його сприйняти лише за умов участі у підготовці чи реалізації злочинних дій.

Виходячи з указаних обставин, виникає величезна складність, яке стосується можливості звільнення конфідента, упровадженого в злочинне формування, від кримінального покарання, що передбачається ст. 43 КК України (виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) [3].

З метою вдосконалення вирішення зазначеної вище проблеми пропонуємо механізм підготовки та подачі підрозділами органів внутрішніх справ **подання** для розгляду судами матеріалів з питань звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які виконували спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, та запровадити в практику відповідну інструкцію до цього подання.

Особою, яка передбачена ст. 43 КК України, що виконувала спеціальне завдання відповідно до ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" [4] та ст. 13 і 14 Закону України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" [5] слід вважати:

а) штатного та позаштатного негласного працівника оперативного підрозділу органу внутрішніх справ, який був уведений в організовану групу чи злочинну організацію для виконання спеціального завдання з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності;

б) особу, яка, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, за особистою добровільною згодою конфіденційно виконувала спеціальне завдання оперативного підрозділу з метою попередження чи розкриття злочинної діяльності цієї групи або організації.

Зауважимо, що для учасників організованих груп або злочинних організацій, які допомагають спеціальним підрозділам БОЗ у викритті зло-

чинної діяльності цих формувань, законодавче передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності за фактично вчинені злочинні діяння, або пом'якшення покарання в залежності від ступеня їх тяжкості.

Напрацьований зарубіжний досвід з цього питання в деякій мірі враховано і в чинному законодавстві України.

Разом з тим ні Кримінальним кодексом України, ні Кримінально-процесуальним кодексом України, ні відомчими нормативними документами не визначено механізм здійснення передачі матеріалів оперативного підрозділу ОВС до суду щодо звільнення від кримінальної відповідальності такої особи відповідно до ст. 43 КК України. Кримінальним кодексом України лише визначено підстави звільнення від кримінальної відповідальності зазначеної особи, але не запропоновано ні способу, ні форми такої дії. Не відпрацьований нормативно цей механізм на стадіях реалізації матеріалів оперативної розробки, порушення кримінальної справи та передачі матеріалів до суду.

Чинне законодавство нажаль не враховує підвищений ступінь небезпеки, яка може реально загрожувати особі за активне сприяння боротьбі з організованою злочинністю, і не створює належних умов для заохочення осіб з числа членів ОГ і ЗО за співробітництво з правоохоронними органами.

Пропонуємо ввести в дію формалізоване подання щодо звільнення від кримінальної відповідальності, чи призначення більш м'якого покарання щодо особи, яка виконувала спеціальне завдання з викриття злочинної діяльності ОЗГ та ЗО.

Попереднє ознайомлення з проблемою здійснення захисту осіб – учасників кримінального судочинства показує, що на початку III тисячоліття однією з найболючіших та найактуальніших соціальних проблем залишається створення безпечних умов для здійснення судочинства і виконання правоохоронними органами їх повноважень, а також участі у кримінальному судочинстві суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності, які б забезпечували їх надійний захист від тиску, погроз та посягань на життя, здоров'я, житло чи майно при виконанні ними своїх обов'язків та відповідали б міжнародно-правовим стандартам у галузі прав людини, зокрема *Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою* (прийнята 29 листопада 1985 року резолюцією 40/30 Генеральної Асамблеї ООН) [6].

За останні роки для вирішення цих проблем законодавець прийняв низку правових актів, які створюють нормативну базу державного меха-

нізму забезпечення безпеки суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Зокрема, у кримінально-процесуальному кодексі України були закріплені статті, спрямовані на забезпечення безпеки осіб, учасників кримінального судочинства.

Для більш повного розуміння проблеми забезпечення безпеки вказаної категорії осіб необхідно, на наш погляд, розглянути загальні питання: щодо поняття забезпечення безпеки, яка розглядається; щодо категорій осіб, які підпадають під даний захист; щодо заходів безпеки, передбачених чинним законодавством, і т. ін.

Відповідно до законодавства учасники кримінального судочинства, в першу чергу – свідки та потерпілі, котрі сприяли виявленню, запобіганню, припиненню і розкриттю злочинів, мають право на забезпечення своєї безпеки. Законом України від 23 грудня 1993 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві" (далі – Закон) передбачено, зокрема, такі заходи, як особиста охорона, заміна документів, переселення в інше місце проживання, зміна зовнішності (ст. 7 Закону) [7].

Але застосовуються вони, як свідчить слідча та судова практика, украй рідко, як правило – за наявності надзвичайних обставин, котрі змушують слідство і суд звернутися до цього законодавчого акта. Найчастіше це буває тоді, коли виникає необхідність у захисті життя та здоров'я потерпілих. Інші можливості, передбачені зазначеним Законом, передусім ті, застосування яких дозволяє уникнути проведення заходів, пов'язаних із великими затратами сил та коштів, наприклад, організація особистої охорони, переселення в інше місце проживання тощо, фактично не використовуються. Пов'язано це не тільки з незнанням змісту Закону, а й із низкою неврегульованих ним моментів, а також із деякою суперечливістю чинного законодавства.

На жаль, як свідчить практика, задекларовані Законом положення слідчі, прокурори й оперативні працівники можуть використовувати не більш ніж на 10-15%. На сьогодні, відповідними підрозділами ОВС з метою практичної реалізації завдань щодо захисту учасників кримінального судочинства переважно вживаються заходи, що пов'язані з фізичним захистом особи, заміною документів, що посвідчують особу та закриттям відомостей про таку особу в інформаційно-пошукових системах. До того ж слід зауважити, що можливості матеріального забезпечення надзвичайно обмежені.

На думку фахівців, для того, щоб почав цілком працювати цей закон, потрібно прийняти державну програму захисту свідків. Крім того, є необхідність у прийнятті підзаконних актів, які б забезпечили дію всіх положень Закону[1].

Наприклад, якщо йдеться про зміну місця проживання, то потрібні зміни в Житловому кодексі. Це ж стосується і ряду інших питань та заходів, для вирішення яких у державному бюджеті повинні бути передбачені відповідні кошти.

Окрему проблему складає питання щодо процедури забезпечення захисту конфідентів. Справа в тому, що чинний Кримінально-процесуальний кодекс України не містить чітких правових норм, які б забезпечували принцип конфіденційності при застосуванні ст. 43 Кримінального кодексу України.

Перспективи додержання принципу суворої конфіденційності та гарантій забезпечення безпеки усіх учасників кримінального судочинства запорука найбільш повного розкриття злочинів, зокрема організованої злочинної діяльності та успішної боротьби з усіма протиправними проявами та корупцією.

Попереднє дослідження матеріалів, що стосуються легалізації інформації, яка надійшла від "залегендованого" свідка, або особи, яка виконувала спеціальне завдання оперативного підрозділу з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, показують, що на сучасному етапі розвитку оперативно-розшукова діяльність потребує докорінного вдосконалення на всіх рівнях і напрямах нормотворчості.

Є сподівання, що впровадження в практику запропонованих нами пропозицій щодо вдосконалення підготовки матеріалів оперативно-розшукового характеру до суду зі збереженням принципу законності і конфіденційності значущої для судочинства інформації значно поліпшить практику захисту конфідентів.

Перелік використаних джерел:

1. Кондратьєв Я.Ю., Никифорчук Д.Й., Пясецький А.І. Організація і порядок проведення секретних операцій спеціальними агентами проти організованої злочинності в США: Посібник. – К.: НАВСУ, 2004. – 60 с.

[1] Результати опитування керівників оперативних підрозділів в рамках НДР ДНДІ МВС України "Оперативно-розшукове супроводження державного захисту суб'єктів оперативно-розшукової діяльності".

2. Адашкевич Ю.Н. Агентурный метод в борьбе с преступностью в зарубежных странах "Организованная преступность – 2" / Под ред. А.И. Долговой, С.В. Дьякова // Криминалогическая Ассоциация. – М., 1993. – С. 208-220.

3. Кримінальний кодекс України / За ред. Ю. Кармазіна. – Х., 2001. – Ст. 136.

4. Закон України про оперативно-розшукову діяльність: прийнятий 18 лютого 1992 року № 2135-XII // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

5. Закон України про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю: прийнятий 30 червня 1993 року № 3341-XII // Відомості Верховної Ради. – 1993. – № 35. – Ст. 358.

6. http://www.ipolitics.spb.ru/lnk/106.htm

7. Закон України про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: прийнятий 23.12.1993 р. № 3782-XII // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 11. – Ст. 51.

А.А. Глієвий
кандидат юридичних наук, начальник докторантури та ад'юнктури
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ТЕОРЕТИЧНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ФОРМ ВЗАЄМОДІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ МІЛІЦІЇ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ОРГАНІВ, ЩО ВИКОНУЮТЬ ПОКАРАННЯ

Правильно організована взаємодія містить у собі значні потенційні можливості щодо зменшення кількості нерозкритих злочинів, здійсненню профілактичних заходів, підвищення ефективності правоохоронної діяльності в цілому. Тому ця проблема продовжує залишатися актуальною. У той же час за останні роки майже не здійснювалися наукові дослідження з проблем взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи. Окремі аспекти взаємодії оперативних підрозділів між собою під час здійснення оперативно-розшукових заходів щодо розробки осіб в умовах СІЗО та ІТТ та документування злочинних дій об'єктів оперативної уваги досліджувалися в роботах українських вчених: К.В. Антонова, О.М. Бандурки, Г.М. Бірюкова, О.А. Гапона, А.І. Грищенка, В.В. Голубца, В.Л. Грохольського, Є.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, Г.О. Душейка, В.П. Євтушка, В.П. За-

харова, О.О. Кисельова, І.П. Козаченка, Д.Й. Никіфорчука, В.А. Некрасова, І.Ф. Обушевського, В.Д. Пчолкіна, М.М. Перепилиці, Б.Г. Розовського, В.Л. Регульського, Е.В. Рижкова, І.В. Сервецького, О.П. Снігерьова, Н.Є. Філіпенко, І.Р. Шинкаренка. В той же час комплексного дослідження проблем взаємодії КМ та оперативних підрозділів ДДУПВП здійснено не було. Тому мета даної статті – заповнити існуючі "білі плями" та навести шляхи вирішення даної проблеми.

Погоджена діяльність при розкритті злочинів протікає у певних формах. Діалектика категорій форми та змісту жорстко детермінує необхідність реалізації досліджуваної взаємодії в найбільш досконалих формах.

Тлумачний словник сучасної української мови дає такі поняття форми:

- тип, будова, спосіб організації чого-небудь; зовнішній вияв якого-небудь явища, пов'язаний з його сутністю, змістом.

- спосіб здійснення, виявлення будь-якої дії [1, с. 117].

З аналізу змісту взаємодії *як діяльності,* випливає що форма взаємодії – це зовнішній вираз погодженої діяльності її суб'єктів з метою виконання задач, що поставлені перед ними.

У юридичній літературі багато авторів виділяють *процесуальні й організаційні форми взаємодії.* Так, Ю.А. Кукушкін відзначає, що необхідно розрізняти взаємодію процесуальну та організаційну. Перша передбачена кримінально-процесуальним законодавством і обумовлюється наявністю суворо обговорених кримінально-процесуальним законом правовідносин, друга – відомчими нормативними актами [2, с. 47]. Необхідність такого розмежування підтримував і А.А. Чувильов [3, с. 3-8]. Безумовно, подібний поділ має пізнавальну і практичну цінність, дозволяє правильно визначити значення результатів взаємодії.

Процесуальна форма взаємодії може здійснюватися лише опосередковано через дії слідчого як самостійного суб'єкта кримінального процесу.

Взаємодію слідчих і оперативних працівників можна розглядати як засновану на законі й інших нормативних актах спільну діяльність суб'єктів, що мають різну компетенцію і спеціалізацію, спрямовану на досягнення загальної мети – розкриття і розслідування злочинів.

Так, у ч. 3 ст. 114 КПК України [4] передбачено, що слідчий за розслідуваними ним справами вправі давати органам дізнання доручення і вказівки про впровадження розшукових і слідчих дій і вимагати від органів дізнання сприяння при провадженні окремих слідчих дій. Даючи доручення оперативним підрозділам КМ та ДДУПВП, про провадження оперативно-розшукових дій, слідчий у загальному вигляді ставить зада-

чу щодо встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню у справі. При цьому він не вправі вказувати, які конкретно заходи повинні бути для цього виконані. Під дорученням слідчого розуміється його пропозиція органу дізнання провести у розслідуваній справі відповідну розшукову чи слідчу дію. Указівка – це конкретизація даної пропозиції. Доручення і вказівки органу дізнання, як правило, даються слідчим у письмовій формі. Винятком з цього правила є випадки, коли доручення дається при спільних виїздах для огляду місця події. У таких випадках воно може бути дано, як це має місце на практиці, усно. Право слідчого давати органам дізнання доручення і вказівки про впровадження розшукових і слідчих дій не повинно розглядатися як дозвіл слідчому перекладати на органи дізнання роботу, що він повинний виконувати сам. Серед процесуальних дій є такі, виконання яких не може бути передано слідчим органу дізнання. Це пред'явлення обвинувачення, допит обвинувачуваного, обрання запобіжного заходу, визнання особи потерпілого, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, призначення експертизи. Усі рішення про впровадження слідчих дій і напрямок слідства у справі приймаються слідчим, тому і винесення постанов до всіх цих питань, а також складання обвинувального висновку не може доручатися органу дізнання. Слідчий може також доручити органу дізнання виконання розшукових дій: установлення потерпілих і свідків, розшук і затримка підозрюваного, обвинувачуваного. Здійснення оперативно-розшукових заходів відноситься до компетенції органів дізнання, у зв'язку з чим вони не зобов'язані давати, а слідчий не вправі вимагати від них конкретної інформації про характер застосованих заходів.

Відомо, що доручення слідчого (ст. 114 КПК) варто відрізняти від окремого доручення (ст. 118 КПК). Окреме доручення – це письмове прохання слідчого до органу дізнання про впровадження певної слідчої дії, спрямоване за межі району що ним обслуговується. Метою окремих доручень є виконання необхідних слідчих дій тим органом, яким вони можуть бути проведені найбільше успішно, швидко і з меншою витратою сил і засобів. Слідчий вправі направити окреме доручення як слідчому, так і органу дізнання. Стаття 118 КПК України регламентує процесуальний порядок дачі і виконання доручень [4, с. 208-215].

Крім того, закон не визначає, провадження яких саме слідчих дій може доручатися в порядку ст. 118. Звідси випливає, що КПК допускає можливість впровадження за окремим дорученням будь-якої слідчої дії. Винятком з цього загального правила повинні бути такі дії, які орган розслідування зобов'язаний виконати сам (пред'явлення обвинувачення,

допит обвинувачуваного і пред'явлення матеріалів справи для ознайомлення) [5; 6, с. 68-69].

Наведений вище перелік вказує лише на деякі процесуальні форми взаємодії і не є вичерпним[1].

Організаційна форма взаємодії передбачена відомчими нормативними актами МВС України та ДДУПВП, або випливає з їхніх вимог [7].

Аналіз висновків науковців та практики здійснення взаємодії оперативними підрозділами ДДУПВП та кримінальної міліції дозволяє визначити наступний перелік загальних елементів організаційної форми взаємодії, який мав би оптимальний в сучасних умовах характер:

- спільний аналіз оперативної обстановки та оперативно-розшукової ситуації, що склалася на території обслуговування та в окремих УВП;
- спільне планування організації взаємодії в цілому і конкретних ОРЗ;
- інформаційна взаємодія: а) розробка заходів для інформаційного забезпечення процесу взаємодії в цілому і конкретних оперативно-розшукових заходів; б) визначення організаційно-тактичних способів обміну оперативно-розшукової та іншою інформацією, що становить взаємний інтерес;
- сумісна оперативна розробка заарештованих і засуджених, підозрюваних у скоєнні злочинів;
- надання допомоги наявними силами і засобами (наприклад, передача оперативно-технічних засобів тощо);
- проведення спільних оперативно-розшукових заходів щодо схилення заарештованих і засуджених до явки з повинною і перевірки отриманих відомостей про підготовлювані і вчинені злочини;
- проведення спільних навчань оперативних працівниками кримінальної міліції та кримінально-виконавчої системи, а також вивчення позитивному досвіду взаємодії;
- розбір і підведення підсумків спільної діяльності за конкретним справами;
- проведення спільних нарад за результатами взаємодії за квартал, півріччя, рік;

---

[1] Процесуальна форма взаємодії нами не розглядається в повному обсязі у зв'язку з тим, що згідно з чинним законодавством України не допускається безпосередньої і самостійно організованої взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів ДДУПВП. Вона може здійснюватися лише опосередковано через дії слідчого як самостійного суб'єкта кримінального процесу.

- видання спільних оглядів, методичних рекомендацій, спеціальних нормативних документів за результатами спільної діяльності по розкриттю злочинів.

Необхідно відзначити, що такі елементи організаційної форми, як спільне планування, організація обміну оперативною інформацією, взаємний обмін негласними співробітниками, передбачені відомчими таємними наказами МВС України та ДДУГТВП. Інші ж елементи організаційної форми взаємодії склалися на практиці в ході спільної діяльності і вимагають, на наш погляд, нормативного закріплення.

Розглянемо їх докладніше, дотримуючись логічної наступності, а не порядкового номера наведеної класифікації.

Спільний аналіз оперативної обстановки і оперативно-розшукової ситуації.

Ефективність взаємодії оперативних підрозділів кримінальної міліції й органів кримінально-виконавчої системи, багато в чому визначається рівнем організації спільного аналізу оперативної обстановки в конкретному регіоні і результатами їх спільної діяльності в боротьбі зі злочинністю. Ми згодні з В.П. Захаровим, Н.Є. Філіпенко та іншими науковцями, які вважають, що для практичної діяльності суб'єктів взаємодії найбільш важливе значення мають наступні складові оперативної обстановки: стан злочинності на території, що обслуговується, у тому числі й у місцях позбавлення волі; загальна характеристика осіб, що скоїли злочин, загальна характеристика місць для проведення спільних оперативно-розшукових заходів; стан сил і засобів, що використовуються у боротьбі зі злочинністю. їх аналіз дає можливість одержати дані не тільки для зміни тактики спільної боротьби з найбільш розповсюдженими небезпечними злочинами й іншими правопорушеннями, але і для найбільш ефективного розміщення сил і засобів оперативних підрозділів і застосування конкретних методів оперативно-розшукової діяльності [8, с. 170-178; 9, с. 17-118].

На наш погляд можна виділити наступні складові елементи оперативної обстановки. Умовно їх можливо поділити на внутрішні та зовнішні:

Внутрішні: загальна характеристика конкретної виконавчої установи (режим та засоби його забезпечення); склад засуджених (по видах злочинів, віку, освіті, злочинному досвіду, психічному та фізичному здоров'ю то що); стан злочинності та дисципліни засуджених (динаміка, суб'єкти та структура злочинів, та порушень режиму утримання засуджених); соціально-демографічний склад працівників конкретної пенітенціарної установи; наявність та стан оперативно-розшукових сил, за-

собів та результати їх використання у боротьбі з пенітенціарною злочинністю.

Зовнішні: місце розташування установи виконання покарань у регіоні та його соціально-демографічна, соціально-економічна характеристика; динаміка, структура правопорушень і злочинів на території розташування ВУ; наявність та якість оперативно-розшукових сил інших правоохоронних органів на території розташування пенітенціарної установи; наявність криміногенних об'єктів поблизу від місця розташування ВУ; криміногенна характеристика населення [10, с. 69-75].

Спільне планування організації взаємодії.

Виходячи з результатів аналізу стану злочинності в країні, суб'єкти взаємодії мають можливість зафіксувати зміни окремих видів злочинів у загальній структурі і динаміку злочинності, і на цій основі розробити цільові програми, галузеві плани, сумісних дій, які стали б підґрунтям подальших управлінських рішень. Підкреслюючи важливість спільного планування в організації взаємодії названих оперативних підрозділів, необхідно відзначити, що воно було б важливим елементом координуючої діяльності здійснюваної *у* цих цілях організації комплексного використання всіх сил і засобів суб'єктів взаємодії. Особливістю таких спільних планів є те, що вони припускають проведення оперативно-розшукової діяльності в повному обсязі не тільки всередині ВУ і СІЗО, але і проведення оперативно-розшукових заходів на території району їх дислокації.

Наступний елемент організаційної форми взаємодії, що використовується оперативними працівниками кримінальної міліції та ДДУПВП є інформаційний. Даний елемент організаційної форми взаємодії – це організація процесу накопичення й аналізу відомостей, що мають оперативний інтерес для взаємодіючих сторін і обміну ними. Він тісно зв'язаний зі спільним аналізом і плануванням. Це не одноразовий обмін визначеними зведеннями, а складний комплекс двостороннього зв'язку, що припускає взаємне інформування про установлені факти, осіб і процеси, що мають значення для боротьби зі злочинністю. Ряд вчених, що досліджували проблему взаємодії, вважають, що цей елемент – інформаційна взаємодія здійснюється насамперед у формі інформаційного обміну [11]. Практичний досвід та думки науковців дозволяє зробити висновок, що взаємна інформація повинна мати постійний, регулярний характер. Аналіз цього елементу взаємодії показує, що підрозділи кримінальної міліції, направляючи інформацію про оперативну обстановку на території, що обслуговується, додатково сповіщають оперативні частини ДДУПВП

про нерозкриті злочини, деталізуючи наявні зведення. Направляючи інформацію, у якій містяться відомості про злочинців, їх прізвиськах та "псевдонімах", особливих прикметах розшукуваних речей та інше, оперативні частини ВУ, у свою чергу, інформують територіальні органи про злочини, що готуються або вчинені, але залишилися нерозкритими, місцях укриття злочинців, що скоїли втечу і сховалися, про місця збереження і збуту викрадених речей, а також інших даних.

Проведення спільних ОРЗ по схиленню заарештованих і засуджених до явки з повинною.

Поряд з викриттям заарештованих і засуджених у раніше вчинених злочинах і злочинах, що тривалий час залишалися нерозкритими, оперативні підрозділи кримінально виконавчої системи, і кримінальної міліції здійснюють також спільні оперативні заходи щодо схилення даних осіб до явки з повинною. При явці з повинною заарештованих і засуджених оперативні працівники органів пенітенціарної системи, оформляють протокол-заяву, попередньо перевіряють факти і негайно направляють її в територіальний орган внутрішніх справ по місцю скоєння злочину. Там зобов'язані провести необхідні заходи щодо ретельної перевірці даної заяви. Тут доречно відзначити, що успішне завершення даної роботи залежить від об'єктивності і повноти перевірки фактів, викладених у протоколі явки з повинною. Неприпустимою є перевірка заяв тільки по реєстраційних документах органів внутрішніх справ. Навіть якщо злочин не зареєстрований, необхідно установити подію злочину, розшукати можливих потерпілих і свідків. Після перевірки протоколу-заяв територіальний орган внутрішніх справ повідомляє ініціатора про отримані результати.

В організації взаємодії в умовах динамічного розвитку суспільства особливого значення набуває такий елемент організаційної форми, як виявлення, узагальнення і поширення передового досвіду спільної діяльності кримінальної міліції та оперативних підрозділів ДДУПВП, навчання оперативного складу.

Розглядаючи передовий досвід і науково-технічні досягнення як істотний резерв подальшого підвищення ефективності діяльності органів внутрішніх справ та кримінально-виконавчої системи, МВС України та ДДУПВП здійснюють в даному напрямку ряд практичних заходів. Так, ведеться активний пошук більш прогресивних форм і методів оперативно-розшукової роботи. На рівні МВС структурні підрозділи кримінальної міліції та ДДУПВП періодично видають огляди і методичні рекомендації з організації вивчення передового досвіду взаємодії розглянутих

нами підрозділів. Уся робота в цьому напрямку повинна розглядатися як цілеспрямований процес, основними, взаємозалежними компонентами (етапами) якого є: а) виявлення й узагальнення передового досвіду; б) вивчення, у тому числі експериментальна перевірка нових форм і методів роботи; в) пропаганда передового досвіду; г) упровадження його в практику.

Виявлення й узагальнення передового досвіду взаємодії складається в пошуку і виявленні в масовій практиці фактів використання найбільш прогресивних форм і методів роботи, починів, зразків організації і діяльності, що дозволяють досягати високих результатів у боротьбі зі злочинністю. Вивчення і поширення передового досвіду полягає у дослідженні застосовуваних окремими оперативними підрозділами кримінальної міліції й кримінально-виконавчої системи тих чи інших форм і методів взаємодії, їх практичній перевірці, узагальненні отриманих результатів і формулюванні висновків про можливість і необхідність широкого поширення даних починань у процесі службової підготовки й інших форм навчання особового складу, публікації оглядів. Тим самим досягається роз'яснення сутності і значення нових передових зразків організації і діяльності кримінальної міліції та оперативних підрозділів ДДУПВП, широке висвітлення їхніх позитивних сторін, що сприяє впровадженню в практику. Упровадження передового досвіду взаємодії кримінальної міліції й оперативних підрозділів ДДУПВП, складається в практичному втіленню в життя апробованих форм і методів роботи, перетворенні їх у невід'ємну частину існуючої організації боротьби зі злочинністю. Для успішного впровадження передового досвіду взаємодії між оперативними підрозділами кримінальної міліції й органів кримінально-виконавчої системи важливе значення має навчання кадрів.

Одним з елементів організаційної форми взаємодії в цьому плані поряд зі спільним навчанням працівників є семінари-наради щодо розбору результатів і підведення підсумків спільної діяльності що здійснюються на різних рівнях управління. На підставі вивчення позитивного досвіду орієнтують оперативний склад на постійний пошук нових форм і методів спільної боротьби зі злочинністю, створення реальних передумов для підвищення ефективності взаємодії в цілому.

Підводячи підсумок викладеному хочемо констатувати наступне:

1. Взаємодія є сутнісним відповідником тих видів діяльності, де визначений результат дій оперативно-розшукових підрозділів може бути досягнутий винятково об'єднаними зусиллями.

2. Безпосередня взаємодія оперативно-розшукових підрозділів здійснюється у двох основних формах: *процесуальній та організаційній.* У

зв'язку з тим, що в першому випадку взаємодія згідно з чинним кримінально-процесуальним законодавством опосередковується діями слідчого, провідна роль в здійсненні взаємодії як безпосередньої діяльності належить другій формі.

При цьому в силу організаційно-структурних особливостей обох систем, взаємодія поділяється на види організації за ієрархічними рівнями: держава в цілому, регіон, окремі підрозділи. Найбільш розвиненою її формою виглядає максимальна координація, погодженість, директивний характер дій суб'єктів взаємодії згори донизу, побудована на єдності нормативно-правової бази, організаційних та тактичних форм.

Взаємодія не може зводитись до надання допомоги силами і засобами, коли останні тимчасово передаються в повне розпорядження іншим підрозділам для вирішення їх задач. На нашу думку, взаємодія кримінальної міліції та оперативних підрозділів ДДУПВП є більш високим і складним видом спільної цілеспрямованої і результативної діяльності двох правоохоронних підсистем. У той же час, не зважаючи на бурхливі процеси інформатизації сучасного суспільства, обмін інформацією не може вважатися самостійною формою взаємодії кримінальної міліції та ДДУПВП, а повинен бути віднесений до заходів, що її забезпечують, тобто є її елементом.

Перелік використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь: Перун, 2001. – 1328 с.

2. Мурашова С.В. Организация работы следственного отдела УВД – МВД. – М.: Академія МВД СССР, 1977. – 183 с.

3. Чувилев А.А. Взаимодействие следователя ОВД с милицией. – М.: Академія МВД СССР, 1981. – 46 с.

4. Тертышник В.М. Научно-практический коментарий к Уголовно-процесуальному кодексу Украины. – 3-е изд., перераб. и доп. – Х.: Арсис, 2000. – 528 с.

5. Іванов В.В. Взаємодія оперативних підрозділів органів внутрішніх справ і слідчого на досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.00.06 / Нац. академія внутр. справ України. – К., 1998. – 20 с.

6. Пчелкин В.Д. Взаимодействие следственных и оперативно-розыскных аппаратов при расследовании преступлений // Проблемы подготовки следователей для МВД Украины: Тезисы выступлений на региональном начуно-практическом семинаре. – Х., 1991. – С. 68-70.

7. Иванишвили Г.Г. Взаимодействие оперативных аппаратов исправительно-трудовых учреждений с уголовным розыском в раскрытии преступлений, совершенных осужденными до ареста и оставшихся нераскрытыми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – М., 1985. – 254 с.

8. Філіпенко Н.Є. Діяльність оперативних підрозділів щодо профілактики правопорушень серед жінок, які відбувають кримінальне покарання: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04 / Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2001. – 16 с.

9. Захаров В.П. Проблеми діяльності оперативних підрозділів кримінально-виконавчої системи щодо боротьби зі злочинністю: Дис. ... канд. юрид. наук: 21.07.04. – Х., 2001. – 267 с.

10. Захаров В.П. Організаційні проблеми підвищення ефективності оперативно-розшукової діяльності в УВП // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ. – 2001. – № 1. – С. 69-75.

11. Шванков В.М. Теоретические основы координации и взаимодействия в органах внутренних дел. – М.: Академия МВД СССР, 1978. – 23 с.

М.А. Погорецький
кандидат юридичних наук, доцент
(Інститут підготовки слідчих кадрів СБ України у складі Національної юридичної академії ім. Ярослава Мудрого)

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ПЕРЕДУМОВА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Сучасне злочинне середовище має тенденцію до вдосконалення злочинної кваліфікації, внутрішньої організованості, встановлення замаскованої системи відносин, законспірованості. Організовані злочинні угруповання інколи пов'язані із владними структурами, у тому числі з правоохоронними й судовими органами. Деякі з них мають свою розвідку й контррозвідку, які добре обізнані на методах і формах боротьби зі злочинністю й розвідувально-підривною діяльністю спеціальних служб, що дозволяє їм ефективно протидіяти правоохоронним і судовим органам у виявленні, розкритті й розслідуванні а також судовому розгляді вчинених ними злочинів [1, с. 50-83; 2; 3].

Ураховуючи зазначене, одержання необхідної інформації про обставини підготовки чи вчинення злочинів за таких умов можливе лише

шляхом проникнення в саме злочинне середовище із застосуванням відповідних оперативно-розшукових заходів та сучасних оперативно-розшукових засобів, оскільки вирішити ці питання лише кримінально-процесуальними засобами неможливо. Підтвердженням цього є те, що саме завдяки ОРД розкривається понад 85% злочинів, а в таких сферах, як господарська, службова діяльність, громадська безпека, обіг наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та ін. цей відсоток значно більший. Майже всі злочини, вчинені організованими групами, розкриваються завдяки використанню матеріалів ОРД у кримінальній справі. Жоден злочин проти основ національної безпеки України не виявлений і не розкритий без застосування оперативно-розшукових засобів і заходів, адже, як правило, кожному випадку порушення провадження у кримінальній справі в цій сфері передує всебічне оперативно-розшукове документування злочинної діяльності з метою виявлення приводів та підстав для порушення кримінальної справи або проведення слідчих дій та отримання фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі.

Аналіз статистичних даних порушення провадження у кримінальних справах слідчими й органами дізнання СБ України за десять останніх років красномовно підтверджує те, що ОРД є однією з передумов кримінального процесу, що спонукає його подальший рух, оскільки в ході провадження оперативно-розшукової справи виявляються обставини, що мають значення для законного й обґрунтованого вирішення кримінальної справи. Причому ця передумова має тенденцію до зростання. Так, наприклад, якщо на початку 90-х років XX ст. за матеріалами ОРД порушено лише 52% проваджень у кримінальних справах, то в 2000-2005 роках – вже понад 90%.

Незважаючи на те, що ОРД є однією з найважливіших передумов кримінального процесу, на сьогодні одним із дискусійних питань, що ускладнює використання її в цьому аспекті, в теорії оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД), контррозвідувальної діяльності (далі – КРД), криміналістики, кримінального процесу, та інших правових і суто прикладних наук є визначення поняття "оперативно-розшукова діяльність", яких на сьогоднішній день налічується понад півтора десятка. При цьому слід звернути увагу на те, що ці поняття різняться між собою не лише за відмінністю викладення сутнісних ознак ОРД, а й за різним розумінням окремими авторами змісту цих ознак.

У ст. 2 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" (далі – Закон про ОРД) ОРД визначається як система гласних і негласних

них пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів. Дослівно це поняття відтворене й у низці відомчих нормативно-правових актів.

Ст. 1 Закону про ОРД РФ визначає ОРД як самостійний вид діяльності, що здійснюється уповноваженими на це державними органами й оперативними підрозділами в межах їхньої компетенції шляхом проведення ОРЗ з метою захисту життя, здоров'я, прав і свобод особи, власності, безпеки суспільства й держави від злочинних посягань. Таке ж саме визначення поняття ОРД дається й у ст. 1 Модельного Закону про ОРД для країн – учасниць СНД. Близькі до цього визначення поняття ОРД, закріплені і в інших Законах про ОРД країн співдружності.

Поняття ОРД, що закріплені у національних Законах про ОРД країн СНД та Балтії, науковцями не сприймаються однозначно. Одні вчені дотримуються законодавчих визначень, інші пропонують власні наукові дефініції [4, с. 42-56].

Аналіз цих понять свідчить про те, що всі правники вказують на такі суттєві ознаки ОРД, як: урегульованість її правовими нормами; спрямованість на вирішення визначених законом завдань; використання під час її проведення спеціальних засобів як гласного, так і негласного характеру; здійснення її спеціально уповноваженими суб'єктами. Відмінності авторських визначень полягають в тому, що в окремих з них порізному розуміються мета й завдання ОРД, що включаються до її поняття, а також її зміст і суб'єкти.

Так, наприклад, метою й завданнями ОРД називають: "забезпечення, своєчасне запобігання, швидке і повне розкриття злочинів, а також розшук злочинців, які переховуються та безвісти пропалих осіб" [5, с. 12; 6, с. 21], "попередження, припинення і розкриття злочинів, розшук осіб, які переховуються від слідства та суду, виявлення викраденого майна, встановлення місцезнаходження осіб безвісно відсутніх і невпізнаних трупів" [7, с. 10], "попередження злочинів і профілактика злочинності, реалізація мети й завдань кримінального судочинства" [8, с. 148], "своєчасне запобігання, забезпечення виявлення, швидке й повне розкриття злочинів і розшук осіб, які їх вчинили, та осіб, що ухиляються від слідства, суду і виконання вироку" [9, с. 7-8], "захист життя, здоров'я, прав і свобод особи, власності, безпеки суспільства і держави від злочинних посягань" [10, с. 19].

При розкритті змісту ОРД у правовій літературі, наприклад, висловлюється думка, що ОРД як синонім оперативної діяльності є різнови-

дом правоохоронної функції держави, суть якої полягає в оперативному захисті існуючого соціального ладу (політичної та економічної систем, суспільства й особи), що являє собою систему гласних і негласних пошукових та контррозвідувальних заходів, які здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів [11, с. 42], або "в оперативному, адміністративному та кримінально-процесуальному забезпеченні інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз системою оперативних та офіційних заходів, що здійснюються згідно з чинним законодавством в межах своєї компетенції відповідними державними органами України" [12, с. 38].

Звертає на себе увагу те, що не лише в теорії, а й у нормативно-правових актах і правозастосовній діяльності [13, с. 46] продовжують вкладати різний зміст у такі поняття, як "пошукові заходи", "розвідувальні заходи", "контррозвідувальні заходи", які відповідно до ст. 2 Закону про ОРД як система включаються до поняття ОРД. Неоднозначно трактуються й такі категорії, як "пошукова діяльність", "розвідувальна діяльність", "контррозвідувальна діяльність". По-різному розуміється їх співвідношення як між собою, так і з ОРД [14].

З цього приводу одні вчені висловлюють думку про існування різновидів ОРД: пошуку, розвідки та контррозвідки, які вважаються "не чим іншим, як окремими, одиничними проявами загального, родового в оперативній діяльності" [15, с. 33-34; 16]. Інші науковці висловлюються проти поділу ОРД на різновиди, зазначаючи при цьому, що при окремому розгляді вказаних вище різновидів ОРД у їхньому змісті дійсно виявляється наявність у тому чи іншому обсязі певних аспектів ОРД, але вони в цих випадках являють собою лише інструментальні компоненти інших діяльнісних систем, яким притаманні суто свої цілі, практичні завдання, суб'єкти, об'єкти тощо [8, с. 145].

Співвідносячи категорії ОРД і КРД, одні автори тлумачать КРД як основний зміст ОРД, або першу як складову другої, вказуючи на те, що, "виходячи з того логічного ланцюжка, котрий об'єднує діалектичні категорії загального, особливого та одиничного, КРД є одиничним, ОРД – особливим, а загальним – правоохоронна державна діяльність" [17]. На думку інших, ОРД є основною й найважливішою частиною КРД органів і підрозділів СБ України [12, с. 36].

Розвідувальні заходи визначаються як дії працівників оперативних підрозділів (або осіб, які співробітничають з ними), котрі проникли в злочинне угруповання з метою збирання інформації про структуру злочинної організації, викриття головних учасників злочинів (ватажків,

організаторів, пособників та діючих корумпованих осіб), своєчасного попередження особливо небезпечних злочинів, що є складовою ОРД [18, с. 15-16]. Під терміном "контррозвідувальні заходи", що вживається як у науковій і навчальній літературі [18, с. 17; 19, с. 15; 20, с. 28-40], так і у відомчих нормативно-правових актах органів внутрішніх справ, а також у їх практичній діяльності, розуміють виявлення розвідувальних спрямувань окремих злочинців чи злочинних угруповань до органів МВС [13, с. 46].

Включаючи до поняття ОРД її суб'єктів, такими називають: "уповноважених на це суб'єктів" [21, с. 8], "спеціально уповноважені державні органи законодавчої, виконавчої і судової влади та оперативні підрозділи" [22, с. 56-57], "органи дізнання" [7, с. 10].

У теорії контррозвідки висловлена думка про те, що й ОРД, і КРД – це різні самостійні види державної діяльності [23, с. 62-65; 24, с. 38-40; 25, с. 43; 26, с. 47]. При цьому вважається, що ОРД – правоохоронна, а КРД – не правоохоронна [23, с. 62]. На думку окремих науковців, і ОРД не є правоохоронною діяльністю [27, с. 175; 28, с. 8; 29, с. 15; 30, с. 38]. На підтвердження даної позиції наводяться такі аргументи: а) у жодному із законів немає визначення правоохоронної діяльності, тому розглядати ОРД як частину невідомо чого навряд чи правильно; б) якщо виходити з того, що ОРД – це частина чи вид правоохоронної діяльності, то напрошується висновок про те, що ОРД здійснюють тільки правоохоронні органи; однак це не так (ОРД здійснюють як правоохоронні органи, так і спецслужби). Крім того, наголошується, що ні в законодавстві, ні в теорії немає єдиного розуміння правоохоронних органів [27, с. 175].

Проведений нами аналіз нормативно-правових актів та наукових праць, присвячених проблемі визначення поняття ОРД та його сутності, свідчить про те, що ОРД як предмет дослідження є багатогранним і за чинним Законом про ОРД -поліфункціональним, що закономірно обумовлює наявність у ньому багатьох ознак. У цьому зв'язку Гегель слушно зазначав, що чим багатіший за своїми ознаками предмет, який підлягає визначенню, тобто, чим більше різних сторін він має для розгляду, тим більш різноманітними є надані йому визначення [31, с. 51]. Однак у науковому дослідженні й дискусіях не можна оперувати нечіткими визначеннями, оскільки "різнобій тлумачення основних понять, підмінювання (свідоме чи помилкове) одних іншими ніколи не приведе до істини" [32, с. 183]. Більше того, в межах певної теорії термін повинен відповідати лише одному поняттю, оскільки правило про однозначність термінів – "альфа й омега всякої істинно наукової термінології, воно має універса-

льний характер" [33, с. 24, 28]. Ще більше це положення має значення для законодавства, адже багатозначність правової термінології дезорієнтує правозастосовців, ускладнює правозастосовний процес. Особливо це є актуальним для ОРД як галузі наукових знань, законодавства й навчальної дисципліни, що знаходиться лише на початковому етапі свого формування.

Оскільки поняття будь якого досліджуваного об'єкта, з точки зору діалектичної логіки, не механічна сума тих або інших його ознак, а органічна єдність, цілісна система різних нерозривно пов'язаних одне з одним визначень [34, с. 52], то при формулюванні поняття ОРД і визначенні її змісту, на наш погляд, слід відобразити всі відміні ознаки як цієї діяльності взагалі, так і її окремих елементів в їх органічній єдності як цілісної системи для виключення неоднозначного його сприйняття, як це має місце в сучасній теорії ОРД, законодавстві й практиці. Враховуючи те, що ознаки ОРД нами докладно викладалися в низці праць [4, с. 42-56; 35; 36], вважаємо слушним розкрити поняття ОРД як цілісної системи через її структурні елементи.

ОРД, як і будь-який інший вид діяльності, є змістовною і складається з окремих відносно самостійних елементів, що знаходяться між собою в певному взаємозв'язку та взаємозалежності, і являє собою цілісне соціально-правове утворення, що природно має свою індивідуальну структуру, яка уточнює загальну структуру, властиву будь-якій діяльності, тому для визначення її поняття й сутності, з нашого погляду, важливим є дослідження цих структурних елементів.

Враховуючи загальнонаукові засади теорії діяльності, вважаємо за доцільне виділити такі структурні елементи змісту ОРД: об'єкт, мету, завдання, дії (що у своїй сукупності складають ОРЗ), суб'єктів та результат, які утворюють її як цілісну систему. Принципи, методи, стадії, етапи, форми й функції, з нашого погляду, не є структурними елементами ОРД, однак відіграють певну роль у її функціонуванні, характеризують її внутрішні й зовнішні сутнісні ознаки як діяльнісної системи.

Зазначені нами структурні елементи ОРД за своїм змістом можуть бути й критеріями розрізнення її з будь-якими іншими видами діяльності, в тому числі й із КРД, розвідувальною діяльністю та кримінальним процесом, що є актуальним з точки зору методології наукового, законодавчого й практичного вирішення спірних питань їх співвідношення.

Порівняльний аналіз визначення об'єктів у чинних Законах України про ОРД (ст. 1), про КРД (ст. 1), про розвідувальні органи України (ст. 1) свідчить про те, що вони за своїм змістом відрізняються один від одно-

го, а тому, виходячи із засад формальної логіки, немає підстав вважати, як це роблять окремі науковці [17], що ОРД є родовою щодо КРД. Кожний із названих видів діяльності, на нашу думку, має свій власний об'єкт, який відрізняє ці види діяльності одну від одної, що підтверджує їх самостійність як окремих державних видів діяльності, які мають самостійне призначення.

Наступними структурними елементами ОРД є її мета та завдання. При порівнянні мети й завдань розвідувальної діяльності розвідувальних органів України і КРД з метою та завданнями ОРД, вбачається, що окремі з них частково співпадають, проте більшість суттєво різняться між собою, що також підтверджує те, що це різні самостійні види державної діяльності.

Важливим елементом у структурі ОРД, що виражає її активний діяльнісний динамічний бік, є оперативно-розшукові дії, які у своїй сукупності, будучи узгодженими, взаємопов'язаними й поєднаними між собою загальною метою та завданнями утворюють ОРЗ. Порівняльний аналіз ОРЗ, контррозвідувальних заходів органів контррозвідки та розвідувальних заходів органів зовнішньої розвідки також дає підстави вважати, що вони за своїм змістом відрізняються між собою.

Об'єднання цих самостійних видів діяльності призводить до того, що в чинному Законі про ОРД і в проекті нового Закону про ОРД, підготовленого робочою групою Мін'юсту, невиправдано змішуються розвідувальні заходи органів зовнішньої розвідки, контррозвідувальні заходи органів контррозвідки й оперативно-розшукові заходи, що здійснюються оперативно-розшуковими підрозділами в межах оперативно-розшукової справи, з розвідувально-пошуковими й контррозвідувальними заходами, що проводяться, наприклад, органами внутрішніх справ у межах ОРД, які за своєю суттю є різними й мають специфіку їх правового регулювання.

Про це свідчить, наприклад, правова регламентація в чинному Законі про ОРД негласного проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контролю за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації, що проводяться з метою отримання розвідувальної інформації для забезпечення зовнішньої безпеки України, запобігання і припинення розвідувально-підривних посягань спеціальних служб іноземних держав та іноземних організацій, і регламентуються в порядку, узгодженому з Генеральним

прокурором України та Головою Верховного Суду України (Див.: ч. 2, 3 ст. 8 Закону про ОРД та відповідні відомчі нормативно-правові акти).

Слід зазначити, що розвідувальні органи України та органи контрозвідки уповноважені на проведення й інших заходів, що є як схожими з оперативно-розшуковими заходами, так і абсолютно відмінними від них (Див.: Закон України "Про розвідувальні органи України", Закон України "Про контррозвідувальну діяльність").

Відповідно до законодавства про розвідувальну, контррозвідувальну й оперативну-розшукову діяльність різним є і правовий статус їх суб'єктів.

Суттєво відрізняються між собою й результати, що отримані в ході цих видів діяльності, а також напрямки їх використання в соціально-правовій сфері. Однією з причин, що призводить до змішування цих самостійних видів діяльності, є те, що окремі науковці не відокремлюють вид діяльності від повноваження певного органу, що уповноважений на її здійснення. Так, наприклад, контррозвідувальний підрозділ СБ України згідно з наданими йому повноваженнями Законом про ОРД, Законом України "Про контррозвідувальну діяльність", КПК України, та низкою відомчих нормативно-правових актів може здійснювати ОРД, КРД і як орган дізнання у справах, віднесених до його компетенції, кримінально-процесуальну діяльність.

Не є оперативно-розшуковою діяльністю і державно-правова функція допуску до інформації, що становить державну таємницю, а також допуску до робіт, пов'язаних з експлуатацією об'єктів, що становлять безпеку для життя, здоров'я людини, а також навколишнього середовища. Це самостійний вид адміністративної діяльності, що повинен регламентуватися окремим адміністративним законом, оскільки він, з одного боку, має велике значення для забезпечення державної безпеки, безпеки життя, здоров'я людини, а також безпеки навколишнього середовища, а з іншого боку, суттєво обмежує права та свободи суб'єкта перевірки, самим фактом такої перевірки, фактом надання допуску до інформації, що становить державну таємницю, а також допуску до робіт, пов'язаних з експлуатацією об'єктів, що становлять безпеку для життя, здоров'я людини й навколишнього середовища, як у ході такої перевірки, так і при отриманні такого допуску. Тому людина, яка підлягає такій перевірці, повинна чітко усвідомлювати ті обмеження, яким вона себе добровільно піддає.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне поняття ОРД викласти в такій редакції: "Оперативно-розшукова діяльність – це само-

стійний вид правоохоронної діяльності, що здійснюється в установленому законом порядку уповноваженими на це державними органами та їх посадовими особами шляхом проведення комплексу організаційно-управлінських та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на пошук і фіксацію фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним Кодексом України, встановлення та розшук таких осіб з метою попередження й припинення зазначених правопорушень, а також сприяння досягненню мети й завдань кримінального судочинства". Запропонована дефініція ОРД дає можливість відрізнити її від інших подібних самостійних видів державної діяльності, які ні за яких умов не можуть бути передумовою кримінального процесу.

Перелік використаних джерел:

1. Кальман О. Г. Стан і головні напрямки попередження економічної злочинності в Україні: теоретичні та прикладні проблеми. – Х.: Гімназія, 2003. – 352 с.

2. Карпов Н. С. Злочинна діяльність. – К: Вид-во Семенко Сергія, 2004. – 310 с.

3. Погорецький М. А. Сучасна злочинність і проблеми захисту прав людини // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць ДІВС України при Донецькому нац. ун-ті. – Донецьк, 2004. – № 2. – С. 89-99.

4. Погорецький М.А. Проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: Монографія. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 336 с.

5. Регульський В. Л. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ: правові та організаційні основи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К.: НАВСУ МВСУ, 1997. – 28 с.

6. Козаченко І. П., Регульський В.Л. Правові, морально-етичні та організаційні основи оперативно-розшукової діяльності. – Львів: ЛІВС при НАВСУ, 1999. – 219 с.

7. Клименко В.М. Проблеми встановлення доказів в оперативно-розшуковій інформації // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 1999. – № 1. – С. 10.

8. Бараненко Б. І., Дідоренко Е. О., Курочка М. Й. Сучасні методологічні проблеми теорії та практики ОРД // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. – 2002. – № 4. – С. 143-153.

9. Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.

10. Прощаєв В.В. Про поняття оперативно-розшукової діяльності в світлі законів України "Про оперативно-розшукову діяльність" та "Службу безпеки України" // Науковий вісник Академії СБ України. – 1996. – № 2. – С. 14-19.

11. Малий енциклопедичний словник співробітника СБ України / Ред. кол.: О.М. Скибенецький (голов. ред.), В.С. Сідак та ін. – К.: Академія СБ України, 1996. – С. 42.

12. Ковальов О.М. Щодо визначення поняття оперативно-розшукової діяльності і сутності принципу конспірації та його застосування в практичній діяльності Служби безпеки України // Оперативно-розшукова діяльність СБ України: методологічні проблеми визначення поняття, сутності, змісту та класифікації: матеріали міжкафедрального методологічного семінару 18 лютого 2001 р. – К.: СК-1 НА СБ України, 2001. – С. 36-38.

13. Гузь В.И. Несмотря ни на какие уловки ... // Бюлетень з обміну досвідом. – К.: МВС України, 1996 . – № 119. – С. 46.

14. Погорецький М.А. Про визначення співвідношення оперативно-розшукової, розвідувальної й контррозвідувальної діяльності та його методологічне значення // Державна безпека України: Наук.-практ. зб. НАН України і СБ України. – К., 2004. – № 1. – С. 40-45.

15. Козаченко І.П., Щуровський А.М, Ященко В.А. Види, форми та методи оперативно-розшукової діяльності: до визначення понять // Науковий вісник Академії СБ України. – 1997. – № 5. – С. 33-37.

16. Щуровський А.М., Ященко В.А. Про діалектику взаємозв'язку між контррозвідувальною та оперативно-розшуковою діяльністю // Матер. міжкаф. методологічного семінару. – К.: СК-8 Академії СБУ, 1997. – С. 20-23.

17. Ященко В.А., Щуровський А.М. До питання про теоретико-методологічні основи контррозвідувальної діяльності // Науковий вісник Академії СБ України. – 1996. – № 2. – С. 5-6.

18. Оперативно-розшукова діяльність органів внутрішніх справ. Заг. частина: Підручник / Під ред. Л.В. Бородича; [Авт. кол.: Е.О. Дідоренко, І.П. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.П. Пшипчук, В.Л. Регульський]. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 1999. – Т. 1. – 390 с.

19. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність": Наук.-практ. коментар / Я.Ю. Кондратьєв, І.П. Козаченко, І.Ф. Обушевський та ін. – К.: РВВ МВС України, 1993. – С. 15.

20. Сервецький І. В. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" (станом на 1 лютого 2002 року) / За ред. Я.Ю. Кондратьєва. – 2-е вид. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002. – 312 с.

21. Тертишник В.М. Кримінально-процесуальне право України: Навч. посібник. – К.: Юрінком Інтер. – 1999. – 576 с.

22. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. – Частина І. – Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.

23. Прощаєв В.В. Про співвідношення оперативно-розшукової та контр розвідувальної діяльності // Науковий вісник Академії СБ України. – 1998. – № 6, 7. – С. 57-65.

24. Слюсарчук І.В. До питання про співвідношення контррозвідувальної та оперативно-розшукової діяльності // Науковий вісник Академії СБ України. – 1997. – № 5. – С. 37-40.

25. Шилін М.О. До питання про визначення поняття оперативно-розшукової діяльності та оперативного опитування (теоретичний і практичний аспекти) // Науковий вісник Академії СБ України. – 1999. – № 6, 7. – С. 42-51.

26. Ярковський В.П. До питання про визначення понять "оперативно-розшукова" і "контррозвідувальна" діяльність органів Служби безпеки України та їх співвідношення // Оперативно-розшукова діяльність СБ України: методологічні проблеми визначення поняття, сутності, змісту та класифікації: Матеріали між кафедрального методологічного семінару 18 лютого 2001 р. – К.: СК-1 НА СБ України, 2001. – С. 45-48.

27. Александров А.К, Федоров А.В. Модельный закон "Об оперативно-розыскной деятельности" для государств – участников СНГ // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 173-180.

28. Гущин А.Н., Громов Н.А., Царева Н.П. Оперативно-розыскная деятельность: совершенствование форм вхождения ее результатов в уголовный процессе: Учебно-практическое пособие. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 2003. – 117 с.

29. Громов Н.А., Пономаренков В.А., Гущин А.Н., Франциферов Ю.В. Доказательства, доказывание и использование результатов оперативно-розыскной деятельности: Учебное пособие. – М.: Изд-во ПРИОР, 2001. – 208 с.

30. Дорохов В.Я., Трусов А.И. и др. Советский уголовный процесс: Учебное пособие. – М.: ВКШ КГБ СССР, 1981.

31. Гегель. Сочинения. – Т. 6: Наука логики. Т. 2. Субъективная логика или учение о понятии. – М.: Соцэкгиз, 1939. – 388 с.

32. Андреев И. Д. Диалектическая логика: Учебное пособие для филос. фак. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1985. – 367 с.

33. Савицкий В.М. Язык процесуального закона: Вопросы терминологии / Под ред. А.Я. Сухарева. – М.: Наука, 1987. – 286 с.

34. Афанасьев В. Г. Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.

35. Погорецький М.А. Поняття оперативно-розшукової діяльності: проблеми правового визначення // Право України. – 2001. – № 11. – С. 121-125.

36. Погорецький М.А. До визначення поняття "оперативно-розшукова діяльність" // Прокуратура, людина, держава. – 2004. – № 4. – С. 37-42.

В.Є. Тарасенко
кандидат юридичних наук, доцент кафедри ОРД і СТ
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛАМИ ОВС УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Оперативним підрозділам МВС України як суб'єкту ОРД статтею 5 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Згідно ст. 1 цього ж закону завданням ОРД ОВС є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

В теорії ОРД традиційно існує три форми, в котрих здійснюється оперативно-розшукова діяльність. В першу чергу це *виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес* (на органи дізнання покладається вжиття необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили), що передбачається ст. 103 КПК України та ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Статтею 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" передбачено також здійснення оперативними підрозділами *оперативно-розшукового попередження злочинів,* тобто "вживати необхідних оперативно-розшукових заходів щодо попередження, своєчасного виявлення, припинення і розкриття злочинів та викриття причин і умов,

які сприяють вчиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень".

Остання форма ОРД – *оперативна розробка* регламентується ст. 6 та ст. 9-1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", які визначають підстави та строки ведення оперативно-розшукових справ.

Згідно ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" проведення оперативно-розшукових заходів без заведення оперативно-розшукової справи, крім випадків перевірки у зв'язку з допуском до державної таємниці, забороняється.

У зазначених положеннях наведених вище норм вбачається невідповідність. З одного боку оперативні підрозділи не мають права проводити ОРЗ без заведення оперативно-розшукової справи, а з другого відповідно до ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" та ст. 103 КПК України вони наділяються таким правом. Тобто на них покладається вжиття оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили, а також оперативно-розшукового попередження злочинів, у тому числі і на стадіях, за які, відповідно до ст. 14 КК України не передбачена кримінальна відповідальність (задум, готування до злочину невеликої тяжкості), тобто тоді, коли не існує підстав для заведення оперативно-розшукових справ.

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" не дає вичерпного переліку оперативно-розшукових заходів. Вони вбачаються лише в правах оперативних підрозділів (ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність").

Але права оперативних підрозділів не можна ототожнювати з оперативно-розшуковими заходами, оскільки деякі з прав можливо використати без проведення будь-яких заходів. Це, наприклад:

- опитувати осіб за їх згодою, використовувати їх добровільну допомогу;
- мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників;
- встановлювати конфіденційне співробітництво з особами на засадах добровільності та інші.

У цих випадках зазначені права можуть використовуватися поза межами оперативно-розшукової справи.

Доки наявна така невідповідність у законодавстві, на наш погляд, доцільно звернутися до Конституції України (ст. 30-32), яка у виключних випадках передбачає обмеження прав і свобод громадян. Саме ці випадки повинні бути орієнтиром для визначення оперативно-

розшукових заходів, що проводяться тільки в межах оперативно-розшукової справи.

Підстави для заведення оперативно-розшукової справи передбачені у ст. 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність": для розкриття злочинів, вчинених невстановленими особами, розшуку особи, яка ухиляється від слідства, суду та відбуття покарання, безвісті зниклої, а також відносно осіб, які готують або вчиняють злочини.

Але і в зазначених випадках не завжди є підстави для заведення оперативно-розшукової справи. Наприклад, якщо:

- злочин буде розкритий "по гарячих слідах";
- у випадку вчинення злочину невеликої тяжкості, для розкриття якого не заводиться ОРС;
- у випадку розшуку зниклої особи в період до 5 діб та інших.

У цих випадках оперативні підрозділи ОВС виконують свої обов'язки та використовують права, які не пов'язані з проведенням оперативно-розшукових заходів, що обмежують права і свободи громадян.

Треба також зазначити, що форму ОРД *оперативно-розшукове попередження злочинів* на кримінально-караних стадіях злочину (готування до злочину, замах на злочин) не можна відокремлювати від такої форми як *оперативна розробка*, оскільки перша здійснюється у межах оперативно-розшукової справи.

Таким чином оперативні підрозділи ОВС України вирішують задачі оперативно-розшукової діяльності без заведення оперативно-розшукових справ при виявленні осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, при перевірці первинної інфомації про протиправні дії, у тому числі на місцях подій за напрямками оперативного пошуку, а також при оперативно-розшуковій профілактиці злочинів на кримінально-некараних стадіях.

В інших випадках при оперативно-розшуковому попередженні злочинів на кримінально-караних стадіях злочину, при розкритті злочину, а також при розробці та розшуку осіб, якщо маються відповідні підстави, оперативно-розшукова діяльність здійснюється в межах оперативно-розшукових справ із використанням оперативно-розшукових заходів, що обмежують права і свободи громадян.

О.М. Чистолінов
заступник начальника кафедри ОРД і СТ
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ В УМОВАХ ПРИКОРДОННИХ РЕГІОНІВ

Створення нових незалежних держав, встановлення тісних дипломатичних, культурних, економічних зв'язків з країнами світу суттєво вплинуло на кримінальне середовище. Аналіз наукових досліджень, практичної діяльності оперативних підрозділів вказують на наявність і подальший розвиток злочинності, що має своєю метою отримання надприбутків за рахунок вчинення злочинів на території кількох держав.

Проблемі міжнародного співробітництва у сфері боротьби зі злочинністю приділяли увагу ще радянські науковці: Карпець І.І., Лазарев М.І., Левін Д.Б., Моджорян Л.О., Ромашкін І.І., Трайнін О.М. та інш. Слід зауважити, що́ вони розглядали злочинність, її міжнародні форми, через "призму" протистояння комуністичної та капіталістичної ідеологій. Існування "залізної завіси" не передбачало тісної взаємодії відповідних державних органів та підрозділів під час проведення оперативно-розшукових заходів, тому об'єктом досліджень на той час були, насамперед, кримінально та кримінально-процесуальні аспекти.

Політичні зміни вплинули і на сферу боротьби зі злочинністю. "Прозорість" кордонів зумовила актуальність питань взаємодії правоохоронних органів новостворених держав при здійсненні оперативно-розшукової діяльності. Діяльність органів внутрішніх справ у прикордонних регіонах має свої особливості, що зумовлені не лише специфікою географічного розташування. Найбільш активні етапи міжнародної злочинної діяльності реалізуються саме на території вказаних регіонів. Значну суспільну небезпеку становлять особи та їх групи, які не входять до складу транснаціональних злочинних угруповань, проте використовують наявність державного кордону як засіб уникнення відповідальності за скоєні злочини.

Конвенцію ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 року передбачено, що кожна Держава-учасниця, у межах своїх можливостей і на умовах, встановлених її внутрішнім законодавством, може дозволити використовувати спеціальні методи розслідування (контрольовані поставки, електронне спостереження або інші форми спостереження, негласні операції) під час здійснення міжнародного

співробітництва щодо боротьбі зі злочинністю [1, с. 20]. Відповідно до Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" оперативні підрозділи мають здійснювати взаємодію з відповідними підрозділами іноземних держав [2, с. 7]. Питання взаємодії та координації діяльності оперативних підрозділів новостворених незалежних держав розглядається в достатньо великій кількості міжнародних нормативних актів, спільних колегіях та робочих зустрічах керівництва МВС суміжних держав, проте застосування їх рішень у практичній діяльності вкрай ускладнене, міждержавне співробітництво при проведенні оперативно-розшукової діяльності має скоріше декларативний характер.

У сучасній Україні до проблем міжнародної протидії злочинності звертались такі науковці як Бандурка О.М., Бараненко Б.І., Біленчук П.Д., Глушков В., Дідоренко Е.О., Долженков О.Ф., Козаченко І.П., Сілюков В.О., Тертишнік В.М., Цвєтков О.Г. та ін., проте без достатнього вивчення залишились деякі важливі аспекти діяльності оперативних підрозділів.

Оперативна розробка є дієвою формою оперативно-розшукової протидії злочинності. Завданням статті є розгляд деяких правових аспектів її здійснення в умовах прикордонних регіонів, зокрема сусідніх до країн – учасниць СНД, оскільки дезінтеграція радянської держави не призвела до подібних процесів у злочинному світі.

Актуальність зазначеної проблеми визначається особливостями злочинності, негативними тенденціями щодо її організації, міжнародної інтеграції. Питання взаємодії оперативних підрозділів до теперішнього часу в юридичній літературі досліджено недостатньо, невирішеними залишились деякі важливі аспекти процедурного характеру.

Протидія злочинності в прикордонних регіонах обумовлює необхідність встановлення та фіксації фактичних даних не тільки в межах країни, а й за кордоном. Встановлення повної картини протиправної діяльності транснаціональних, транскордонних злочинних груп неможливе без взаємодії оперативних співробітників з обох боків державного кордону. Нормативна база передбачає сприяння правоохоронним органам інших держав щодо протидії криміналітету. Створені та діють міжнародні правоохоронні організації (наприклад, Інтерпол), що мають своєю метою підвищення ефективності міжнародного співробітництва, координацію діяльності відповідних підрозділів різних країн. Хоча Інтерпол – організація скоріше інформаційного характеру, ніж безпосередньої дії [3, с. 88]. Взаємодія оперативних підрозділів держав, що утворились в результаті роз'єднання Радянського Союзу теж має, перед усім, інфор-

маційний характер – створення єдиних обліків щодо окремих категорій осіб, подій, предметів; обмін інформацією між аналогічними підрозділами. Розробка транснаціональних злочинних груп до складу яких входять громадяни кількох держав не має достатнього ступеня координації зусиль. Особи, що розробляються, неодноразово перетинають держаний кордон, що значно ускладнює їх викриття у причетності до скоєння злочинів. Здійснення спільних розробок є не правилом, а виключенням.

Однією з причин такого становища є недостатня визначеність статусу оперативного працівника на території іншої держави. Якщо звернутись до зарубіжного досвіду, то слід зауважити, що на території Євросоюзу діє спеціалізований підрозділ Інтерполу – Європол, який займається розслідуванням фінансових злочинів. Важливою особливістю діяльності цього підрозділу є наявність у його співробітників юридичних підстав і реальної змоги діяти в будь-якій країні Євросоюзу без попередньої згоди на це її органів влади. Деякі науковці пропонують створення транснаціональних загонів швидкого реагування, які мають протидіяти транснаціональній злочинності на території країн – учасниць Співдружності Незалежних Держав [4].

У 1999 році було здійснено спробу нормативного закріплення можливості формування зазначених підрозділів – у Мінську підписано Угоду про порядок перебування та взаємодії співробітників правоохоронних органів на території держав – учасниць Співдружності Незалежних Держав. Зокрема стаття 6 зазначеного документу передбачала можливість продовження переслідування особи, яка скоїла злочин або підозрюється у причетності до нього на території іншої держави (при наявності згоди другої сторони). Проте цю угоду не було ратифіковано ні в Україні, ні в Російській Федерації та Білорусі.

Слід зауважити, що це положення спрощує можливість протидії міжнародним формам злочинної інтеграції, проте потребує узгодження з концепціями суверенної правової держави, що закріплені в законодавстві України [5, с. 26; 6, с. 47]. Оперативна розробка за своєю суттю має характер владного примусу, пов'язана з обмеженням деяких прав громадян. Конституція України, Закон України "Про міліцію", "Про службу безпеки України", "Про оперативно-розшукову діяльність" та інші нормативні акти нашої держави не передбачають здійснення владних функцій на території країни представниками державних органів інших країн. Таким чином створення транснаціональних підрозділів безпосередньої дії неможливе без внесення змін до законодавства. Одночасно можна поставити питання про присутність оперативних працівників іншої держави при проведенні оперативно-розшукових заходів на території іншої

країни, отримання відомостей про результати оперативної розробки на території інших країн з наданням копій відповідних документів (тут постає питання про використання результатів розробки на території іншої країни в оперативно-розшуковій діяльності, кримінальному процесі).

Оперативна розробка, як відомо, здійснюється в інтересах кримінального судочинства. Якщо звернутися до аналогії з кримінально-процесуальним правом, то у зазначеній галузі вже достатньо тривалий час існує інститут передачі кримінального провадження як один із шляхів усунення ускладнень міжнародної координації розслідування злочинів. 14 грудня 1990 року Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 45/118 схвалена Типова угода про передачу кримінального судочинства. Зазначеному питанню приділена увага і вище згадуваною Конвенцією ООН проти транснаціональної організованої злочинності.

22 вересня 1995 року Україна приєдналась до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972 р. [7]. Відповідно до Конвенції у тому випадку, якщо держава звертається із клопотанням про порушення кримінального переслідування вона не може продовжувати переслідувати підозрювану особу за злочин, у зв'язку з яким було порушене клопотання [8, с. 21].

Суть передачі оперативної розробки (за умови укладення відповідних угод) полягає не стільки у передачі відповідних матеріалів, скільки підстав для її здійснення. Слід зауважити що неможливо передати до іншої країни всіх складових розробки у тому числі наявних оперативних підходів до її об'єкту, що може негативно позначитись на ефективності подальших оперативно-розшукових заходів. Тому передача кримінального провадження не має неодмінно тягнути за собою передачу оперативного.

Узгодження зазначених та інших питань, що мають виникати за існування інституту передачі оперативної розробки до іншої держави потребує внесення змін до національного законодавства та укладення двох-або багатосторонніх угод.

У межах статті неможливо у повному обсязі розглянути аспекти здійснення оперативної розробки в умовах прикордонних регіонів України, зазначенні питання є актуальними для боротьби зі злочинністю і потребують додаткового вивчення.

Перелік використаних джерел:

1. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності 2000 року. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за

неї, що доповнює Конвенцію. Протокол проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітрю, що доповнює Конвенцію. – К.: Winrock international, Жіночій консорціум України, Міністерство внутрішніх справ України, 2003. – 56 с.

2. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Карпец И.И. Международная преступность. – М: Наука, 1988. – 112 с.

4. Зорин Г.А., Танкевич О.В. Стратегия борьбы с транснациональной преступностью. – Гродно: Издательство Гродненского филиала "Негосударственного института современных знаний", 1997. – 104 с.

5. Турньє П. "Беловоротничковая" преступность в Европе и во Франции// Науковий вісник Дніпропетровського інституту МВС України. – 2001. – № 1. – С. 24-27.

6. Негодченко О.В., Тертишнік В.М. Міжнародне співробітництво у сфері правосуддя: Навчальний посібник. – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, 2002. – 68 с.

7. Закон України "Про приєднання України до Європейської конвенції про передачу провадження у кримінальних справах, 1972 рік" від 23.12.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Ст. 250.

8. Європейська конвенція про передачу провадження у кримінальних справах від 15.05.1972 р. // Зібрання міжнародних конвенцій про взаємну правову допомогу у цивільних і кримінальних справах, учасницею яких є Україна. – Х.: Эспада, 2001. – С. 66-91.

А.М. Титов
кандидат юридичних наук
(Донецький юридичний інститут ЛДУВС)

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ОРД У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ

Оперативно-розшукові підрозділи органів внутрішніх справ та інших державних органів, уповноважених на здійснення оперативно-розшукової діяльності, відіграють істотну роль у доказуванні. Результатом оперативно-розшукової діяльності є, насамперед, добута оперативна інформація, що фігурує в процесі доказування як інформація, яка орієнтує суб'єктів доказування у вирішені тих або інших завдань. Немає сум-

ніву, що оперативно-розшукова інформація широко використовується при розслідуванні злочинів, часто є підставою для проведення певних слідчих дій чи прийняття процесуальних рішень.

Проблеми використання у кримінальному процесі інформації, здобутої в результаті оперативно-розшукової діяльності, у своїх роботах розглядали О.М. Бандурка, Д.І. Бєдняков, Р.С. Бєлкін, В.П. Бож'єв, В.І. Галаган, Ю.П. Гармаєв, О.В. Горбачов, Ю.М. Грошевий, Е.А. Дідоренко, О.Ф. Долженков, Є.О. Доля, А.Я. Дубинський, Г.О. Душейко, С.О. Кириченко, Е.Д. Коваленко, І.Н. Козьяков, М.М. Михеєнко, Г.М. Міньковський, М.А. Погорецький, Е.В. Рижков, Б.Г. Розовський, О.П. Солоніна, С.М. Стахівський, В.М.Тертишник, С.А. Шейфер, М.Є. Шумило, О.Ю. Шумілов, М.Я. Якубович та ін. Проте, незаперечним залишається той факт, що питання щодо використання оперативно-розшукової інформації у якості доказів залишається одним із найбільш складних і найменш розроблених.

Головну дилему, яка постає перед законодавцем під час регламентації використання оперативно-розшукової інформації у кримінальному процесі, можна визначити так: яким чином забезпечити надійність і достовірність цієї інформації, і з іншого боку, не розголосити негласні методи оперативно-розшукової діяльності і забезпечити безпеку осіб, які беруть у ній участь [1, с. 45].

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року, завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави [2].

В. Знікін під інформацією в оперативно-розшуковому процесі розуміє непроцесуальну інформацію, тобто отриману поза межами кримінального процесу, що є оперативною або оперативно-розшуковою, конфіденційною або закритою, негласною або розвідувальною, яка отримана або зібрана у встановленому законом порядку, з дотриманням законних процедур під час здійснення законних оперативно-розшукових заходів в інтересах мети і завдань цієї специфічної державної правоохоронної діяльності [3, с. 115]. Е.Д. Коваленко називає таку інформацію результатом оперативно-розшукової діяльності [4, с. 180].

Основним критерієм розмежування процесуальної і непроцесуальної інформації слід визнати зазначення у законі конкретних способів

здобування інформації уповноваженими на це суб'єктами і дотримання порядку застосування цього способу.

На думку деяких учених, чинне законодавство практично не надає суб'єктам доказування спеціальних повноважень, використовуючи які, можна було б зафіксувати дії злочинців у момент підготовки або здійснення злочину і затримати підозрюваного "на гарячому". Нерідко складаються ситуації, коли оперативні співробітники знають усі обставини скоєного злочину, але винність злочинця доказати не можуть. Д.І. Бедняков таку правоохоронну практику називає офіційною відмовою у правосудді [5, с. 112].

В той же час, існує думка, що матеріали оперативно-розшукової діяльності взагалі не можуть мати ніякого доказового значення [6, с. 44-45; 7, с. 190]. Такий підхід можна назвати не інакше, як позицією "кабінетних" учених, які в силу відірваності від правозастосовчої діяльності не розуміють, що розкрити злочини, пов'язані, наприклад, з хабарництвом, торгівлею людьми, незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, не кажучи вже про злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, довести вину осіб, які скоїли ці злочини, без використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності просто неможливо.

Деякі автори пропонують перейняти досвід інших країн, зокрема, США, де як засіб доказування використовуються показання поліцейських, що ґрунтуються на відомостях, отриманих від інформаторів, а також отриманих за допомогою інших форм оперативної роботи [8, с. 132-136]. Проте, такий шлях суперечить вимогам ч. 3 ст. 68 КПК України, яка проголошує, що не можуть бути доказами дані, повідомлені свідком, джерело яких невідоме.

Ще майже сорок років тому Г.М. Міньковський звертав увагу на те, що доцільно визнати доказом у кримінальній справі довідку працівника міліції про результати спостереження за діями злочинця [9, с. 110-116]. У 1973 році М.Я. Якубович писав, що для того, щоб відомості, здобуті оперативно-розшуковим шляхом, набули доказового значення, їх необхідно ввести у процес доказування, тобто надати їм процесуальної форми [10, с. 288].

21 червня 2001 р. український законодавець спробував надати процесуального значення даним, отриманим за допомогою оперативно-розшукових заходів: тепер докази встановлюються також "протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів". При цьому не регламен-

товано, ким саме і коли складаються такі протоколи, які реквізити вони повинні містити, що саме повинно додаватися до цих протоколів у якості додатків. О.П. Солоніна зазначає, що незрозуміло також, хто поручиться за вірогідність наданих даних і чи існує можливість їх перевірки [11, с. 208]. Докази повинні бути доброякісними (тобто такими, джерело і спосіб одержання яких відомі і законні, а самі фактичні дані – достовірними) і придатними для перевірки.

М.С. Строгович відзначає, що основне питання, яке виникає під час перевірки й оцінювання кожного доказу, полягає в тому, щоб переконатися у доброякісності джерела відомостей про факт, та достовірності цих відомостей. Тільки за допомогою доброякісних доказів, що містять достовірні відомості про факти, які підлягають доказуванню, може бути встановлена матеріальна істина [12, с. 100]. Таким чином, існуючий правовий режим введення до кримінального процесу оперативно-розшукової інформації створює можливість перевірки процесу формування фактичної основи майбутніх доказів з метою забезпечення їх достовірності [13, с. 31].

Але при легалізації, тобто введенні до кримінального процесу оперативно-розшукової інформації слід враховувати, що відповідно до п. 4 ст. 8 Закону України "Про державну таємницю" від 21 вересня 1999 року інформація про засоби, зміст, плани, організацію, фінансування та матеріально-технічне забезпечення, форми, методи і результати оперативно-розшукової діяльності; про осіб, які співпрацюють або раніше співпрацювали на конфіденційній основі з органами, що проводять таку діяльність; про склад і конкретних осіб, що є негласними штатними працівниками органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність відноситься до державної таємниці [14]. Ця інформація відповідно до ч. 13 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року розголошенню не підлягає [2].

Таким чином, виникає колізія між вимогами до конфіденційності оперативно-розшукової інформації та вимогами до доказів, які використовуються у кримінальному процесі. На практиці під час дослідження і оцінки доказів судовими та правоохоронними органами перевага віддається кримінально-процесуальному закону, і конфіденційність оперативно-розшукової інформації дуже часто виявляється під загрозою.

Слід погодитись з М.А. Погорецьким, що протоколи, складені за результатами оперативно-розшукових заходів, не знайшли широкого використання у кримінальному процесі України [15, с. 61]. Навіть у ситуаціях, коли такі протоколи складаються, суди нерідко не визнають їх

доказами у справі. Головною причиною цього, як справедливо зазначає М.А. Погорецький, є відсутність чіткої процедури "введення" цього виду доказів у кримінальний процес. Проте, він вважає, що у випадку подальшої теоретичної розробки і законодавчої регламентації процедури визнання протоколів ОРД джерелами доказів у кримінально-процесуальному законодавстві України є підстави думати, що зазначена новела стане першим кроком до злиття оперативно-розшукової і кримінально-процесуальної діяльності щодо збору доказів для суду, як це є, наприклад, у ФРН, Італії, Португалії, ліквідації досудового розслідування як окремої стадії кримінального процесу і заміни її на кримінальне переслідування – обвинувальну діяльність прокурора і підлеглих йому у процесуальних відношеннях органів з доведення підстав кримінального позову. Така реорганізація вимагає тривалої і серйозної наукової розробки і значних матеріальних витрат, що в сучасних умовах навряд чи є доцільним [1, с. 47]. Ми згодні з Е.Д. Коваленком, що таку позицію навряд чи можна назвати обґрунтованою, оскільки вона не вирішує важливу проблему, з якою зіткнулися теорія та практика кримінального процесу [4, с. 187] і оперативно-розшукової діяльності.

В.М. Тертишник запропонував створити окремий розділ в Законі "Про оперативно-розшукову діяльність", де б регламентувати дії, спрямовані на одержання доказів [16, с. 28]. На нашу думку, такі дії повинні бути регламентовані все-таки Кримінально-процесуальним кодексом, адже вони стосуються діяльності саме з одержання доказів у кримінальній справі.

Ми вважаємо доцільним включити до глави V КПК України "Докази" спеціальну норму, яка б регламентувала вимоги до протоколів з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів. Ця норма повинна містити вимоги про те, що під час оцінки таких протоколів як доказів не повинна бути розголошена інформація, яка відповідно до чинного законодавства відноситься до державної таємниці. Щоб зняти питання про законність отримання даних, що містяться у зазначеному протоколі, протокол повинен бути узгоджений із прокурором, який здійснює нагляд за відповідним органом, що здійснює оперативно-розшукову діяльність. Така новела повинна сприяти збереженню конфіденційності оперативно-розшукової інформації під час легалізації матеріалів ОРД.

Слід зупинитись іще на одній проблемі, пов'язаній з використанням матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі. Нами вже піднімалося питання про те, що у випадку легалізації матеріа-

лів ОРД відповідно до вимог чинного законодавства України, на додатки до протоколів, складених за результатами оперативно-розшукових заходів, не поширюються вимоги ст. 52-3 КПК України, тому при виконанні вимог ст. 218 КПК України обвинувачені та їх захисники мають можливість ознайомитися з цими матеріалами, що може призвести до найтяжчих наслідків [17, с. 273-276; 18, с. 79-81]. Тому, на нашу думку, ст. 52-3 КПК України доцільно доповнити частиною третьою такого змісту:

"Додатки до протоколів, складених уповноваженими органами за результатами оперативно-розшукових заходів, що містять дані, з яких можна зробити висновок про справжні анкетні дані особи, щодо якої здійснюються заходи безпеки, з матеріалів кримінальної справи вилучаються. На них не поширюються правила, передбачені частиною другою статті 48, статтями 217-219 та 255 цього Кодексу".

Підняті проблеми є досить серйозними, і їх вирішення повинно бути здійснене якнайшвидше, оскільки сучасний стан законодавства з піднятих питань не дозволяє правоохоронним органам швидко й об'єктивно здійснювати діяльність з розкриття та розслідування злочинів, а отже, заважає виконанню завдань кримінального судочинства, визначених ст. 2 КПК України.

Перелік використаних джерел:

1. Погорецкий Н.А. Использование результатов ОРД в качестве доказательств в уголовном процессе России и Украины: сравнительный анализ // Российский следователь. – 2003. – № 4.

2. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

3. Зникин В. Оперативно-розыскной процесс // Уголовное право. – 2003. – № 2.

4. Коваленко Е.Д. Проблеми законодавчої регламентації використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності: Збірник наукових праць. – Донецьк: ДЮІ при ДонНУ, 2005. – № 2. – С. 178-189.

5. Бедняков Д.И. Непроцессуальная информация и расследование преступлений. – М.: Юрид. лит., 1991.

6. Шейфер С.А. Структура собирания доказательств // Вопросы осуществления правосудия по уголовным делам. – Калининград, 1982.

7. Шумило М.Є. Наукові засади використання оперативно-розшукових матеріалів в доказуванні у кримінальних справах // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи: Матеріали наук.-практ. конф., м. Харків, 18-19 квітня 2002 року. – К., 2002.

8. Гусков А.Н. Общая характеристика полицейской тактики США // Теоретичечские проблеми криминалистической тактики. – Свердловск, 1981. – С. 132-136.

9. Миньковский Г.М. Правовые и теоретические вопросы использования оперативных данных следователем // Проблеми повышения эффективности предварительного следствия. – Вильнюс, 1969.

10. Якубович Н.Я. Процесс доказывания // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1973.

11. Солоніна О.П. Використання результатів оперативно-розшукової діяльності в доказуванні // Проблеми правознавства і правоохоронної діяльності: Збірник наукових статей. – Донецьк: ДІВС, 2002. – № 1. – С. 206-212.

12. Строгович М.С. Теория судебных доказательств. – М.: Наука, 1991.

13. Погорецький М.А. Непроцесуальна інформація та її значення для кримінального процесу // Актуальні проблеми боротьби зі злочинністю на етапі реформування кримінального судочинства: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Запоріжжя, 14-15 травня 2002 р.: У 2 ч. – Запоріжжя: Юридичний ін-т МВС України, 2002. – Ч. 1. – С. 29-32.

14. Про державну таємницю: Закон України від 21 вересня 1999 року // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 49. – Ст. 428.

15. Погорецький М.А. Докази у кримінальному процесі // Вісник прокуратури. – 2003. – № 2.

16. Тертышник В.М. Нетрадиционные способи получения и исследования доказательств при виявлении и расследовании преступлений: Учебное пособие. – Харьков: Гриф, 1997. – 44 с.

17. Титов А.М., Рижков Е.В. Безпека легалізації матеріалів ОРД у справах про незаконний обіг наркотиків // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. – 2003. – Спеціальний випуск № 1 (13). – С. 273-276.

18. Титов А.М. Деякі питання легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності у справах у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів // Проблеми розкриття та розслідування злочинів щодо незаконного обігу наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. Донецьк, 30 жовтня 2003 року. – Донецьк: ДЮІ, 2004. – С. 79-81.

О.В. Темніков
заступник начальника кафедри
кримінального процесу та судоустрою
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ МІРКУВАННЯ З ПИТАНЬ ВЗАЄМОДІЇ СЛІДЧИХ ТА ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ І НАДАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ МАТЕРІАЛАМ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ЩОДО ОРГАНІЗОВАНИХ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ НА ДОСУДОВИХ СТАДІЯХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Негативні явища в економіці та соціальній сфері, нестабільність в політичному житті прямо впливають на загострення криміногенної ситуації в будь-якій державі світу та якісні характеристики злочинності, й насамперед організованої, тенденція до зростання якої в Україні відчувається в останні роки. Відточується кримінальний професіоналізм учасників організованих угруповань, а вчинювані ними злочини набувають агресивності, жорстокості та зухвалості [1].

Саме визначення терміна "організована злочинність" присутнє в статті 1 Закону України від 30 червня 1993 р. "Про організаційні основи боротьби з організованою злочинністю" й трактується як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку із створенням та діяльністю організованих груп. Нажаль, наведене поняття не відображає у повному обсязі цього юридичного словосполучення, що суттєво заважає діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю та інших правоохоронних органів. Окрім того, із аналізу норм, що містяться у Кримінальному кодексі України випливає, що ознаки злочинів цієї категорії майже не визначені. Більш вдалим, на наш погляд, є розуміння організованої злочинності що було оприлюднено на Конгресі ООН з проблем запобігання злочинності, який відбувся у серпні-вересні 1990 р. у Гавані, де організовану злочинність охарактеризовано, як складні види кримінальної діяльності, що здійснюється у широких масштабах організаціями та іншими групами, які мають внутрішню структуру, отримують фі-

нансовий прибуток і одержують владу шляхом створення і експлуатації незаконних ринків товарів та послуг.

У доповіді Генерального секретаря ООН на сесії Комісії економічної і соціальної ради з питань запобігання злочинності (квітень 1993 р.) дано таке визначення організованій злочинності – це діяльність об'єднань злочинних осіб або угруповань на економічній основі; вказана злочинність обумовлює конспіративну злочинну діяльність, під час якої за допомогою ієрархічно побудованих структур здійснюється планування і вчинення незаконних діянь або досягнення незаконних цілей за допомогою незаконних засобів.

За даними УБОЗ МВС в Україні нині діє понад 1000 організованих груп, з них понад 30 злочинних організацій [2]. Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчать про те, що майже 90 відсотків злочинів розкривається саме завдяки оперативно-розшуковим заходам [3]. Злочинна діяльність організованих груп є предметом оперативно-розшукової діяльності і цілком зрозуміло, що без використання спеціальних методів і засобів, які оперативні підрозділи відповідних відомств мають у своєму арсеналі, боротьба з організованою злочинністю була б вкрай утрудненою, а в деяких випадках погано ефективною й навіть неможливою.

В той же час слід констатувати, що в кримінальному процесі все судочинство побудоване на принципі довіри до кримінально-процесуального методу отримання інформації, який зведений в ранг не просто процедури-технології, а в ранг процедури-цінності, що стоїть в одному ряду з об'єктивністю, істинністю та справедливістю.

Результат ОРД багатьма процесуалістами-теоретиками, та й практиками не сприймається як результат в повному розумінні цього слова. Слідчий і суддя підчас відносяться до нього не як до "цеглини", яку можна застосувати в споруді конкретної кримінальної справи, а лише як до глини, з якої цю цеглину потрібно буде ліпити за процесуальною технологією. Має місце твердження, що оперативні матеріали носять суто орієнтуючий характер і можуть лише вказувати на місцезнаходження інформації, яка, можливо, матиме доказове значення, в той час як ретельне дотримання кримінально-процесуальної процедури припускає, таким чином, отримання істинного результату [4].

Отже, як бачимо, проблема широкого (творчого) використовування результатів ОРД в кримінально-процесуальній діяльності залишається надзвичайно актуальною. Ефективність її вирішення залежатиме від багатьох чинників, у тому числі і від тих підходів і методів, які будуть застосовані для цього.

У сучасній спеціальній літературі переважає точка зору, згідно з якою оперативно-розшукова діяльність здійснюється в трьох основних організаційно-тактичних формах: виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес (пошукова робота), оперативно-розшукова профілактика і оперативна розробка, кожна з яких має самостійний характер і відрізняється від інших специфічними рисами [5].

На думку деяких учених в гносеологічному аспекті оперативну розробку варто розглядати як певний різновид процесу пізнання, що має свій предмет і здійснюється в особливому режимі та за спеціальною технологією, тобто, як специфічне за засобами і методами оперативне дослідження, метою якого є пізнання дійсності, так чи інакше пов'язане з кримінальним покаранням дії, коли інші пізнавальні прийоми внаслідок відомих причин застосовуватися не можуть.

Безперечно, що в ході оперативної розробки вживаються заходи з отримання інформації, встановлення її достовірності та використання для встановлення осіб і фактів що представляють оперативний інтерес, а також виявлення ознак злочинів, попередження задуманих й припинення таких, що готуються, встановлення та документування конкретних фактів (епізодів) кримінально-протиправних діянь тощо [6].

Оперативна розробка або, як її ще іменують "повне розвідувальне розслідування" покликана забезпечити вирішення задачі документування протиправної діяльності осіб, які перевіряються, з орієнтиром на предмет доказування, тобто виявлення оперативно-розшуковим шляхом фактичних даних, що представляють оперативний інтерес, а також забезпечення можливості використовування цих даних для рішення задач, передбачених Законом України "Про ОРД" і кримінально-процесуальним законодавством.

З метою подальшої успішної реалізації в інтересах кримінального судочинства, на основі наявної первинної інформації в ході оперативної розробки мають бути виявлені та документально закріпленні: нові фактичні дані, що відносяться до події злочину; причетність осіб, які перевіряються і розробляються, до підготовки злочину, місцезнаходження знарядь злочину, викрадених або нажитих злочинним шляхом грошей і цінностей, місця збуту і зберігання викраденого, характер і розмір збитку, заподіяного злочином; інших обставин, що мають значення для попередження, припинення і розкриття злочину, а також розшуку злочинця, який переховується і застосування до особи, яка перевіряється чи розробляється, заходів передбачених законом. Окрім того в ході здійснення оперативної розробки встановлюються особи, які можуть бути

свідками у кримінальній справі, проводиться їх опитування, виявляються предмети і документи, що мають доказове значення, забезпечується їх збереження до порушення кримінальної справи і подальшого залучення до неї матеріалів згідно з кримінально-процесуальним законом; фіксуються дії осіб, які перевіряються і розробляються шляхом застосування звуко-, кіно-, відеозапису, фотографування; забезпечується негласне отримання відбитків пальців рук і інших слідів, проводяться криміналістичні і інші дослідження; вивчається можливість використання отриманих даних при розслідуванні тощо [7].

Ключовим елементом оперативної розробки є секретна операція, зв'язана з тайним проникненням окремих категорій негласних працівників у співтовариства, злочинна діяльність яких з відомої степеню вірогідності передбачається.

Аналізуючи деякі аспекти використання оперативними підрозділами відомостей про конфлікти в злочинному середовищі відомий фахівець з цього питання Бараненко Б.І. зокрема, зазначав, що "Об'єктивне пізнання оперативними співробітниками ОВС конфліктів, що відбуваються в злочинному середовищі, у тому числі причин їх виникнення, специфіки перебігу та способів розв'язання є важливим складовим компонентом психологічного забезпечення ОРД, оскільки це не тільки дає зазначеним підрозділам надзвичайно цінну психологічну інформацію про об'єкти оперативної розробки, але й озброює оперативних працівників ефективним психологічним інструментарієм, необхідним для здійснення позитивного впливу на ці об'єкти" . В цьому контексті є й інше висловлювання "... в ОРД попередження дій злочинців, спрямованих на підготовку та скоєння злочину або перешкоджанню його розкриттю, припинення спроб вчинити злочин, роз'єднування злочинних організацій – основа основ, зміст принципу наступальності як фундаментальної ідеї цього виду діяльності" [9].

Оперативна розробка може бути почата тільки за наявністю добротної фактичної основи, що вказує на необхідність проведення різних оперативно-розшукових заходів в інтересах збору відомостей, достатніх для рішення таких задач оперативно-розшукової діяльності, як пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, припинення правопорушень і одержання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави.

Успішне запобігання, розкриття і розслідування злочинів значною мірою залежить від оперативності й своєчасності отримання слідчим потрібної інформації, її повноти і вірогідності.

Доцільним, а у більшості випадків вкрай необхідним є залучення слідчих до планування заходів щодо проведення попередньої перевірки та оперативної розробки у справах про злочини, що скоєні організованим злочинними групами. При цьому – оперативний працівник відбирає матеріали попередньої перевірки і оперативної розробки, що зібрані на законних підставах і мають доказове значення, залучає їх до свого рапорту, в якому відображається їх короткий зміст і робиться відмітка про їх отримання при проведенні відповідних оперативно-розшукових заходів або офіційній перевірці заяв або повідомлень про скоєні або такі, що готуються злочини. Цей рапорт передається на розгляд керівника органу внутрішніх справ, після чого останній за своїм підписом адресує зібрані матеріали в слідчий підрозділ для їх можливої реалізації на досудових стадіях кримінального судочинства.

Після ознайомлення слідчого з оперативними матеріалами, ще на стадії порушення кримінальної справи, повинен складатися узгоджений план слідчо-оперативних дій, який має бути фундаментом, організаційною основою взаємодії працівників органів досудового слідства та оперативних підрозділів, що безумовно сприятиме досягненню загальної мети їх діяльності – викриттю винних.

Цей план має передбачати характер й логічну послідовність заходів, що здійснюються, зокрема:

- тактичні прийоми по реалізації даних оперативної перевірки і розробки;
- ким і коли, за якими приводами й підставами буде порушена кримінальна справа;
- перелік необхідних і можливих слідчих дій, що необхідно провести до затримання осіб, які розробляються;
- хто з осіб, які розробляються, і в якій послідовності, коли і ким повинен бути затриманий;
- перелік слідчих дій, що необхідно провести відразу після затримання розроблюваних осіб;
- комплекс заходів, спрямованих на встановлення місця знаходження зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв, що знаходяться у розпорядженні організованих злочинних груп і підлягають вилученню;
- перелік предметів, документів і інших носіїв інформації, а також грошових коштів і цінностей, нажитих злочинним шляхом, що підлягають виявленню і невідкладному вилученню;
- місця провадження і послідовність проведення оглядів, обшуків і виїмок;

- черговість допитів затриманих, арештованих, потерпілих і свідків, а також коло питань, що підлягають з'ясуванню.

При сумісному плануванні комплексу оперативно-слідчих дій у справах щодо злочинних угруповань повинні матися на увазі та з'ясовуватися питання щодо: стійкості об'єднання осіб для вчинення злочинів; наявності певної матеріальної бази, що, наприклад, полягає у створенні спільних грошових фондів, офіційно зареєстрованих спільних підприємств, кооперативів, товариств, що діють під прикриттям; одноособовості чи колегіальності органу керівництва, при якому управління здійснюється групою (радою); функціональної ієрархічності системи та поділу організації на складові групи, а також наявності міжрегіональних зв'язків, охоронців, "контролерів"; наявності корумпованих зв'язків у органах влади, судовій та правоохоронних системах; зв'язків із зарубіжним злочинним світом; технічного забезпечення; наявності розвідки та контррозвідки.

Такий план повинен бути більш-менш конкретним. В ньому обов'язково мають міститися вказівки та терміни й визначені особи, які відповідальні за виконання кожного його пункту.

Після затвердження плану оперуповноважений і слідчий приступають до його здійснення. Вони, перш за все, повинні внести пропозиції з реалізації оперативно-розшукових матеріалів, що умовно пройшли відповідний відбір та фільтрацію. Такі пропозиції повинні обговорюватися за участю керівників оперативних і слідчих підрозділів.

В результаті обговорення остаточно визначаються наступні тактико-організаційні моменти:

- персональний склад слідчо-оперативної групи;
- забезпечення роботи слідчо-оперативної групи силами зовнішнього спостереження, фахівцями, понятими, перекладачами;
- розрахунок необхідних технічних засобів (зв'язку, аудіо- та відеозапису, автотранспорту тощо);
- тактичні прийоми проведення: окремих оперативно-розшукових заходів і слідчих дій; отримання зразків (почерку, змивів, підігтьового вмісту, волосся, людських виділень тощо) для порівняльного дослідження; особистого обшуку затриманих;
- визначення місць доставлення затриманих, проведення з ними невідкладних слідчих дій і їх розміщення в ізоляторах тимчасового утримання;
- забезпечення подальшої розробки учасників злочинного угруповання, які залишилися на волі.

Засоби оперативної розробки щодо фігурантів організованих злочинних груп можуть бути різноманітними й їх перелік в концентрованому вигляді надається в ст. 8 Закону України "Про ОРД": від опитування осіб, контрольної та оперативної закупівлі, знімання інформації з каналів зв'язку та контролю за телеграфно-поштовими відправленнями, візуального спостереження до негласного проникнення до житла чи іншого володіння особи. Однак, якщо брати до уваги, що проникнення в злочинну групу негласного працівника оперативного підрозділу або особи, яка співробітничає з останнім, є фундаментом оперативної розробки, то на цій базі можна окреслити механізм використання її результатів на досудових стадіях кримінального судочинства за такою типовою схемою: правова оперативно-розшукова форма результату ОРМ – способи отримання таких результатів слідчим, прокурором або особою, яка проводить дізнання – шляхи та засоби їх реалізації – отримання процесуально-доказового матеріалу.

Правовою оперативно-розшуковою формою результату проникнення в злочинну групу можуть бути: довідки за повідомленням особи, введеної до злочинної групи; акти (довідки) щодо предметів виявлених у результаті використання оперативно-технічних засобів (ОТЗ) особою, введеною до злочинної групи, а також зібрані нею зразки; письмові повідомлення особи, введеної до злочинної групи.

Способами отримання вказаних результатів оперативного проникнення особою, яка проводить дізнання, слідчим чи прокурором є: надання їм відповідними суб'єктами оперативно-розшукової діяльності вказаних вище результатів проникнення в злочинну групу (в порядку ч. 2 ст. 66 КПК України); витребування ними самими результатів такого проникнення (в порядку ч. 1 ст. 66 КПК України); доручення таких осіб підрозділам, що здійснюють ОРД про проведення оперативно-розшукових заходів для отримання фактичних даних, що можуть бути доказами в кримінальній справі (в порядку ч. 3 ст. 66, ч. 3 ст. 114 КПК України; п. 2 ст. 7 Закону України "Про ОРД").

Із аналізу чинного законодавства випливає, що шляхами та засобами реалізації результатів оперативного проникнення в злочинну групу в кримінальному судочинстві можуть бути їх використання: по-перше, як доказів у кримінальний справі; по-друге – для прийняття рішень правового та тактичного характеру, зокрема: про затримання підозрюваного, про проведення окремих слідчих дій (допит осіб, поінформованих про обставини злочину, обшук, виїмка, призначення та проведення відповідних експертиз), про відмову в порушенні, порушення чи закриття кримі-

нальної справи, про зупинення досудового слідства, про передачу матеріалів за підслідністю, а також необхідність проведення додаткових ОРЗ, й нарешті – про застосування до осіб певних заходів безпеки (відповідно ст.ст. 106, 115, 6, 213, 94, 206, 112, ч. 3 ст. 66, ч. 3 ст. 114, 52-1 – 52-5 КПК України). У такий спосіб можна отримати певний доказовий матеріал, який за умов його належності, достовірності й належності можна буде використовувати в кримінальному судочинстві як докази чи їх джерела, а саме: показання свідків, підозрюваних, обвинувачених, потерпілих; протоколи виїмки, обшуку, огляду, пред'явлення для впізнання; висновки експерта, речові докази тощо [10].

Таким чином, чітко визначена та обміркована послідовність слідчо-оперативних заходів щодо фігурантів організованих злочинних груп на стадіях порушення кримінальної справи й її досудового розслідування, поза сумнівом буде сприяти отриманню достовірних доказів ретельно маскованих злочинних дій.

Перелік використаних джерел:

1. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: Монографія, – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – С. 5-6.

2. Марків І. Організована злочинність: її аналіз та сучасний стан // Право України. – 2004. – № 6. – С. 54-56.

3. Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність: правові основи (структурно-логічні схеми): Навчальний посібник / За ред. проф. Ю.М. Грошевого. – Харків: РВФ Аріс, ЛТД, 2003. – С. 5.

4. Поляков М. П. Уголовно – процесуальная интерпретация результатов оперативно-розыскной деятельности: Монографія / Под общ. ред. проф. В.Т. Томина. – Нижний Новгород: Нижегородская правовая академия, 2001. – С. 179-180.

5. Євтушок В.П. Правові та організаційні засади оперативно-розшукової тактики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К: НАВСУ, 1999. – С. 14-16.

6. Бобров В.Г. Правовые и организационные основы оперативной разработки: пути имеры ее совершенствования: Дис. ... д-ра юрид. наук. – М.: Академия МВД СССР, 1990. – С. 57-98.

7. Снігерьов О.П., Душейко Г.О., Долгий О.А., Подоляка А.М., Коляда П.В., Гаркуша В.С. Оперативно-розшукова інформація: проблеми реалізації: Монографія. – Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД, 2003. – С. 89-90.

8. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [За ред. проф. Е.О. Дідоренка, проф. Я.Ю. Кондртьєва]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – С. 133-134.

9. Розовський Б.Г. Ненаучные заметки о некоторых научных проблемах уголовного процесса: Эссе. – Луганск: РИО ЛАВД, 2004. – С. 333.

10. Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність: правові основи (структурно-логічні схеми): Навчальний посібник / За ред. проф. Ю.М. Грошевого. – Харків: РВФ Аріс, ЛТД, 2003. – С. 76-85.

Н.Є. Філіпенко
кандидат юридичних наук, доцент кафедри ОРД
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ЩОДО ТЕОРЕТИЧНОГО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ІНФОРМАЦІЯ"

Розвиток будь яких сторін життя суспільства в значному ступені залежить від рівня інформаційного забезпечення, що визначає своєчасне отримання, обробку, збереження й використання необхідних даних. В цьому зв'язку інформація стає великою соціальною цінністю, забезпечуючи, поряд з матерією та енергією, само функціонування суспільства [1, с. 26].

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється заради отримання інформації, її накопичення, обробки, аналізу і висновків та вжиття відповідних заходів. Робота кожного оперативного підрозділу пов'язана, в першу чергу, з виявленням, попередженням, розкриттям і розслідуванням злочинів. Неможливо навіть уявити, що оперативні підрозділи можуть виконати своє завдання, не маючи ніяких відомостей про злочинця. Повне і всебічне висвітлення діяльності суб'єкта правопорушення являється запорукою успішного припинення його протиправної поведінки. Наявність попередньої інформації про злочин і особу, яка його вчинила, являється основою його розкриття [2, с. 218].

Питанням теоретичної розробки наукових категорій "інформація" та "оперативно-розшукова інформація" були присвячені роботи багатьох видатних науковців, зокрема О.М. Бандурки, Д.В. Гребельського,

О.Ф. Долженкова, В.П. Євтушка, В.Л. Ортинського, В.Н. Регульського, Г.К. Сінілова та інших. Але багато сучасних проблем застосування цього поняття в теорії ОРД ще не знайшли своє повне висвітлення. Саме розв'язанню названих проблем й присвячується дана стаття.

Інформація (від лат. "informatio" – пояснення, викладення) – одне з загальних понять науки, у широкому розумінні – нові відомості про навколишній світ, що отримуються в результаті взаємодії з ним. У процесі використання інформація може бути об'єктом використання, передачі і перетворення [3, с. 305].

З часом сутність поняття "інформація" дуже змінилося. Вперше поняття "інформація" зустрічається в словниках руського язику у 19 сторіччі та має значення "вчення" ("навчання") [4]. В 50-х роках минулого сторіччя роках воно визначалося як "повідомлення про будь-що" [5, с. 695]. Останнім часом його значення набуло більш поширеного характеру і усвідомлюється як "національний стратегічний ресурс" [6, с. 152].

Для розуміння сутності інформації особливо важливим є розкриття трьох основних її аспектів: синтаксичного, семантичного і прагматичного [7, с. 166].

Синтаксична сторона інформації характеризує внутрішню структуру, ступінь організованості об'єкта (системи). Кількість інформації математично тотожна ентропії того чи іншого об'єкта, взятого зі зворотним знаком. Ентропія характеризує межі хаотичності, невпорядкованості системи. Отже, інформація може бути представлена як негативна ентропія системи. Іншими словами, будь-яка система містить у собі стільки інформації, скільки її необхідно було б внести до системи, щоб остання могла перейти від первісного безладного стану в стан певної організованості [8, с. 38-40]. Інформація і ентропія – динамічні характеристики взаємодії (спілкування) зі споживачем – діалектично пов'язані в просторі і часі. Збільшення інформації супроводжується зменшенням ентропії і навпаки [9, с.29-30]. Відповідно до положень математики інформація – це міра організованості, а ентропія – міра дезорганізації системи [8, с. 15-18].

З погляду теорії семантики інформація повинна мати визначений зміст. Змістовне значення слова "інформація" охоплює собою в самому загальному вигляді зведення, які сприймаються людиною про навколишній світ та процеси, що протікають у ньому, а також повідомлення, що інформують про стан речей, про стан будь-чого [10, с. 205].

Прагматичний аспект інформації характеризує її здатність впливати на процеси управління, тобто вказує на її цінність [11, с. 136].

У кібернетиці інформація – це позначання змісту, отриманого із зовнішнього світу в процесі пристосування до нього наших почуттів [12, с. 31].

Ряд вчених-філософів представляють інформацію у вигляді духовної субстанції, що володіє вічністю і сталістю, на відміну від речовинних предметів, що змінюються, і явищ, а також їх властивостей. Іншою групою філософів інформація розглядається як щось "третє", як особливий автономний компонент, що існує нарівні з матерією і свідомістю. При цьому затверджується, що теорія інформації переборює "крайності" матеріалізму й ідеалізму, знімає основне питання філософії і стає загальною методологічною базою науки [13, с. 19-20]. В теорії філософії інформація – це відомості (дані), що являють собою перевірені суспільно-історичною практикою і засвідчені логікою результати процесу пізнання дійсності, адекватні її відображенню у свідомості людини [14, с. 192]. В зв'язку з цим виникла множинність аспектів інформації як об'єктивного явища: теоретико-відображальний – такий, що розкриває роль інформації в процесах відображення об'єктивної дійсності; гносеологічний – такий, що розкриває представлення про інформації як про засіб пізнання; семантичний – такий, що припускає вміст і значення інформації; аксіологічний – що формує концепції цінності інформації для різних сфер діяльності; кількісний – такий, що набуває значення для прийняття рішень; комунікативний – такий, що розкриває складну організаційно-технічну природу інформаційного зв'язку і т. ін. [15, с. 18].

З точки зору кримінологічної науки, кримінологічна інформація – це сукупність відомостей, необхідних для розробки попереджувальних заходів, їх реалізації, контролю й оцінки ефективності зробленого [16, с. 107].

У Законі України "Про інформацію" під нею розуміється документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі. Головними видами інформації є: статистична, масова; інформація про діяльність державних органів влади й органів місцевого самоврядування; правова інформація; інформація про осіб; інформація довідково-енциклопедичного характеру та соціологічна інформація [17].

Кожен названий вид інформації має розгалужену сітку підсистем. Виходячи з теми нашої статті, нас в першу чергу цікавить один з головних видів інформації – соціальна, тому що до її складу відноситься правова інформація. Правова інформація – це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про право, його систему, дже-

рела, юридичні факти, правовідношення, правопорядок, правопорушення й боротьбі з ними, їх профілактику і т. ін. [17]. Цей вид інформації, як вважає В.В. Коган, є якісно вищим та найскладнішим видом інформації. Це рівень надає можливість упорядковано відобразити дійсність, яка властива тільки людині як громадській істоті, що наділена свідомістю та мовою [18, с. 15].

Одним із різновидів правової інформації є оперативно-розшукова інформація. Вона, будучи складовою частиною правової інформації, не ізольована від філософських, логічних та кібернетичних категорій. Оперативно-розшукова інформація виконує властиві для неї функції, серед яких: отримання повідомлення із зовнішнього світу, усунення невизначеності, виявлення зв'язку між фактами тощо.

Г.К. Сінілов відзначає, що в якості самостійного поняття "оперативно-розшукова інформація" стало вживатися в спеціальній літературі й у нормативних актах лише на початку 70-х років минулого століття. Процес збору оперативно-розшукової інформації (далі – ОРІ) увійшов складовим елементом у пізнавальну частину ОРД, забезпечуючи діяльну частину оперативно-розшукової роботи необхідним вихідним матеріалом [19, с. 135].

Одним з перших теоретичне поняття оперативно-розшукової інформації запропонував В.Д. Гребельський, який до неї відносить сукупність первинних і вивідних даних про осіб, причетних до підготовки і здійснення злочинів, факти злочинних проявів, становище оперативно-розшукових сил, засобів і умов, у яких протікає діяльність міліції по боротьбі зі злочинністю [20, с. 17].

Вступаючи в полеміку з наведеним висловленням, відомий російський вчений В.О. Лукашов вважав, що визначення оперативно-розшукової інформації, наведене Гребельським В.Д. необхідно звузити, виключивши з нього компоненти соціальної інформації та ставив під сумнів правомірність віднесення до оперативно-розшукової інформації відомостей про стан оперативно-розшукових сил і засобів. Оперативно-розшукова інформація визначається їм як фактична інформація, відомості про злочини, що замислюються, підготовлюються та скоюються, особах, які викликають оперативний інтерес для ОВС, злочинцях, які розшукуються, а також про обставини, що мають безпосереднє чи потенційне значення для планування й здійснення ОРЗ, проведення оперативно-аналітичної роботи, а також надання сприяння слідству. При цьому зміст оперативно-розшукової інформації автор пропонував розкривати шляхом перерахування наступних її компонентів: відомостей, що харак-

теризують оперативно-тактичну обстановку; психологічних рис осіб, підозрюваних у підготовці і здійсненні злочинів; поточних профілактичних і оперативно-розшукових заходів; видів і способів здійснення злочинів; прикмет злочинців і викрадених речей; відомостей про злочини, що замишляються або підготовлюються; про обставини, що мають безпосереднє і потенційне значення для планування і здійснення оперативно-розшукових заходів, проведення оперативно-аналітичної роботи, а також надання сприяння попередньому розслідуванню [21, с. 21-22].

Спираючись на зазначені вище міркування В.П. Євтушок вважає, що оперативно-розшукова інформація – це циклічний процес пошуку, збору, обробки, переосмислення, збереження та видачі інформації і її використання для прийняття оперативно-тактичних і інших правоохоронних рішень [22, с. 14].

Оперативно-розшукова інформація, на думку М.М. Перепелиці та В.Ю. Журавльова, це фактичні дані, що мають безпосереднє або перспективне значення для вирішення стратегічних, тактичних і організаційних задач оперативно-розшукової діяльності, одержаної оперативними апаратами гласними і негласними методами з різноманітних джерел, або ж отримані в ході аналітичного опрацювання первинних даних [23, с. 40]. На наш погляд певним упущенням даного визначення слід вважати те, що автори вводять досить розпливчасту та неконкретну категорію "різноманітні джерела", сутність якої незрозуміла.

Під оперативно-розшуковою інформацією ми розуміємо відображення об'єктивно існуючих явищ і процесів, знання про закономірності розвитку і прояви злочинної діяльності, а також діяльності щодо забезпечення розкриття, розслідування та профілактики протиправних вчинків. Саме таке розуміння даного інформації дає змогу виділити наступні її особливості, які необхідно враховувати як при визначенні критеріїв класифікації, так і при задоволенні інформаційних потреб оперативно-розшукової діяльності. Становлячи собою продукт індивідуального чи групового відображення, вона може бути одержана суб'єктом ОРД з різноманітних негласних джерел, при ознайомленні з літературними джерелами, матеріалами кримінальних справ, вислуховуванні та вивченні думок фахівців (експертів), а також в ході здійснення конкретного акту розкриття злочину або судового розгляду; інформація як система одержання відомостей, знань, вироблених думок складає основу для здійснення оперативно-розшукової діяльності, безпосередньо впливає на її якість та результативність; інформація існує в певній матеріальній формі, хоча зміст її є ідеальним; інформація становить собою опредме-

чену працю. З урахуванням викладеного слід розглянути співвідношення поняття "інформація" з ідентичними за змістом поняттями "знання, "дані", "відомості", "інформаційна потреба" тощо, які часто вживаються в ході наукових досліджень і практичної діяльності. В літературі поняття знання розглядається як результат відображення тієї багатоманітності предметів, явищ та процесів, яке спостерігається в об'єктивній дійсності. При цьому знання тільки у тих випадках набуває інформаційного характеру, коли воно ставить перед системою проблему вибору із всієї багатоманітності тих із них, які корисні системі та обмежують зовнішню багатоманітність, розширюючи при цьому багатоманітність внутрішню [24; 25]. Інакше кажучи, знання із різних сфер людської практики лише тоді можна розглядати як оперативну інформацію, коли вони залучені до процесу побудови оперативно-розшукових прогнозів. Що ж стосується понять "відомості", "дані", то вони носять більш індивідуальний характер і стосовно до криміналістичного прогнозування про них доцільно говорити як про елемент відображення, котрий підлягає включенню в інформацію, або як про інформаційний блок, частину інформації [26, с. 127]. Поняття інформаційної потреби реалізує цільовий підхід до інформації в сфері оперативно-розшукової діяльності і охоплює собою як обсяг, так і зміст, тобто має якісну і кількісну визначеність. У зв'язку з цим важливо враховувати, що інформаційна потреба є стан потреби не просто в інформації, а в її реальному володінні та використанні. Отже, вона охоплює й ті інтелектуальні, технічні та інші засоби, за допомогою яких використання інформації здається можливим і своєчасним. Інакше кажучи, інформаційна потреба включає до себе як потребу у власне інформації, так і потребу в інформаційному забезпеченні (засобах і умовах доставки, зберігання, переробки інформації). Інформаційні потреби можуть бути представлені у виді певної структури, елементами якої виступають: необхідність забезпечення безперервного і своєчасного одержання та перевірки її істинності; можливість переробки, зберігання (банк даних) та використання інформації; обов'язковість створення інформаційної бази, тобто максимально визначеного переліку джерел оперативно-розшукової інформації; потреба в сучасних методичних рекомендаціях і методах роботи з інформацією; необхідність володіння технічними засобами, навичками, вміннями щодо збирання, обробки і використання інформації та ін. Звідси випливає, що рівень та необхідний об'єм оперативно-розшукової інформації прямо залежить від вміння оперуповноваженого виділяти із всього масиву інформаційних потоків ті відомості, які становлять інтерес для ОРД.

Вивчаючи сутність, закономірності циркуляції та проблеми використання оперативно-розшукової інформації в кримінальному судочинстві С.С. Овчинський висуває теорію "раціональної класифікації інформації". На його думку, якщо в основу класифікації покласти принцип співвідношення мети оперативно-розшукової діяльності, то можна вказати на два типа:

1. Інформація, що має універсальне значення: для прогнозування індивідуальної поведінки, профілактики й розкриття злочинів. Цей вид інформації пов'язаний з факторами, що впливають на оперативну обстановку і характеризують особистість тих, хто при певних умовах може вчинити злочин (особи та факти, що викликають оперативний інтерес).

2. Інформація, яка забезпечую кримінально-процесуальну діяльність доказування. Вона породжується обставинами злочину й наступними діями злочинців, їх спільників та інших осіб. Її зміст – фактичні дані, що вказують на злочин, дії злочинців, обставини, що обтяжують чи пом'якшують провину особи та інші категорії, що охоплюються предметом доказування. Якщо призначення першого виду інформації у тому, щоб заздалегідь визначити коло осіб, які можуть стати злочинцями, то призначення другого виду інформації – забезпечити виявлення особи, яка вчинила злочин, отримання доказів їх вини. До другого класу слід також віднести інформацію, яка забезпечує розшук осіб, які переховуються від слідства та суду чи вчинили втечу з під варти.

3. Інформація, мета отримання якої полягає у забезпеченні потреб оперативно-розшукової тактики. Цей вид інформації забезпечує знання про загальну оперативну ситуацію (оперативно-тактичну обстановку), яку необхідно приймати до відома при виборі форм й прийомів оперативно-тактичних заходів. Це характеристика перевіряємих осіб, облік тактичних можливостей негласних співробітників тощо [15, с. 80-82].

Провівши аналіз наукової літератури з даного питання ми прийшли до висновку, що увесь масив існуючої оперативно-розшукової інформації умовно можна класифікувати по наступних підставах і ознакам:

1. По функціям і призначенню: інформація про правове поле, у якому буде здійснюватися особистий пошук; інформація про злочинне середовище, а також про осіб, у відношенні до яких будуть застосовані сили та методи ОРД з метою припинення ними своєї злочинної діяльності; інформація, що визначає задачі, напрямки та способи взаємодії оперативних підрозділів ОВС з іншими суб'єктами ОРД при застосуванні особистого пошуку.

2. За часом і періодичністю виникнення й обробки. Це може бути інформація оперативна, тактична та стратегічна. Оперативна інформація

являє собою відомості, що збираються з метою проведення спеціальних тактичних операцій, спрямованих на попередження та розкриття злочинів. Збір такого роду відомостей переслідує визначені, конкретні задачі і має загальний план дій, для якого і збирається інформація. Тактичні відомості являють собою інформацію про причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів. Але подібна інформація також може свідчити про те, що необхідні додаткові відомості, наприклад, проведення окремих ОРЗ, спрямованих на рішення певних оперативно-тактичних завдань. Стратегічна інформація являє собою сукупність фактів і аналітичних даних, що дозволяє робити висновок щодо основних тенденцій і напрямків протиправної діяльності окремих осіб і злочинних угруповань, а так само приймати необхідні управлінські рішення. Стратегічні відомості відрізняються від тактичних і оперативних тим, що вони охоплюють більш широкі проблеми, що виникають перед оперативними підрозділами ОВС. Стратегічні відомості допомагають приймати рішення щодо розподілу наявних гласних і негласних сил, технічних засобів та використанню матеріально-фінансових ресурсів.

3. По типу зв'язків у системі ОРД і зв'язків з зовнішнім середовищем (такі зв'язки можуть бути прямими і зворотними. По каналах прямого зв'язку надходить інформація, що є підставою для проведення оперативно-розшукових заходів. По каналах зворотного зв'язку до оперуповноваженого надходить інформація про ефективність застосовуваних заходів).

4. По природі утворення (вироблена колегіально або індивідуально).

5. По можливості використання (разова або багаторазова). Разова інформація, як правило, застосовується для її використання конфідентами. Багаторазова інформація, як правило, міститься в оперативних обліках і інших банках даних і до неї мають доступ різні абоненти.

6. За формою зберігання інформації: матеріальні носії (документи, вироби, фізичні поля); вербальна інформація.

7. По способу одержання: одержання вихідної інформації про ознаки або факти злочинів, одержання нових фактів у процесі перевірки останніх, одержання інформації в результаті проведення аналізу вихідного ланцюга логічних висновків, тобто інформація представлена у виді гіпотези;

8. По ступеню комплектності інформація може бути повною або частковою.

На закінчення хочемо привести власне визначення даної правової категорії. На нашу думку, оперативно-розшукова інформація – це врегульована чинним законодавством сукупність документованих або оголошених відомостей по виявленню, збору, обробці, аналізу, збереженню й

одержанню інформації про осіб і факти, що викликають оперативний інтерес, з використанням гласних і негласних оперативно-розшукових сил, засобів і методів уповноваженими на те суб'єктами оперативно-розшукової діяльності.

Перелік використаних джерел:

1. Гришин А.И. Оперативно-розыскная информация: понятие, вопросы получения и оптимизации // Межвузовский сборник научных трудов. – Горький: ГВШ МВД СССР. – 1988. – С. 26-30.

2. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. – Частина І: Підручник. – Харків: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

3. Украинская советская энциклопедия. – Том 4: главная редакция УСЭ. – К., 1980. – 559 с.

4. Словотолкователь 50000 иностранных слов, вошедших в состав русского языка / Сост. И.В. Гоурдон, А.Д. Михельсон. – М., 1866.

5. Энциклопедический словарь. – Т. 1. – М., 1953.

6. Суханов А.П. Мир информации (история и перспективы). – М., 1986.

7. Философский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1991. – 986 с.

8. Михайловская И.Б., Алиев М.М. Информация в процессе целеполагания // Интенсификация информационного обеспечения управленння в ОВД. – М., 1992.

9. Свириденко С.С. Современные информационные технологии. – М., 1989.

10. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – М.: Русский язык, 1987.

11. Белкин Р.С. Криминалистика. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 890 с.

12. Винер Н. Кибернетика и общество: Пер. с англ. / Под ред. З.Я. Кольмана. – М.: МИД, 1958. – 200 с.

13. Башенова Л.Б. Физика и теория информации // Вопросы философии. – М., 1981. – № 8. – С. 45-58.

14. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.

15. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 367 с.

16. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украйне: причины и противодействие: Монография. – Харьков: Гос. спец. изд-во "Основа", 2003. – 368 с.

17. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 52. – Ст. 490.

18. Коган В.В. Человек в потоке информации. – Новосибирск: Наука, 1981. – 176 с.

19. Синилов Г.К. Правовые, информационные и теоретические основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975.

20. Гребельский Д.В. К вопросу о сущности оперативно-розыскной деятельности как государственно-правовой формы борьбы с преступностью // Информационные сообщения лаборатории проблем оперативно-розыскной работы. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1973. – С. 14-18.

21. Лукашов В.А. О сущности и значении оперативно-розыскной информации // Информационные сообщения лаборатории проблем оперативно-розыскной работы. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1970. – С. 18-35.

22. Регульський В.Н., Євтушок В.П. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах (Проблеми, пошуки, шляхи) // Актуальні питання оперативно-розшукової діяльності та боротьби з організованою злочинністю. Вісник Львівського інституту внутрішніх справ № 6. – Львів: ЛІВС МВС України при НАВСУ. – 1997. – С. 12-19.

23. Перепелиця М.М., Журавльов В.Ю. Деякі теоретичні аспекти інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ // Вісник НУВС. – Вип. № 1. – С. 37-46.

24. Садовский В.Н. Основание общей теории систем. Логико-методологический анализ. – М.: Наука, 1974. – 279 с.

25. Блауберг И.В., Юдин Э.Т. Становление и сущность системного подхода. – М.: Наука, 1973. – 270 с.

26. Жалинский А.Э., Костицкий М.В. Эффективность профилактики преступлений и криминологическая информация. – Львов: Вища школа, 1980. – 212 с.

І.Ф. Хараберюш
(Донецький юридичний інститут ЛДУВС)
О.І. Хараберюш
(Управління СБ України в Донецькій області)

ІНТЕРНЕТ ТА ЛОКАЛЬНІ МЕРЕЖІ ЯК ДЖЕРЕЛО ОТРИМАННЯ ОПЕРАТИВНО-ЗНАЧИМОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Доведено, що інформаційно-аналітична робота забезпечує ефективне управління оперативними підрозділами, а тому є обов'язковою передумовою та етапом в управлінському процесі щодо використання оператив-

но-технічних засобів. Окрім цього вона сприяє дієвості та об'єктивній оцінці при використанні оперативно-технічних засобів щодо протидії злочинам у різних сферах правоохоронної діяльності [1, с. 20-25; 2, с. 8; 3, с. 18-19].

В.С. Овчинський, В.Е. Емінов, Н.П. Яблоков процес інформаційно-аналітичної роботи поділяють на п'ять етапів: збирання, оцінка, систематизація, аналіз і поширення інформації [4, с. 356-357].

Таким чином, ми можемо визначити інформаційно-аналітичну роботу оперативних підрозділів щодо використання оперативно-технічних засобів для протидії злочинам *як діяльність спрямовану на пошук, збирання, систематизацію (класифікацію), аналіз і використання інформації в цілях управління процесом застосування оперативно-технічних засобів з метою виявлення об'єктів оперативної уваги для виконання завдань щодо протидії злочинам.*

Результати дослідження свідчать, що сучасний стан інформаційно-аналітичної роботи підрозділів, які здійснюють протидію злочинам у сфері нових інформаційних технологій, нелегальної міграції та ін. щодо використання оперативно-технічних засобів, не повною мірою відповідає потребам практичної діяльності цих підрозділів. Це, насамперед, стосується проблем пошуку і збирання інформації про об'єкти оперативної уваги оперуповноваженими, при якому відчутна недостатня нормативно-правова регламентація способів та прийомів застосування оперативно-технічних засобів. Окрім цього недостатньо організована робота щодо систематизації (класифікації) та аналізу вже отриманої первинної інформації. У значній мірі це пов'язано з недоліками у функціонуванні оперативно-пошукових інформаційних систем, що створені на рівні відповідних підрозділів та недостатньо забезпечують своєчасне надходження і правильну систематизацію інформації для її подальшого використання.

У цій статті ми проаналізуємо можливості застосування оперативно-технічних засобів щодо пошуку та збирання оперативно значимої інформації на сучасному етапі, використовуючи можливості нині діючого програмно-технічного апарату та можливостей локальних та глобальних телекомунікаційних мереж.

Досліджуючи проблему використання глобальної мережі Інтернет, ми прийшли до висновку, що питанню використання її можливостей, як джерела оперативно значимої інформації, приділяється недостатня увага.

Ми пропонуємо для вилучення необхідної інформації (проведення аналітичної розвідки) [5, с. 173] використовувати такі інформаційні ресурсі Інтернету:

1. Каталоги – це рубрикатори або класифікатори, які систематизують велику кількість документів, що значно полегшує пошук інформації. Але для ефективного використання каталогу необхідно знати принцип його структурування, без чого знайти необхідну інформацію практично неможливо. Для полегшення пошуку до каталогів додаються засоби пошуку. Можуть використовуватись такі каталоги: Yaho (http//www.yahoo.com); List.Ru (http//www.list.ru); "Ау!" (http//www.au.ru); "Рамблер" (http//www.rambler.ru) тощо.

2. Пошукові системи, які здійснюють різне маніпулювання з інформацією: індексування тексту та пошук по одному чи декільком ключовим словам (по індексу); морфологічний пошук – ототожнювання різних граматичних форм; ранжування щодо відповідності документа запиту. Найбільш ефективними та зручними пошуковими системами є: Яндекс (http//www.yndex.ru), Апорт (http//www.aport.ru), Рамблер (http//www.rambler.ru), META (http//www.meta.com.ua) тощо. Пошук необхідної інформації здійснюється за алгоритмом: задається ключове слово або фраза і система шукає це слово (фразу) у базі даних, автоматично складеної пошуковою машиною у відповідності до текстового складу сайту. Рекомендується використовувати для пошуку декілька систем, бо вони мають різні алгоритми пошуку та перелік сайтів, які входять до бази даних пошуку, і тому можуть бути різні результати.

3. Онлайнові бази даних. В Інтернеті існують електронні бібліотеки, в яких накопичується різна інформація. Прикладом можуть бути "Національна електронна бібліотека" (http//www.nns.ru), Публічна Інтернет бібліотека (http//www.pablic.ru), Відомості Верховної Ради (http//www.rada.ua) тощо. Оперативний співробітник дуже швидко може знайти потрібну інформацію, наприклад, про усі законодавчі акти, які діють в Україні щодо протидії злочинності у сфері нових інформаційних технологій на сайті Верховної ради.

4. Форуми та чати. Це сайти, на яких може проходити обмін інформацією в режимі реального часу (телеконференції). Корисним може бути участь у спеціалізованих телеконференціях, де розглядаються проблеми, що цікавлять оперативного співробітника. Таке спілкування дає можливість поповнити перелік способів щодо реалізації методу ОРД "оперативна установка".

Означене потребує також використання в оперативно-розшуковій діяльності сучасних інноваційних технологій. Проблемами використання під час протидії злочинності досягнень науки й техніки в останній час займалися О.Ф. Долженков [6], Я.Ю. Кондратьєв [7], В.Л. Лисиченко

[8], В.Л. Ортинський [9] та ін. Однак їхні праці мали загальний характер та не торкалися теоретико-правових та організаційно-тактичних проблем використання моніторингу телекомунікаційних мереж і огляду та вилученню інформації з віддаленого комп'ютера щодо протидії злочинам.

Для вирішення проблеми, пов'язаної з дистанційним доступом до комп'ютера та вилученням необхідної інформації, на нашу думку, думку фахівців та проведеного дослідження, необхідно введення оперативно-технічного заходу який можна визначити: "огляд або вилучення інформації з віддаленого комп'ютера". *Він полягає у безпосередньому негласному проникненні у закриту комп'ютерну мережу або окремий віддалений комп'ютер, ознайомленні та копіюванні інформації, що представляє оперативний інтерес по конкретній оперативно-розшуковій справі, відносно конкретної особи або конкретних осіб, за конкретний період часу або її перетворення чи знищення, якщо ця інформації була отримана несанкціонована, з обмеженим доступом користування.*

Як будь-який оперативно-технічний захід, цей захід слід проводити тільки в рамках заведеної оперативно-розшукової справи. Використовувати зазначенні захід слід, насамперед, для попередження й розкриття злочинів, що становлять підвищену суспільну небезпеку. Неправомірне, недосконале застосування зазначеного заходу може привести до незаконного порушення прав громадян та завдати шкоди інтересам держави та суспільства. У зв'язку з цим, дозвіл на його проведення повинен видавати тільки суд.

У поданні щодо проведення цього заходу повинно вказуватись: номер оперативно-розшукової справи, невеличка фабула, обґрунтовуватись необхідність застосування зазначеного заходу, по відношенню до кого цей захід буде застосовано, назва організації, підприємства, установи, яка володіє комп'ютерною мережею або комп'ютером, до якого виникла необхідність негласно проникнути.

Щодо об'єктів оперативно-технічного заходу слід зазначити, що це будь-які локальні закриті комп'ютерні мережі або комп'ютери різних форм власності.

У зв'язку із специфічністю вказаного заходу суб'єктами проведення його повинні бути штатні кадрові офіцери ОВС (СБУ), які мають необхідну освіту та необхідні професійні навички володіння комп'ютером. Вони повинні бути в штаті єдиного окремого підрозділу при Міністерстві внутрішніх справ України (СБУ). Місце його існування та кількість працівників, та й, взагалі, вся інформація щодо зазначеного підрозділу, повинна бути засекреченою. Цей підрозділ, на нашу думку, може входи-

ти до Департаменту (управління) інформаційної безпеки (або відповідного підрозділу СБУ), який пропонується створити щодо протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій [10]. Також, з огляду на сказане, необхідно розробити відомчу нормативну базу, яка б регламентувала створення та функціонування такого підрозділу та проведення таких оперативно технічних заходів.

Спробуємо скласти загальні принципи та вимоги щодо реалізації цього оперативно-технічного заходу. Науковці М.С. Вертузаєв, В.Б. Вехов, В.О. Голубєв, І.П. Козаченко, О.П. Снігерьов, В.В. Шорошев та ін. розглядають можливості дистанційного доступу до локальної мережі або окремого комп'ютера з позиції загальних принципів та конкретних організаційно-технічних і нормативно-правових позицій щодо їх захисту.

При реалізації цього оперативно-технічного заходу треба враховувати, з використанням якого каналу зв'язку комп'ютер, що досліджується підключений до загальної мережі. Можуть бути два варіанти:

1. Для роботи комп'ютера використовується комутуєма телефонна мережа загального користування. В цьому разі комп'ютер використовує для підключення модем і практика показує, що найбільш ефективним може бути "метод сканування телефонних номерів" з використанням класу програм ToneLoc.

2. З'єднання здійснюється з використанням спеціального обладнання (мережні адаптери, кабельні модеми) та виділених ліній зв'язку. При такому з'єднанні програми ToneLoc не працюють, тому що потрібно визначити не телефонний номер, а номер "порта" серверу, який відкритий для з'єднання. Під терміном "порт" визначається канал передавання даних. У даному випадку використовується "метод сканування портів". Для цього може використовуватись велика кількість програм. Так, для сканування портів серверу використовується такий програмний продукт як Nmap (Network Mapper) або русифікована версія RuNmap. Слід зауважити, що програма RuNmap дозволяє не тільки отримати інформацію про відкриті для доступу порти, але й обминути засоби захисту. Також даний метод може бути реалізований з використанням так званих програм під загальною назвою "троянський кінь", які забезпечують доступ до потрібного комп'ютера.

Даний оперативно-технічний захід в повній мірі може бути реалізований при прийнятті Закону України "Про моніторинг телекомунікацій" [11] і вирішенні ряду організаційних, правових, технічних та кадрових проблем у відповідності до Указу Президента України від 7 листопада

2005 р. № 1556/2005 "Про додержанні прав людини під час проведення оперативно-технічних заходів".

Перелік використаних джерел:

1. Карпец И.И. Некоторые вопросы совершенствования аппаратов уголовного розыска по раскрытию преступлений. – М.: Академня МВД СССР, 1982. – С. 20-25.

2. Воробьев О.В. Информационно-аналитическая работа в органах внутренних дел. – К.: УАВС, 1994.

3. Шемшученко Ю.С. Материалы круглого стола. – К.: 1996.

4. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова – М.: ИНФРА-М, 1996. – 452 с.

5. Доронин А.И. Бизнесс разведка. – М.: Издательсьво "Ось-89", 2003. – 384 с.

6. Долженков О.Ф. Інфраструктура організованої економічної злочинності: Монографія. – Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. – 254 с.

7. Застосування технічних засобів для отримання оперативно-розшукової інформації: Монографія / Я.Ю. Кондратьєв, В.Д. Сущенко, П.П. Підюков, Ю.В. Жаріков, Ю.Ю. Орлов. – К.: НАВСУ, 2003. – 147с.

8. Лисиченко В.К., Шехавцов Р.М. Основи подолання протидії розслідуванню корисно-насильницьких злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. – 176 с.

9. Ортинський В.Л. Протидія нелегальній економіці засобами оперативно-розшукової діяльності: Монографія. – Львів: ЛЮІ, 2004. – 436 с.

10. Хараберюш І.Ф. Світовий досвід протидії злочинам у сфері нових інформаційних технологій як теоретична база для удосконалення роботи оперативних підрозділів // Застосування інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів та навчальному процесі: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції 28 листопада 2003 р. – Львів: ЛЮІ МВС України, 2004. – С. 144-156.

11. Проекту Закону України "Про моніторинг телекомунікацій" / http//www.rada.gov.ua

С.В. Єськов
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ПІДСТАВИ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З КАНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ ЯК ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОГО ЗАХОДУ

Система оперативно-розшукових заходів, які мають винятковий і тимчасовий характер, це складна і динамічна інституція нормативних вимог і приписів, зв'язків і відносин, оптимального співвідношення і взаємозв'язку, що мають принципове значення для оперативно-розшукової діяльності та свою специфіку в проведенні гласних і негласних заходів [1, 18]. Особливої уваги в цьому сенсі повинен заслуговувати якісно новий підхід до діяльності оперативних підрозділів, яка має ґрунтуватися на принципах захисту прав і свобод людини, верховенства права та закону. Усвідомлюючи надзвичайну актуальність проблеми встановлення балансу між інтересами боротьби зі злочинністю та дотриманням прав громадян, цим питанням присвятили свої дослідження О.М. Бандурка, Е.О. Дідоренко, Ю.М. Грошевий, В.С. Зеленецький, І.П. Козаченко, І.М. Козьяков, М.Й. Курочка, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчіков, В.Т. Маляренко, Ю.Ю. Орлов, П.П. Пилипчук, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, М.Я. Сегай, Н.В. Сибільова, В.М. Тертишник, В.Д. Сущенко, М.Є. Шумило та інші вчені. З огляду на надзвичайну актуальність проблеми вважаємо за доцільне також приєднатися до її обговорення та висловити деякі міркування в частині аналізу підстав для проведення зняття інформації з каналів зв'язку в оперативно-розшуковій діяльності.

В працях провідних вчених-юристів підкреслюється, що права і свободи людини повинні захищатися Конституцією і не повинні бути обмеженні діяльністю державних органів. У той же час і вчені, і практики усвідомлюють, що в умовах зростання злочинності, поширення корупційних проявів та інших негативних явищ, окремі обмеження прав громадян можуть бути допущенні. Ці тези мають першочергове та особливе значення для зняття інформації з каналів зв'язку, оскільки цей захід відноситься до тих повноважень оперативно-розшукових підрозділів, що в певній мірі зачіпляють особисте життя осіб, обмежують їх конституційні права і свободи. Відомий російський вчений І.Л. Петрухін з цього приводу зазначав наступне: "Від проблеми прослуховування телефонних й інших переговорів довгий час сором'язливо відхрещувались, нібито її не було зовсім. Але вона була й існує у Росії та по всьому світі. Мета

юристів – так вирішити цю проблему, щоб захистити особисте життя громадян від свавілля властей і в той же час сприяти розкриттю злочинів" [2, 184].

Отже, дуже важливим, з огляду на конституційні приписи та положення міжнародно-правових актів, є встановлення певних бар'єрів від свавільного проведення оперативно-розшукових заходів, що мають інтрузивний, проникаючий у приватну сферу характер. Застосовуючи до цього питання вислів відомого французького мислителя Ш.Монтеск'є, можна погодитися з філософом, що обмеження прав громадян здатне "породити численні акти тиранії, якщо законодавець не зможе ввести їх у належні межі" [3, 321].

Згаданими межами як для оперативно-розшукової діяльності в цілому, так і для окремих оперативно-розшукових заходів є визначені законом підстави, за наявності яких припустимо вдаватися до певних дій. Згідно зі ст.6 Закону України "Про ОРД" підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є:

1) наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

- злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами;
- осіб, які готують або вчинили злочин;
- осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;
- осіб безвісно відсутніх;
- розвідувально-підривну діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;
- реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя; співробітників розвідувальних органів України у зв'язку із службовою діяльністю цих осіб, їх близьких родичів, а також осіб, які конфіденційно співробітничають або співробітничали з розвідувальними органами України, та членів їх сімей з метою належного здійснення розвідувальної діяльності;

2) запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках;

3) потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Зазначені підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановах слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду в кримінальних справах, що знаходяться в його провадженні, матеріалах органів дізнання, інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав, а також запитах повноважних державних органів, установ та організацій, визначених Кабінетом Міністрів України, про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках. При цьому забороняється приймати рішення про проведення оперативно-розшукових заходів при відсутності названих підстав.

Стосовно зняття інформації з каналів зв'язку містяться й інші приписи, що деталізують підстави проведення цього заходу. У ч. 2 ст. 8 Закону України "Про ОРД" встановлюється, що зняття інформації з каналів зв'язку проводиться за рішенням суду, прийнятим за поданням керівника оперативного підрозділу або його заступника. Про отримання такого дозволу суду або про відмову в ньому оперативний підрозділ повідомляє прокурору протягом доби. При цьому зазначається, що зняття інформації з каналів зв'язку проводиться виключно з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо.

Деякі уточнення щодо обмеження прав і свобод громадян встановлює і ч. 5 ст. 9 Закону України "Про ОРД": ці обмеження повинні мати винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням суду щодо особи, в діях якої є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину, та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства. Згідно ч. 14 ст. 9 оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини, проводяться з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх припинення і розкриття, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти відсутні, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України. У разі оперативної необхідності невідкладного здійснення цих заходів оперативно-розшукові підрозділи зобов'язані протягом 24 годин повідомити суд або прокурора про застосування та підстави для їх проведення.

Отже, з наведених законодавчих приписів, що стосуються зняття інформації з каналів зв'язку можна спробувати виділити сукупність підстав, за наявності яких законом дозволено проводити цей захід. Доречним при цьому буде скористатися традиційною для кримінально-процесуальної науки диференціацією підстав на ***фактичні*** та ***формально-правові*** [4, 22; 5, 93].

Для встановлення ***фактичних підстав*** зняття інформації з каналів зв'язку слід звернутися до синтезу таких нормативно встановлених елементів, як: 1) *мета заходу* (згідно ч. 14 ст. 9 Закону метою заходу є запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх припинення і розкриття, розшук осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісти відсутні, захисту життя, здоров'я, житла і майна працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, припинення розвідувально-підривної діяльності проти України); 2) *джерела*, в яких може міститися потрібна інформація (канал зв'язку, яким користується особа, в діях якої є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину, інша причетна до злочину особа, а також безвісно відсутня особа); 3) певна *сукупність відомостей*, які свідчать про можливість досягнення мети заходу (наявність достатніх даних вважати, що при проведенні заходу буде отримана необхідна інформація). Отже, фактичні підстави зняття інформації з каналів зв'язку – це достатні дані для припущення про те, що за допомогою проведеного заходу з визначених джерел буде отримана інформація, яка буде сприяти досягненню певної мети. При цьому слід пам'ятати, що вимога достатності підстав є ключовим компонентом, що має конституційне значення. Встановлення достатніх підстав для обмеження прав громадян у ході оперативно-розшукової діяльності як законодавчий припис закріплено в ч. 6 ст. 9 Закону України "Про ОРД" і кореспондує відповідний обов'язок керівнику оперативного підрозділу. Це, безумовно, є додатковою гарантією права громадянина від довільного втручання держави в сферу особистого життя.

Якщо звести до системи всі приписи закону, які стосуються зняття інформації з каналів зв'язку, то можна виділити сукупність фактичних підстав заходу, тобто даних, які свідчать про можливість його проведення. Ними виступають наступні відомості:

- про вчинення або підготовку до вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину;
- про зв'язок вказаних злочинів з конкретною особою, або обізнаність цієї особи про злочинну діяльність або інші факти, які мають значення;

- про особу, що безвісти відсутня або переховується від слідства і суду;

- про використання особою, щодо якої буде проведено захід, каналів зв'язку та передавання нею відомостей, що мають значення для попередження або розкриття злочину, розшуку зниклої особи;

До ***формально-правових підстав*** зняття інформації з каналів зв'язку слід віднести наявність певних повноважень на проведення заходу [4, 24]. Ці повноваження встановлюються наступними правилами: 1) оперативно-розшукові заходи можуть проводитися лише підрозділами, вказаними у ст. 5 Закону України "Про ОРД"; 2) оперативно-розшукові заходи, згідно ч. 3 ст. 9 Закону України "Про ОРД", проводяться лише за наявності заведеної оперативно-розшукової справи та в межах встановленого часу ведення оперативно-розшукової справи; 3) проведення заходу вимагає наявності подання оперативно-розшукового підрозділу, відповідного рішення суду, а також повідомлення прокурору; 4) остаточне рішення про проведення заходу оформлюється певним актом – завданням, що також є підставою для безпосереднього проведення заходу оперативно-технічним підрозділом.

З огляду на той факт, що в оперативно-розшуковій практиці мають місце випадки, коли найменше зволікання із проведенням зняття інформації з каналів зв'язку може привести до втрати можливості своєчасної фіксації інформації, релевантної до протиправної діяльності розроблювальних осіб, законом передбачена інша процедура проведення заходу. Умови жорсткого цейтноту, характерні для ряду тактичних ситуацій були враховані законодавцем у ч. 14 ст. 9 Закону України "Про ОРД", що встановлює, що у випадку оперативної необхідності невідкладного проведення зняття інформації з каналів зв'язку оперативно-розшукові підрозділи зобов'язані протягом 24 годин повідомити суд або прокурора про його проведення й підстави для проведення. Не можна при цьому не помітити неточності, що містяться в ч.14 ст.9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" – дана норма встановлює обов'язок "повідомити суд або прокурора" про екстрене проведення заходу. Однак доречним, виходячи з конституційних вимог, представляється не тільки повідомлення однієї з контрольних (наглядових) інстанцій, а одержання дозволу в загальному порядку.

Органічний зв'язок з підставами проведення зняття інформації з каналів зв'язку в оперативно-розшуковій діяльності мають ***умови***, за наявності яких дозволяється вдаватися до його застосування. Зв'язуючи можливість проведення цього заходу з певними підставами, законодавець визначив також умови, тобто керівні правила його здійснення.

По-перше, вдаватися до зняття інформації з каналів зв'язку можливо лише при попередженні або розслідуванні тяжких та особливо тяжких злочинів, поняття яких закріплено у ст. 12 КК України, розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання або безвісно відсутні, та відносно працівників правоохоронних та судових органів, а також осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві, за наявності загроз життю, здоров'ю, майну цих осіб, або членам їх сімей. До речі, дискусії щодо категорій злочинів, при розслідуванні яких можливо вдатися до зняття інформації, активно точилися у Російській Федерації. Так, В.А. Семенцов пропонував при вирішенні цього питання скористатися досвідом закордонних держав, зокрема США [6, 29]. Законодавство цієї держави допускає прослуховування тільки по справах, покарання за злочини по яких перевищує один рік позбавлення волі. Є.А. Доля пропонував проводити прослуховування телефонних розмов по справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини [7, 13]. Більше жорсткої позиції дотримувався І.Л. Петрухін, вважаючи, що прослуховування телефонних переговорів припустимо по справах про особливо тяжкі злочини [8, 83].

Другою умовою, яку закріплено у законодавстві, є неможливість отримати інформацію іншим способом або про вичерпання інших можливостей отримання відомостей про злочинну діяльність.

В контексті вивчення запропонованої проблеми вельми цікавим вбачається дослідження особливостей прийняття суддею рішення про надання дозволу на проведення зняття інформації з каналів зв'язку, оскільки саме від суду залежатиме остаточне рішення про проведення заходу. Надаючи дозвіл на проведення зняття інформації з каналів зв'язку суддя повинен одержати достатні знання про певні обставини, що свідчать про необхідність проведення даного оперативно-розшукового заходу. При цьому властивість знань, що лежать в основі судового дозволу на проведення заходу, як окремого випадку судового рішення, детально дослідженого Ю.М. Грошевим, повинна характеризуватися наступними ознаками: вибірковістю, обґрунтованістю, сукупністю досліджених даних, що свідчать про необхідність проведення даного заходу; системністю; достатністю для винесення законного й обґрунтованого рішення [9, 21].

Вибірковість полягає в тому, що при прийнятті рішення про проведення заходу не потрібно, щоб суддя обґрунтовував своє рішення на представлених оперативним підрозділом даних, що комплексно розкривають сутність досліджуваної події чи поведінки розроблювальної осо-

би, оскільки це недосяжно на даній стадії. Але в той же час уявляється необхідним володіння певною сукупністю фрагментарних знань, що дозволяють сформувати в судді переконання про необхідність проведення даного заходу.

Характеризуючи обґрунтованість, достатність і сукупність досліджених даних як властивостей знання, що лежить в основі рішенні судді про надання дозволу на проведення оперативно-розшукових заходів, слід зазначити, що закон не розкриває вимоги достатності й обґрунтованості, надаючи тим самим дискреційні повноваження суддям у вирішенні цих питань. Цікавим у цьому сенсі буде думка П.П.Пилипчука, якій досліджує аналогічні питання при обранні судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в стадії досудового слідства. "Закон не вимагає 100%-ної впевненості судді в тому, що особа, якщо не буде обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, буде ухилятися від слідстві і суду... – вказує автор, – Зрозуміло, що ніхто не може з такою високою впевненістю прогнозувати навіть власні дії і вчинки" [10, 46].

Обґрунтованість рішенні судді про санкціонування зняття інформації з каналів зв'язку припускає усвідомлення останнім представлених даних, що дають підставу хоча б підозрювати, що в діяннях особи, у відношенні якої планується проведення розглянутого оперативно-розшукового заходу, містяться ознаки тяжкого злочину, або погрози у відношенні осіб, що приймають участь у кримінальному судочинстві. Підозра при цьому ґрунтується на фактичних даних, що з достатньою імовірністю дозволяють констатувати або прогнозувати протиправне поводження розроблювального, використання ним засобів зв'язку і, отже, ефективність оперативно-розшукового заходу.

Підбиваючи підсумок дослідженню підстав для проведення зняття інформації з каналів зв'язку в оперативно-розшуковій діяльності, слід зазначити наступне. Сукупність законодавчих приписів щодо підстав та умов зняття інформації з каналів зв'язку дозволяє встановити, що працівник оперативного підрозділу, керівник підрозділу, прокурор та суддя повинні керуватися наступними правилами:

а) дотримані всі вимоги закону, що регламентують умови та підстави здійснення зняття інформації з каналів зв'язку;

б) проведення заходу спрямоване на отримання відомостей, що свідчать про причетність певної особи до вчинення або підготовки злочину;

в) права особи, щодо якої проводиться захід, будуть обмежені лише в тій мірі, в якій це допустимо з точки зору національного та міжнародного права;

г) оперативно-розшукові заходи та слідчі дії, що проводилися раніше, не були достатньо результативними.

Перелік використаних джерел:

1. Козаченко І.П. Дотримання прав і свобод людини при проведенні тимчасових і виняткових оперативно-розшукових заходів // Конституційні гарантії прав людини у сфері правоохоронної діяльності: Матеріали науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ, 1999.

2. Петрухин И.Л. Личные тайны (человек и власть). – М.: ИГиП РАН, 1998.

3. Монтескье Ш. Избранные произведения. – М., 1955.

4. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. – М., 2004.

5. Семенцов В. Фактические основания производства следственных действий // Уголовное право. – № 2. – 2005.

6. Семенцов В.А. Видео- и звукозапись в доказательственной деятельности следователя. – Екатеринбург, 1995.

7. Доля Е.А. Прослушивание телефонных переговоров – следственное ли это действие? // Советская юстиция. – 1992. – № 19-20.

8. Петрухин И.Л. Правосудие: время реформ. – М.: "Наука".

9. Грошевой Ю.М. Сущность судебных решений в советском уголовном процессе. – Х., 1979.

10. Пилипчук П.П. Обрання судом запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в стадії досудового розслідування кримінальної справи // Вісник Верховного Суду України. – 2001. – № 6.

Д.О. Бабічев
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ОПЕРАТИВНИЙ РИЗИК ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ЩОДО ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТИМЧАСОВИМ ОБМЕЖЕННЯМ ПРАВ ЛЮДИНИ

Прогресування, організованість та багатофункціональність сучасного злочинного контингенту, високий рівень підготовки у вчиненні окремих видів злочинів визначають все більш зростаючу його конфронтацію із правоохоронною системою. Така ситуація вимагає суттєвої ак-

тивізації оперативно-розшукової діяльності (надалі ОРД), як системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів наступального реагування на злочинні прояви.

Одним із напрямків такої активізації вбачається у вирішенні не нової в оперативно-розшуковій науці проблеми оперативного ризику, що вперше була поставлена Д.В. Гребельським, який звернув увагу на її очевидну актуальність. Особливої значності ця проблема набула сьогодні, оскільки в умовах існуючого загострення протистояння між оперативними підрозділами органів внутрішніх справ та розвиненою злочинністю оперативний ризик виступає дієвим засобом уникнення шаблонних, трафаретних рішень, відомих злочинцям способів оперативних дій, нарешті, засобом досягнення оперативно-значимої мети в ситуаціях, що характеризуються невизначеністю, активним відношенням до імовірності настання негативних наслідків при відсутності однозначно позитивної альтернативи. Усвідомлення цього дозволяє впевнено констатувати, що діяти в умовах ризику – не тільки право, але й обов'язок оперативних підрозділів органів внутрішніх справ [1, с. 76].

Дослідженню проблеми оперативного ризику в ОРД присвятили свої наукові праці Л.Ш. Берекашвілі, А.Ф. Возний, В.О. Глушков, К.К. Горяїнов, Д.В. Гребельський, Е.О. Дідоренко, О.А. Долгий, О.Ф. Долженков, С.О. Кириченко, І.П. Козаченко, В.П. Крошко, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, В.Л. Ортинський, Б.Г. Розовський, В.Г. Самойлов, І.В. Сервецький, О.П. Снігерьов, В.П. Столбовий, А.Ю. Шумілов, В.І. Янушко та інші науковці.

Вагомий вклад у дослідженні ризику правоохоронної діяльності внесли Р.С. Бєлкін, В.Д. Берназ, В.П. Гмирко, Л.Н. Гранат, Л.Я. Драпкін, Є.А. Мітрофанов, С.С. Овчинський, Є.П. Приходько, П.П. Побризгаєв, Д.В. Рівман, С.М. Смоков, Ю.Е. Черкасов, О.Г. Цвєтков, Н.Є. Шумило, Г.О. Юхновець та інші відомі вчені.

Безперечно, роботи зазначених науковців складають вагому теоретичну базу дослідження проблеми ризику в ОРД. Водночас з цим, їх аналітичний огляд дозволив відзначити відсутність належного осмислення власне оперативного ризику, пов'язаного з прийняттям рішень щодо проведення обмежуючих права людини оперативно-розшукових заходів (надалі ОРЗ). Така ситуація не може задовольнити сучасних потреб науки та практики ОРД у зміцненні її наступального тиску, розширенні й вдосконаленні оперативних можливостей для реалізації широкомасштабних оперативно-тактичних стратегій у протидії злочинності, що в останні роки обрала форму певної "інфраструктури" [2,

с. 41; 3, с. 48], "має зростаючі масштаби, уявляє реальну загрозу безпеці держави та суспільства" [4, с. 5]. Саме це і обумовлює актуальність обговорення даної проблеми.

Уявлення про імовірні прояви оперативного ризику щодо проведення наведеної категорії ОРЗ[1] виходять з поширеної в практиці оперативної роботи високої міри відповідальності працівників за приймаємі ними рішення, особливої уваги з боку контролюючих та наглядових інстанцій до їх обґрунтованості та доцільності, оскільки втручання до конституційних прав людини в більшості демократичних правових держав за загальними правилами є неприпустимим. Як підкреслює В.М. Тертишник, втручання в сферу прав і свобод людини допускається лише у випадках крайньої необхідності, для розкриття злочинів, якщо цього неможливо досягнути іншим способом, а спричинена шкода інтересам окремих людей буде меншою, ніж та, що запобігнута" [5, с. 91].

В основу такого підходу до захисту прав людини покладені конституційні норми, відповідно до положень яких кожному гарантується недоторканість житла (стаття 30 Конституції України), таємниця листування, телефонних переговорів, телеграфної та іншої кореспонденції (стаття 31 Конституції України) [6]. Обмеження ж цих прав носять виняткový[2] і тимчасовий характер, в зв'язку з чим дозволяються лише за наявності прописаних у Конституції України та Законі України "Про ОРД" умов[3].

З огляду на особливу увагу як наукової спільноти так і законодавця до цієї категорії ОРЗ становиться зрозуміло, що найбільшим показником обґрунтованості приймаємих управлінських рішень є наявність вагомих підстав. Саме в такому ключі Закон України "Про ОРД" для правомірного проведення будь-якого з цих заходів вимагає заведення оперативно-

---

[1] Перелік ОРЗ, пов'язаних з обмеженням конституційних прав людини, наведений у ч. 2 ст. 8 Закону України "Про ОРД" і є вичерпаним. Він включає такі заходи, як: негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації.

[2] Винятковий – такий, що становить виняток серед загальних правил; який нечасто трапляється, особливий, надзвичайний.

[3] Відповідно ч. 5 ст. 9 Закону України "Про ОРД" "Під час здійснення ОРД не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням суду щодо особи, в діях якої є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину, та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства".

розшукової справи на основі визначених у ньому підстав, головним критерієм яких виступає достатність інформації.

Але ж, яку інформацію можна вважати достатньою для заведення оперативно-розшукової справи й відповідно правомірного прийняття рішення щодо проведення ОРЗ в положеннях чинного оперативно-розшукового законодавства не визначено. В той же час, проведення ОРД, як системи гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, для встановлення цієї достатності без заведення оперативно-розшукової справи (далі ОРС) не припустимо.

Наряду з цим, існуючі в оперативно-розшуковій теорії спроби деяких науковців [7, с. 94-101] визначити міру достатності такої інформації не можна визнати переконливими, оскільки сам термін "достатність" розкривається ними скрізь призму вже відомих для працівника оперативно-розшукового підрозділу фактів та осіб, які уявляють оперативний інтерес. При цьому визнається, що необхідність і правомірність здійснення оперативно-розшукових дій обумовлена тим, що на практиці цілий ряд злочинів вчинюється за умови неочевидності: вони залишилися невідомими, якби для цього не було вжито спеціальних заходів щодо розшуку осіб і фактів, які викликають оперативний інтерес [7, с. 98].

В такому контексті обґрунтованим уявляється зауваження В.Л. Ортинського, який аналізуючи цю законодавчу колізію, називає її "порочним кругом" – щоб проводити ОРЗ необхідна достатня інформація, а щоб отримати таку інформацію необхідно провести ОРЗ [8, с. 46]. Сама ж ситуація, виключаючи можливість здійснення попередньої перевірки оперативно-значимих відомостей шляхом застосування негласного оперативно-розшукового інструментарію, на наш погляд, припускає імовірність помилкової суб'єктивної оцінки достатності підстав для обмеження конституційних прав людини зі всіма витікаючими з цього негативними наслідками.

Як відмічають А.М. Кравченко та О.Б. Чорномаз, оперативний працівник при прийняті рішення про заведення оперативно-розшукових справ, особливо категорії "Захист", повинен бути переконаний, що оперативно-розшукова інформація для цього є достовірною... Разом с тим, існує багато обставин, які впливають на оперативного працівника при прийнятті таких рішень, а саме: а) невпевненість у джерелах інформації та її достовірності; б) невпевненість конфідента у достовірності отриманих ним даних про особу, подію тощо [9, с. 196].

Проблемність визначення достатності підстав висвітлюється і в інші роботах. Наприклад, на думку М.Й. Курочки, не завжди листи і

заяви громадян, повідомлення громадських організацій і державних органів, повідомлення негласних співробітників містять у собі правдоподібну інформацію. Не завжди обґрунтованими з правової точки зору є негласні оперативно-розшукові дані, що надходять до оперативного підрозділу [10, с. 104]. Як пише Д.Й. Никифорчук, за обставин, інформація, що надходить від негласного працівника, в одних випадках є недостатньою та неповною, а в інших – викликає сумнів, тобто виключається можливість її використання без уточнення та перевірки [11, с. 284].

Виходячи саме з таких міркувань, оперативний ризик нами вбачається в прийнятті управлінських рішень щодо проведення ОРЗ, пов'язаних з обмеженням конституційних прав людини, в умовах невизначеності щодо достовірності отриманої інформації, лише на основі внутрішнього переконання у її достатності. Таке уявлення не виключає необхідності особливої виваженості таких рішень й розрахунку імовірності досягнення поставленої мети (викриття осіб, в діях яких є ознаки тяжкого або особливо тяжкого злочину) навіть на основі отриманої оперативно-розшукової інформації з ознаками невизначеності. Навпаки, внутрішнє переконання працівника оперативного підрозділу, на наш погляд, має ґрунтуватися на результатах найбільш повної у певний проміжок часу перевірки отриманої первинної інформації.

Не вдаючись до детальної дискусії з приводу визначення переваг існуючих в оперативно-розшуковій теорії наукових позицій щодо обґрунтованості підстав прийняття досліджуємих управлінських рішень, виділимо концептуально важливі в контексті вирішення поставленої проблеми.

Як констатує і підкреслює М.Й. Курочка, який є фахівцем з питань прокурорського нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють ОРД, перш ніж завести ОРС необхідно здійснити ряд додаткових заходів (результативних дій), що б прийняти відповідне рішення. Саме система таких дій приводить до формування необхідної та достатньої сукупності фактичних даних, які визначають ознаки конкретного злочину, і обумовлює законність, обґрунтованість і достовірність фактичних даних як підстав для заведення справи [10, с. 104].

Прикладний напрямок втіленню цієї думки в практику прийняття управлінських рішень задає В.Л. Ортинський [8, с. 48]. На думку авторитетного вченого, у випадку коли недостатньо підстав для заведення оперативно-розшукової справи, можуть заводитися облікові справи, в межах яких має здійснюватися перевірка первинної інформації. В подальшому, якщо не було здобуто достатніх підстав для заведення ОРС категорії "Захист", така облікова справа має припинятися.

На наш погляд, наведені позиції досвідчених вчених складають цілісний підхід до запровадження в практику ОРД правомірного шляху отримання достатньої інформації, як обов'язкової умови заведення ОРС та обґрунтованого прийняття рішення щодо проведення ОРЗ, пов'язаних з обмеженням конституційних прав людини, в зв'язку з чим уявляються достатньо переконливими.

Залишається добавити, що позитивний досвід використання таких справ мають оперативні підрозділи ОВС Російської Федерації. Насамперед, в положеннях закону Російської Федерації "Про ОРД" [12] органам, що здійснюють ОРД, для вирішення завдань боротьби зі злочинністю надається право заводити справи оперативного обліку. Їх мета – збір та систематизація даних, їх перевірка та оцінка оперативно-розшуковим шляхом, а також прийняття на їх основі відповідних рішень.

Підсумовуючи викладені міркування слід зазначити, що проблема оперативного ризику прийняття управлінських рішень щодо проведення ОРЗ, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, не вичерпується лише вирішенням розглянутої правової колізії. В той же час, саме висвітлені її аспекти першочергово мають стати предметом активного обговорення, оскільки виступають суттєвою перешкодою в посиленні наступальних позиції оперативних підрозділів, як суб'єктів ОРД, в боротьбі зі злочинністю.

Перелік використаних джерел:

1. Дидоренко Э.А., Кириченко С.А., Розовский Б.Г. Процессуальний статус ОРД в уголовном судопроизводстве: Монография / Э.А. Дидоренко, С.А. Кириченко, Б.Г. Розовский; МВД Украины, Луган. ин-т внутр. дел. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000.

2. Долженков О.Ф. Складові інфраструктури організованої злочинності // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремина. – Библиотека журнала "Юридический вестник". – Одесса: ФЕНІКС, 2003.

3. Долженков О.Ф. До питання про інфраструктуру злочинності // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 1.

4. Основы борьбы с организованной преступностью: Монография / Под ред. В.С. Овчинского, В.Е. Эминова, Н.П. Яблокова. – М.: "ИНФРА-М", 1996.

5. Тертишник В.М. Проблеми розкриття злочинів та забезпечення прав і свобод людини // Використання сучасних досягнень науки і прак-

тики у підвищенні ефективності боротьби зі злочинністю: Тези доповідей науково-практичної конференції. – К., 2000.

6. Конституція України. – К. – 1996.

7. Сервецький І.В. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" (станом на 1 лютого 2002 року) / За ред. канд. юрид. наук. проф. Я.Ю. Кондратьєва. – 2-е вид. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002.

8. Ортинський В.Л. Попередня оперативна перевірка як стадія оперативно-розшукового процесу // Вісник ЛАВС МВС ім. 10-річчя незалежності України. Методологічні проблеми теорії та практики оперативно-розшукової діяльності в сучасних умовах. Спеціальний випуск № 2. У двох частинах. Частина № 1. – Луганськ РВВ ЛАВС, 2004.

9. Кравченко А.М., Чорномаз О.Б. Інформаційне забезпечення прийняття рішень при заведенні оперативно-розшукових справ // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Випуск 2 (1). – Львів, 2002.

10. Курочка М.Й. Прокурорський нагляд за додержанням законів органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність: Навчальний посібник. – 2-е вид., перероб. і доп. / За ред. чл.-кор. АПрНУ, проф. Е.О. Дідоренка; МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005.

11. Никифорчук Д.Й. Оперативно-розшукові засади боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів: Монографія. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005.

12. Об оперативно-розыскной деятельности: Федеральный закон от 12 августа 1995 г. // Собрание законодательства РФ. – 1995. – № 33.

А.В. Єфремов
(Національний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЗНЯТТЯ ІНФОРМАЦІЇ З ТЕХНІЧНИХ КАНАЛІВ ЗВ'ЯЗКУ

Право на конфіденційність кореспонденції було прийнято у міжнародному праві з 1948 року. Це підтверджує і декларація ООН по правам людини, а також Європейська Конвенція по захисту прав та основних свобод людини. Однак це право не є абсолютним, у ст. 8 (2) Конвенції говориться: "Не допускається втручання державних органів у здійснення цього права, за винятком випадків, коли це передбачено законом та не-

обхідно у демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, суспільного порядку або економічного добробуту держави, для підтримання порядку і попередження злочинів, захисту здоров'я та моралі, або захисту прав і свобод інших осіб".

Цієї ж думки утримуються й українські законодавці. На сьогодні вже є низка законодавчих актів, які стосуються прав громадян на конфіденційне спілкування та їх можливого обмеження в інтересах суспільної безпеки. Одним з основних є безперечно Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", у якому передбачені особливі оперативно-розшукові заходи (ОРЗ), тому що вони обмежують конституційні права людини і свободи громадянина та проводяться уповноваженими на те органами (суб'єктами ОРД), з використанням оперативно-технічних засобів, і обов'язковим на те дозволом суду:

а) контроль поштових відправлень, телеграфних і інших повідомлень;

б) прослуховування телефонних переговорів з підключенням до станційної апаратури підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, фізичних і юридичних осіб, що надають послуги і засоби зв'язку;

в) зняття інформації з технічних каналів зв'язку.

Хоча деякі заходи і обмежують права й інтереси людини і громадянина, у цілому, ми визнаємо законність, і конституційність цих дій на підставі ст. 31 Конституції України, що дозволяє обмежувати права і свободи людини, громадянина тільки в тій межі, у який це необхідно для захисту основ конституційного ладу, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави.

Тобто, при виконанні вимог закону й у встановленому їм порядку, оперативні заходи – законні та конституційні дії держави для забезпечення своєї безпеки і підтримки правопорядку, які проводяться уповноваженими на те органами і посадовими особами.

У випадку порушення прав і свобод людини, а також у випадку, якщо причетність до правопорушення особи, у відношенні якої здійснювалися оперативно-розшукові заходи, не підтвердилася, органи які їх проводили, зобов'язані відновити порушені права та відшкодувати матеріальний і моральний збиток. Однак ст. 9 не містить зобов'язання інформувати в таких випадках особу про проведення у відношенні її оперативно-розшукових заходів, тому залишається неясним, як особа довідається про те, що, наприклад, була порушена таємниця листування і телефонних переговорів.

Таким чином, якщо прослуховування телефону не супроводжується іншими оперативно-розшуковими заходами, що неможливо зберегти в таємниці, то можливість ефективного оскарження представляється сумнівною.

Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності визначені в ст. 6 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність", при цьому поняття "достатність інформації" і "інтереси суспільства і держави" законодавцем не визначаються.

Здійснення таких дій не зазначеними в законі суб'єктами є злочином, передбаченим статтею 163 Кримінального кодексу України, та карається позбавленням волі на термін до 7 років. До речі, ця стаття була внесена в Кримінальний кодекс тільки недавно. До цього часу протиправна діяльність "аматорів підслуховування" не передбачала чіткої кримінальної відповідальності.

На сьогодні законодавчо встановлені певні обмеження на проведення оперативно-розшукових заходів у відношенні деяких категорій громадян. Так, відповідно до ч. 2 ст. 10 Закону "Про адвокатуру" забороняється прослуховування телефонних розмов адвокатів у зв'язку з оперативно-розшуковою діяльністю без санкції Генерального прокурора, його заступників, прокурорів Республіки Крим, міст Києва і Севастополя. Не допускається обшук, огляд особистих речей і багажу, транспорту, житлового або службового приміщення, а також прослуховування телефонних розмов депутата Верховної Ради України (ч. 2 ст. 27 Закону "Про статус народного депутата України").

У відповідності зі статтею 14 Закону "Про зв'язок": "підприємства зв'язку, оператори зв'язку незалежно від відомчої належності та форм власності, при розробці, створенні й експлуатації мереж зв'язку зобов'язані сприяти та надавати правоохоронним органам можливість проведення оперативно-розшукової діяльності у мережах зв'язку, вживати заходів по недопущенню розкриття організаційних та тактичних прийомів проведення зазначених заходів. У випадку використання засобів зв'язку в злочинних цілях, що наносять збиток інтересам особистості, суспільства і держави, уповноважені на те державні органи відповідно до законодавства України мають право припинення діяльності будь-яких мереж та засобів зв'язку.

З метою захисту інформаційного простору держави й особистої інформації, Служба безпеки України проводить ряд заходів нормативного, організаційного та технічного характеру. Так, наприклад, 10 січня 2004 року Верховна Рада України прийняла в цілому Закон "Про створення національної системи конфіденційного зв'язку". Його реалізація

дозволить громадянам користуватися системою зв'язку, що виключає можливість несанкціонованого перехоплення інформації. Ця система буде включати складові частини фіксованого та мобільного зв'язку усіх видів.

Нові інформаційні технології несуть не тільки небачені можливості для інтелектуального та технічного прогресу, але й несподівані засоби і способи здійснення злочинів. Злочинність стала набагато розумнішою, узявши на озброєння інформаційні технології.

Природно, спецслужби повинні володіти адекватними можливостями для попередження та розслідування злочинів. Ріст організованої злочинності, тероризму, наркобізнесу вимагає неординарних дій спецслужб по припиненню і розкриттю злочинів, а для цього необхідні усе більш розроблені методи та засоби одержання інформації.

На сайті Служби безпеки України (СБУ) розміщено текст законопроекту "Про моніторинг телекомунікацій", у якому описані правові й організаційні основи моніторингу телекомунікацій під час проведення оперативно-розшукової, контррозвідувальної і розвідувальної діяльності з метою забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави. Під *моніторингом телекомунікацій* законопроект має на увазі спостереження, обробку та реєстрацію сеансу зв'язку в мережах телекомунікацій з використанням системи моніторингу телекомунікацій.

Згідно ч. 1 статті 5 законопроекту про моніторинг, він "здійснюється з метою пошуку та фіксування фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, розвідувально-підривної діяльності спеціальних служб іноземних держав та організацій, а також одержання інформації, пов'язаної з безпекою громадян, суспільства і держави". Це досить розмите визначення уточнюється завдяки згадуванню, що моніторинг здійснюється винятково як засіб оперативно-розшукові, контррозвідувальної та розвідувальної діяльності на підставі відповідних законів. Моніторинг може бути здійснений тільки за рішенням суду у випадках тяжких або особливо тяжких злочинів, тоді СБУ забезпечує відповідному органові доступ до системи моніторингу. А таких органів чимало – це підрозділи МВС, СБУ, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, органи державної податкової служби, органів та установ Державного департаменту з питань виконання покарань, розвідувальні органи Міністерства оборони.

Подання про дозвіл на моніторинг надається до суду керівником відповідного оперативного підрозділу або його заступником. Про процедуру видачі судом санкції на зняття інформації з каналу зв'язку, санкції на продовження зняття інформації ні законопроект, ні закон "Про

ОРД" не говорять нічого. Також нічого не говориться про те, що вказується в рішенні суду.

Гарантії дотримання законності під час здійснений моніторингу зовсім недостатні. Незалежний нагляд за законністю у цьому документі відсутній. Ст. 10 пропонує знищувати інформаційні повідомлення, зняті помилково. Інших повідомлень про збереження знятої інформації немає, а є тільки вказівка, що порядок ведення, збереження та використання протоколу моніторингу визначається Кабінетом міністрів України.

Законопроект "Про моніторинг телекомунікацій", та Закон "Про оперативно-розшукову діяльність" недосконалі з погляду гарантій права на приватність та суперечать міжнародним стандартам у цій області, оскільки таять у собі потенційні порушення статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод.

Наприклад німецький комітет G-10 інформується міністром про всіх дозволених їм обмежувальних мірах до того, як перехоплення почали здійснювати. Комітет має право скасувати наказ міністра, після чого перехоплення негайно припиняється, якщо через терміновість він був початий до одержання дозволу. Після закінчення перехоплення особа, чиї повідомлення перехоплювалися повідомляється, "якщо це не ставить під загрозу мету розслідування". Уся непотрібна надалі документація повинна бути знищена.

Суд зможе визнати законодавство недостатнє доступним через те, що процедура одержання санкції на зняття інформації з каналів зв'язку регулюється малодоступними відомчими інструкціями. Ця процедура повинна бути чітко описана в Законі "Про ОРД" при проведенні розшукових заходів пов'язаних зі зняттям інформації з каналів зв'язку, з метою запобігання та припинення тяжких і особливо тяжких злочинів, а також в Кримінально-процесуальному кодексі після порушення кримінальної справи.

Перелік злочинів, при яких може відбуватися зняття інформації з каналів зв'язку, повинний бути звужений та мати чіткий перелік у законі.

Необхідно зробити процедуру зняття інформації з каналів зв'язку більш прозорою, додавши норму про обов'язкове інформування особи, чиї повідомлення перехоплювалися, після закінчення перехоплення й ознайомленні особи з перехопленими матеріалами, що не містять зведень, які складають державну таємницю (подібні норми утримуються в законах Німеччини, Австрії й інших країн).

Зняття інформації з технічних каналів зв'язку ефективний, корисний для суб'єктів ОРД оперативно-технічний захід. Можна сказати навіть перспективний, з огляду на розвиток сучасних інформаційних від-

носин та підвищення оснащеності злочинного світу. Також це інструмент по забезпеченню інформаційної безпеки нашої країни. Найголовніше, щоб органи, які здійснюють ОРД, знайшли ту межу, що розділяє конституційні права і волі людини, громадянина та державну безпеку, забезпечення правопорядку. У цьому посадовим особам цих органів повинні допомагати закон та їх професійна правосвідомість, розумний механізм контролю.

Перелік використаних джерел:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.
2. Закон України від 18 лютого 1992 року "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України – 1992. – № 22. – Ст. 303.
3. Закон України "Про Службу Безпеки України" від 25.03.1992 р.
4. Закон України "Про засоби масової інформації" від 16.11.1992 р.
5. Закон України "Про створення національної системи конфіденційного зв'язку" від 10.01.2002 р.

О.М. Кретчак
кандидат психологічних наук
(Херсонський юридичний інститут Національного університету внутрішніх справ)

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Боротьба зі злочинністю, яка набуває все більш високого організаційного рівня підготовки, та активна протидія з боку злочинного світу правоохоронним органам, у тому числі застосування ними не тільки зброї, але й соціопсихотехнологій, потребує значної активізації діяльності працівників органів внутрішніх справ. При цьому оперативно-розшукова діяльність є найбільш значним і дієвим механізмом в профілактиці і розкритті злочинів.

В структурі органів внутрішніх справ України створено спеціальні служби та підрозділи, головним завданням яких є здійснення оперативно-розшукової діяльності з метою боротьби зі злочинністю. Одним з

напрямків, що сприяє підвищенню ефективності виконання оперативно-службових завдань працівниками оперативних служб міліції, є психологічне забезпечення їх професійної діяльності. На думку фахівців, ефективне вирішення завдань оперативно-розшукової діяльності (далі ОРД) вимагає застосування психологічних знань, як на стратегічному, так і на тактичному рівні [1, с. 7].

Застосування положень і закономірностей психологічної науки в ОРД істотно збагачує розвиток її теорії та практики й усе більш упевнено визнається найважливішим методологічним компонентом зазначеної діяльності. Це зумовлюється тим, що людський фактор в ОРД набуває вирішального значення. Під "людським фактором" розуміється широке коло соціальних, соціально-психологічних та психофізіологічних характеристик, які притаманні оперативним працівникам і так чи інакше виявляються в діяльності, впливаючи на її ефективність [2, с. 38].

До того ж, специфіка ОРД з її постійним і підвищеним фактором ризику, моральним і фізичним напруженням в умовах невизначеності або недостатності інформації, високої відповідальності та дефіциту часу ставить завдання, які можуть бути вирішені оперативними працівниками тільки при системній організації психологічного забезпечення.

Для кращого розуміння ролі психологічного забезпечення в такому специфічному виді правоохоронної діяльності як ОРД необхідно розглянути саму ОРД як певну систему, для нормального функціонування якої необхідно існування певних підсистем. На думку засновника теорії функціональних систем П. Анохіна, основною ознакою функціональної системи є системоутворюючий фактор [3, с. 28]. Необхідною умовою функціонування системи є взаємодія її підсистем, при цьому вся їх робота спрямована на досягнення конкретного результату.

Таким чином, під функціональною системою необхідно розуміти сукупну та цілеспрямовану діяльність її суб'єктів, вирішення професійних завдань яких спрямоване на досягнення певного та конкретного результату.

Розглядаючи ОРД як функціональну систему, слід зазначити, що разом з організаційним та технічним забезпеченням цієї системи, існує й психологічне забезпечення здійснення ОРД працівниками органів внутрішніх справ України. Воно безпосередньо впливає на ефективність діяльності всієї системи ОРД.

Система психологічного забезпечення ОРД передбачає перш за все вжиття заходів, які повинні сприяти підвищенню ефективності та професійної готовності оперативних працівників до діяльності шляхом ці-

леспрямованого використання науково обґрунтованих форм, методів і засобів юридичної психології.

На сьогодні, в системі ОВС нашої країни проблемою психологічного забезпечення ОРД займаються вчені та спеціалісти, які мають великий досвід оперативної роботи, керівництва оперативними підрозділами, досконало розуміють зміст ОРД та успішно вирішують питання професійно-психологічної підготовки як майбутніх оперативних працівників, так і практичних психологів нашої держави: В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, В.С. Мєдвєдєв, Г.О. Юхновець та ін.

Зокрема, вже розроблено професіограми та психограми працівника карного розшуку, у яких розкрито соціально-психологічні чинники, що впливають на ефективність ОРД, психофізичні стани, що зумовлюють необхідний рівень працездатності та психологічні якості особистості працівника. Вказані моменти дозволяють адаптувати їх в професійну діяльність зазначених професійних категорій працівників.

В Росії проблематикою психологічного забезпечення ОРД працівників ОВС успішно займаються відомі в цій галузі фахівці: В.В. Аврамцев, В.П. Ілларіонов, О.Г. Ковалев, І.О. Котєнєв, Ю.Ф Чуфаровський та ін. Всього російськими колегами надруковано за останнє десятиліття більше 40 наукових праць з питання використання психологічних знань в ОРД для працівників органів внутрішніх справ [4].

До всього цього слід також додати основоположні творчі праці вчених в галузі ОРД А.Ф. Возного, А.І. Алексєєва, Г.К. Синілова, А.К. Семенова, Ф.Ю. Фролова, В.А. Черепанова, у яких було закладено вихідні принципи розроблення психології ОРД.

Отже, можна констатувати, що на сьогодні сформовано певне теоретичне та прикладне підґрунтя практичного використання психологічних знань в ОРД, яке розвиватиметься й надалі за трьома напрямками:

1. В *науково теоретичному* – з метою розробки теорій оперативної психології і психології ОРД та на їх основі створення концептуальних положень з психологічного забезпечення ОРД, а також науково-обґрунтованій базі її власного розвитку. Наукові дослідження в галузі ОРД повинні відбуватися на межі двох наукових дисциплін: юридичної психології та психології праці.

На думку вчених, які займаються проблемами ОРД, в цьому напрямку, існує така проблема: недостатність залучення в теорію ОРД досягнень цілого ряду галузевих наук – соціології, загальної та соціальної психології, психофізіології і педагогіки – призвело до відставання в розробці основних її положень [5, с. 58]. Цей факт є порушенням одного з

найважливіших принципів психології – принципу комплексності. Тому на цей момент необхідно звернути більшу увагу під час проведення наукових досліджень.

2. В *науково-практичному* – з метою розробки та впровадження в практичну діяльність оперативних підрозділів психологічних рекомендацій, які дозволять підвищити ефективність діяльності.

Реалізація цього напрямку дозволить створити науково-практичну базу для професійної діяльності психологів оперативних підрозділів системи МВС України.

3. В практичному – з метою безпосереднього використання в практичній роботі оперативним працівником спеціальних знань, вмінь та навичок, а також рекомендацій з практичного здійснення ОРД, з урахуванням її психологічного змісту, аспектів та особливостей.

Використання в практичному напрямку діяльності психологічних знань безпосередньо сприятиме підвищенню ефективності проведення оперативно-розшукових дій, заходів та операцій.

Таким чином, підсумовуючи основну думку статті, хотілося б зазначити, що система психологічного забезпечення ОРД працівників оперативних підрозділів ОВС передбачає комплексне використання знань психологічної науки, головною метою якої є сприяння ефективності діяльності осіб, які її здійснюють.

І наприкінці відмітимо, що поряд із сучасними досягненнями психології ОРД, зараз дуже бракує диференційованих знань щодо професійно-важливих якостей оперативних працівників відповідно до особливостей окремих спеціалізованих напрямків ОРД (наприклад розкриття навмисних убивств, боротьба з наркозлочинами, торгівлею людьми), а також окремих неординарних завдань, пов'язаних з екстремальними ситуаціями. Цей факт потребує ще додаткових наукових та прикладних зусиль, спрямованих на розробку вихідних результатів щодо оптимізації професійної діяльності оперативних працівників, а саме насичення її психологічним змістом.

Перелік використаних джерел:

1. Кондратьєв Я.Ю. Психологічне супроводження діяльності органів внутрішніх справ. Тези виступу. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми юридичної психології" (18-20 травня 1999 р.) – Київ: РВВ КІВС, 1999. – 78 с.

2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності. Загальна частина: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад.

внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.

3. Анохин П.А. Принципиальные вопросы общей теории функциональных связей. – М., 1973. – 125 с.

4. Оперативно-розыскная деятельность в России: Библиографический справочник (1988-1997). Персоналии /Авт.-сост. д-р юрид. наук А.Ю. Шумилов. – М.: Изд-ль Шумилова И.И., 1998. – 320 с.

5. Хомколов В.П. Организация управления оперативно-розыскной деятельностью: системный подход. – М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1999. – 191 с.

К.А. Гусєва
(ДНДІ МВС України)

ЗАСТОСУВАННЯ ОПЕРАТИВНОГО СПІЛКУВАННЯ В ІНДИВІДУАЛЬНІЙ ПРОФІЛАКТИЦІ ЗЛОЧИНЦІВ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Попередження злочинів оперативно-розшуковим шляхом у цілому об'єктивно передбачає, поміж іншого, наявність певних соціальних відносин між суб'єктами оперативно-розшукової діяльності та об'єктами відповідного оперативно-розшукового впливу. Особливо це стосується індивідуальної профілактики злочинів, наміри щодо вчинення яких реально виношуються окремими особами, або ж коли ці наміри вже перейшли в площину конкретних підготовчих дій з боку зазначених осіб. Звісно, що в основі цих відносин лежить людське спілкування. Саме завдяки йому оперативник або особисто сам, або через своїх негласних працівників, або за допомогою найближчого соціального оточення об'єктів профілактики впливає на них з тим, щоб вони відмовилися від своїх злочинних намірів чи дій.

В ОРД таке спілкування визначається як *оперативне спілкування*, оскільки воно майже завжди проводиться спеціальними суб'єктами в контексті зі здійсненням різноманітних оперативно-розшукових заходів та застосуванням тих чи інших оперативно-технічних засобів. До того ж спілкування, про яке йдеться, далеко не завжди носить відвертий характер. Головна його профілактична мета частіше за все завуальована (схована) і досягається не прямо, а опосередковано за рахунок включення та реалізації в якості предмету спілкування інших інтересів та очікувань

об'єкта індивідуальної профілактики. Це може бути, наприклад, перебо-рення даним об'єктом стану остраху щодо імовірного викриття та при-тягнення його до кримінальної відповідальності, який виник і досягнув критичного рівня саме під впливом співрозмовника. Або ж відмова об'єкта профілактики від здійснення злочинних дій за рахунок породже-них в його с відомості суб'єктом профілактичного впливу сумнівів щодо реальності досягнення злочинних результатів і т.ін.

Отже, оперативне спілкування наділено доволі значним профілак-тичним потенціалом. Воно, по-перше, являє джерело одержання цінної оперативно-розшукової інформації щодо злочинних намірів та дій в зло-чинному середовищі; по-друге, безпосереднє спілкування оперативників з відповідними об'єктами є майже головним інструментарієм здійснення більшості оперативно-профілактичних заходів і, по-третє, оперативне спілкування є способом самозахисту оперативного працівника, тобто власного забезпечення ним своєї особистої безпеки під час виконання заходів ОРД, спрямованих на індивідуальну профілактику злочинів. Проте, ці потенції на практиці реалізуються не в повній мірі, чому, на-самперед, заважає нестача необхідних методичних розробок.

У зв'язку з вищесказаним розглянемо деякі визначальні психологі-чні компоненти базової моделі оперативного спілкування в практиці щодо оперативно-розшукової профілактики злочинів. Перш за все, треба чітко уявити, що дана модель ґрунтується на загальних положеннях психології спілкування (соціальної комунікації). Це обумовлює потребу в наявності у оперативних працівників вихідних знань щодо загальних психологічних закономірностей спілкування. Але ці знання мають ще бути прив'язані до того особливого рівня, який зумовлений саме опера-тивним спілкуванням під час здійснення оперативно-розшукових захо-дів, спрямованих на індивідуальну профілактику злочинів.

Слід зауважити, що модель, про яку йдеться, є похідною категорією від психології ОРД, яка на сьогодні виокремлюється в спеціальну галузь прикладної психології [1; 2; 3]. З її позицій здійснення оперативного спілкування об'єктивно вимагає прийняття до уваги двох головних рів-нів психології: загального, що охоплює психологічні закономірності, притаманні оперативно-розшуковій діяльності в цілому, і особливого, пов'язаного з психологічними особливостями здійснення оперативно-розшукової профілактики злочинів.

На першому зазначеному вище рівні указані вимоги зводяться до безумовного врахування під час оперативного спілкування психологіч-них складових, які визначають:

1) психологічну структуру особистості суб'єктів ОРД, які здійснюють індивідуальну профілактику злочинів;

2) психологічну структуру об'єктів ОРД, які мають намір вчинити злочин;

3) зміст заходів оперативно-розшукової діяльності, які мають бути адекватними оперативно-розшуковій (індивідуальній) профілактиці злочинів, у тому числі стосовно доцільності цих заходів, нормативно-правових засад щодо порядку їх виконання тощо.

Особливо важливою вимогою до виконання профілактичних заходів ОРД слід уважати дотримання адекватності цього процесу первинній правовій природі ОРД, починаючи із забезпечення повної відповідності їх Конституції України, державній кримінальній політиці, кримінально-процесуальному та оперативно-розшуковому законодавству тощо.

З точки зору психології суть вищесказаного полягає в тому, що об'єкти індивідуальної профілактики, а відповідно й проведення оперативного спілкування з ними, можуть існувати тільки в законодавчо визначеному та чітко обмеженому правовому полі, що, зокрема, чітко випливає із ст.ст. 1, 6 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Як уже говорилося вище, оперативно-розшукова профілактика злочинів передбачає особливі міжлюдські відносини за типом: суб'єкт ОРД – об'єкт ОРД, під час чого перший пізнає іншу особу як об'єкт індивідуальної профілактики, та здійснює відносно нього необхідний оперативно-профілактичний вплив. А це об'єктивно зумовлює застосування саме оперативного спілкування та вкрай велику його психологічну насиченість. Особливу напругу викликають психологічні бар'єри оперативного спілкування, на розгляді яких ми коротко й зупинимося.

Причини зазначених бар'єрів обумовлені різними характерами людей, їхніми поглядами, бажаннями, особливостями мови тощо. Ці феномени або конструктивно, або деструктивно впливають на регуляцію оперативного спілкування і лежать в основі або, так називаного, розуміючого, або директивного спілкування. Ураховуючи те, що саме ці два види спілкування є найбільш конструктивними й найчастіше витребуваними в оперативно-розшуковій профілактиці злочинів, є необхідність декілька деталізувати їх зміст і сутність.

У психології *розуміюче спілкування* зводиться, головним чином, до двох моделей: "моделі взаєморозуміння", задачі якого корелюються майже адекватним сприйняттям партнерів один одним еквівалентно власних установок, цілей, прагнень, станів і т.п., і "взаємоемотивної моде-

лі", суть якої полягає в прагненні одного із суб'єктів збудити в іншому суб'єкті необхідні чуттєво-емоційні переживання з метою найбільш прийнятної трансформації і реконструкції їх (як і власно своїх особистих психостанів).

Важливе місце в цих моделях приділяється пізнанню або зчитуванню психологічного портрета партнера по спілкуванню, тобто його психологічних властивостей, якостей, станів, реакцій тощо. У цьому важлива роль належить особистій участі перцептивно-рефлексивних процесів суб'єкта, який пізнає. З цим нерідко пов'язується визначення змісту та сутності так називаного рефлексивного спілкування. Сутність його, зокрема, щодо спілкування в оперативно-розшуковій діяльності, полягає в тому, що оперативний працівник при взаємодії з об'єктом ОРД як би дзеркально відбиває його думки й почуття, прагнучи обміркувати й зрозуміти їх без усякого власного оцінювання.

Даному видові оперативного спілкування властиве продукування таких психоефектів як психоефект новизни й особливо психоефект взаємоемпатії, що являє собою чуттєво-емоційну чуйність суб'єкта ОРД на негативні чи позитивні переживання відповідного об'єкта, а також реакції співчуття, співпереживання й т.п., що формує відкритість, довірчість і взаєморозуміння між сторонами цього спілкування.

У цілому прийоми розуміючого спілкування в практиці ОРД є доволі поширеними, бо вони сприяють встановленню й розвиткові оперативного контакту, розпізнанню особистісних характеристик співрозмовника, з'ясуванню його позиції по обговорюваній проблемі й, у кінцевому рахунку, досягненню очікуваних результатів оперативного спілкування.

Практичні спостереження свідчать про те, що розуміння, виявлене оперативним працівником по відношенню до об'єкта індивідуальної профілактики допомагає останньому розібратися у власних роздумах стосовно наявних злочинних намірів, глибоко усвідомити свої сумніви, відчуття остраху тощо і відмовитися від цих намірів чи продовження розпочатої злочинної діяльності.

Розуміюче спілкування може бути засвоєно й використане кожним оперативним працівником. Головне тут полягає в тому, щоб його увага при взаємодії з іншою особою була спрямована, головним чином, на цінності, потреби, мотиви, почуття, оцінки й проблеми останнього, бо саме це й допомагає об'єкту профілактики зосередитися на своїх власних думках, а не на думках, що йому нав'язуються.

У оперативно-розшуковій діяльності психологічні бар'єри спілкування виникають нерідко. Це найчастіше зв'язано з важко переборним

внутрішньо-особистісним протиріччям, що виникає в оперативного працівника: з одного боку, він відчуває постійну професійну потребу щодо встановлення успішної взаємодії з об'єктами індивідуальної профілактики злочинів; з іншого ж боку, не менш відчутним є прагнення оперативника до твердження свого "Я", збереження ним свого мнимого авторитету, недопущення поступок по відношенню до осіб, що наміряються вчинити злочин. Цей психологічний бар'єр оперативного спілкування може бути подоланий лише за рахунок поглиблення рефлексивного реагуванням оперативного працівника на думки й почуття відповідного об'єкта профілактики.

На відміну від охарактеризованого вище розуміючого спілкування, існуюче *директивне спілкування* являє собою цілеспрямовану соціальну комунікацію, в основі якої лежить прямий психологічний вплив однієї особи на іншу для задоволення своїх інтересів і потреб.

Характерними ознаками директивного спілкування є відстоювання сторонами своїх інтересів, особливо в умовах виниклих конфліктів або прагнення до власного захисту від агресивних нападок і погроз з боку партнера.

Але разом з тим директивне спілкування не виключає укладання сторонами взаємовигідних угод. Предметами таких угод можуть бути різні цінні та важливі для сторін потреби, інтереси, цілі тощо. Зрозуміло, що зазначені предмети для оперативника завжди мають бути еквівалентними його службовим функціям і завданням, тоді, як сфера домагань з боку об'єктів ОРД може торкатися будь яких його проблем.

Отже, у директивному спілкуванні щодо індивідуальної профілактики злочинів в якості основної ціннісно-цільової моделі реалізується модель психологічного впливу суб'єктів ОРД на відповідні об'єкти. Головною задачею такого спілкування є трансформація психічних станів, установок, запитів, прагнень, домагань, поведінкових актів, цілей і діяльної активності цих об'єктів задля досягнення головної мети зазначеної профілактики.

Треба визнати, що використовувані оперативними працівниками в процесі директивного спілкування з об'єктами профілактики злочинів такі психологічні якості як рішучість, наполегливість, непохитність і ін. в принципі вітаються і схвалюються соціальним оточенням. Однак відстоювання оперативниками тільки в таких формах спілкування особистих амбіцій не завжди є конструктивним. Вони часто перетворюються в психологічні бар'єри оперативного спілкування, що мають вираз захисно-агресивних реакцій з боку осіб, стосовно яких здійснюється профілак-

тичний вплив, і нерідко супроводжується психоефектами взаємного роздратування, взаємної ворожості тощо.

Бар'єри оперативного спілкування не тільки є перешкодою його ефективності з точки зору досягнення необхідних результатів щодо профілактики злочинів, але, що є ще гіршим наслідком, ведуть до небезпечних конфліктів. Існує безліч свідчень, що підтверджують сказане.

Почуття незадоволеності спілкуванням властиво людям, у житті яких занадто часто та з надлишковою інтенсивністю виявляються два важливих феномени: *зіткнення* й *відчуження*.

Для оперативно-розшукової діяльності більш значимим є зіткнення, що особливо виявляється в спробах безпосередніх об'єктів ОРД або їх кримінальних зв'язків дискредитувати, шантажувати, невірно обвинуватити оперативних працівників, а нерідко й вступити з ними в приховану чи відкриту боротьбу.

Природно, що в оперативно-розшуковій діяльності в принципі не можна уникнути розбіжностей, протиріч і конфліктів. Однак у дійсності найчастіше не самі конфлікти руйнівно діють на взаємодіючих у цій діяльності людей, а наслідки деяких форм поведінки та поводження в конфліктній ситуації: прояв страху, ворожості, здійснення погроз тощо.

Якщо вказані прояви надмірно інтенсивні й тривалі, у тієї або іншої сторони може виникнути й закріпитися оборонна реакція, що тісно вплітається в структуру особистості й спотворює відповідні почуття та вчинки. Подібного роду реакції можуть переростати в агресію з боку об'єктів профілактики злочинів і створити доволі загрозливу ситуацію щодо особистої безпеки оперативних працівників. Усунення або локалізація конфлікту в оперативному спілкуванні вимагає, у першу чергу, встановлення причин цього конфлікту, тобто бар'єрів і суперечностей, що призвели до нього, а потім уже звернутися до способу його вирішення.

Перелік використаних джерел:

1. Кондратьєв Я.Ю., Бараненко Б.І., Пясецький А.І. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України, 2001;

2. Долженков О.Ф., Запорожцева Г.Є., Кіцул А.П. та ін. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2001.

3. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003.

Д.А. Михайличенко
(Луганский государственный университет внутренних дел)

РОЛЬ ОПЕРАТИВНОЙ ИНФОРМАЦИИ В ОПЕРАТИВНО-ТАКТИЧЕСКОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И РАСКРЫТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ ОРГАНИЗОВАННЫМИ ПРЕСТУПНЫМИ ГРУППАМИ, В УСЛОВИЯХ СОВРЕМЕННОСТИ

Центральным звеном в организованной структуре оперативно-розыскной тактики является оперативно розыскная информация. Одно из первых определений оперативно-розыскной информации в теории ОРД было дано Д.В. Гребельским как совокупности первичных и производных данных о лицах, причастных к подготовке и совершению преступлений; состоянии оперативно-розыскных сил и средств, а также условиях, в которых протекает деятельность ОВД в борьбе с преступностью.

Так, немаловажным является факт уяснения источников получения оперативно-розыскной информации. Г.К. Синилов оперативно-розыскную информацию рассматривает в сообщениях, материалах или специальных справках, которые свидетельствуют о задуманных, подготовленных или совершенных преступлениях, о лицах, представляющих оперативный интерес для ОВД, о причинах и условиях, благоприятствующих совершению преступлений или характеризующих состояние и возможности оперативно-розыскных сил, средств и методов в борьбе с преступностью [1, с. 148].

Исходя из вышеизложенного, оперативно-розыскную информацию в структуре оперативно-розыскной тактике понимают как систему поиска; получения и оценки оперативных сведений об ОПГ и по содержанию отвечающих целям и задачам их разоблачения, а также быстрого и полного раскрытия совершаемых ими преступлений.

Первостепенное значение применительно к оперативно-тактическому обеспечению предупреждения и раскрытия преступлений, совершаемых ОПГ, имеет четко налаженное получение, фиксация и включение в оперативный оборот первичной оперативно-розыскной информации, в содержании которой главное место занимает оперативная информация, т.е. сведения, поступающие от негласных сотрудников по их собственной инициативе, либо в результате выполнения ими специальных заданий оперативных работников УР.

Однако, как свидетельствует практика, реальное состояние оперативной информации сегодня не занимает достойное место в тактике ОРД по предупреждению и раскрытию преступлений, совершаемых ОПГ. Так по данным выборочного изучения сообщений, поступивших от негласных сотрудников уголовного розыска двадцати городских отделов внутренних дел Луганской области, показало, что в 96% содержащаяся в них информация не вышла за пределы подразделений уголовного розыска, она не была централизована и не продвигалась для использования на других исполнительных уровнях [2, с. 13].

На практике также обнаруживается уклонение работников уголовного розыска от оформления поступающих к ним оперативных сведений. Во многих случаях это происходит из-за нерадивого отношения оперативных работников к делу. Но вместе с тем, работники УР нередко работают с оперативной информацией, не оформляя ее установленным образом из-за опасения, что она будет "отчуждена", т.е. в волевом порядке передана специальным подразделениям по борьбе с организованной преступностью (требования п. 6 ст. 16 Закона Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью"), разглашена по коррумпированным каналам, либо во избежание необдуманного вмешательства руководящих работников в процесс ее проверки и реализации, что подчас приводит к расшифровке негласных сотрудников [3, с. 204].

Если в первом случае требуется ужесточение дисциплинарных мер контроля, то во втором – обнаруживается явная потребность нормативного установления порядка прохождения оперативной информации, при котором подлинные оперативные данные должны находится в ведении только оперативного работника, получившего ее, и непосредственно его начальника.

Во всех остальных случаях выходу этой информации вовне должна предшествовать ее опосредованная переработка.

Для исправления положения целесообразно установление такого порядка поступления и прохождения оперативных сведений, при котором каждое сообщение после обязательного фиксирования поступает в переработанном виде в централизованную систему оперативной информации что значительно повысит оперативную осведомленность подразделений УР.

Иначе говоря, разговор идет о необходимости классификации централизуемой оперативной информации. Такое мнение издавна высказывалось авторитетными учеными [4, с. 136].

Также обращает на себя внимание и то, что имеющиеся сегодня пробелы в систематизации и циркуляции оперативной информации в подразделениях уголовного розыска в известной мере обусловлены функционированием в ОВД иных, обособленных информационно-поисковых систем. В частности, созданная в специальных подразделениях по борьбе с организованной преступностью АИПС "Скорпион", сформированная на достаточно высоком организационном и техническом уровнях, в том числе и за счет притока в нее определенной части сведений из других оперативных аппаратов, имеет все же ограниченные возможности относительно охвата различных направлений борьбы с преступностью.

Кроме того, они в какой-то мере закрыты для беспрепятственного пользования другими субъектами ОРД. В то же время соответствующие кадровые, технические и другие возможности уголовного розыска в сфере улучшения информационной работы поступательно сводятся к минимуму.

Поэтому в органах внутренних дел как в единой правоохранительной системе следовало бы иметь и единую систему циркуляции фиксированной первичной оперативной информации.

К существенным недостаткам в практической деятельности ОВД на современном этапе относятся также и нецеленаправленное приобретение и формальная расстановка негласного аппарата уголовного розыска. В результате этот аппарат мало соответствует реальным оперативно-тактическим потребностям (организационная функция).

Что касается целей, то сегодня, к примеру, они могли бы быть такими:

- изучение и проверка поведения антиобщественных и противоправных групповых формирований;
- разработка лиц, проходящих по делам "Преступление" и "Защита";
- установление контактов с лицами неоднократно судимыми, бывшими организаторами и участниками групповых преступлений, известными преступными "авторитетами";
- оперативное контролирование мест сбыта имущества, добытого преступным путем.

Что же касается расстановки негласного аппарата, то численность его для разработки участников ОПГ крайне мала. Причем, если в традиционных местах оперативного наблюдения еще как-то и задействованы негласные сотрудники (к примеру, на рынках, в гостиницах, в рестора-

нах и кафе), то в таких нетрадиционных местах, как предприятия автосервиса, сауны, спорткомплексы, ночные клубы, казино и иные места, являющиеся сферами проведения досуга и личного обслуживания криминальных элементов, присутствие целевых конфидентов встречается очень редко.

Все вышеизложенное дает основание для вывода, что нынешнее состояние негласного аппарата уголовного розыска и работы с ним не отвечает в полной мере целям эффективного оперативно-тактического обеспечения предупреждения и раскрытия преступлений, совершаемых ОПГ.

Сегодняшней задачей является коренное качественное улучшение организации всей оперативной работы уголовного розыска и, в первую очередь, дифференциация конфидентов с целью получения специализированной оперативной информации имеющей оперативно-тактическое значение применительно к решению целевых задач ОРД. Центральным организационным звеном в достижении данной дифференциации следует признать видовую оценку оперативной обстановки, что способствует выяснению реальных потребностей не только в количественном составе конфидентов, но главное в ее качественной структуре, неоднородной по многим личностным, профессиональным и функциональным признакам негласных сотрудников.

По сути, речь идет о моделировании негласного аппарата УР, что в теории ОРД уже давно находит отклики. Суть идеи заключается в разработке перспективных моделей конфидентов, определяющих такие ее параметры, как:

1) организационную и функциональную (деятельную) структуру;

2) численность и территориальное (объектовое) размещение (расстановку);

3) социально-демографическую, профессиональную и специальную (психологическую, психофизиологическую, криминальную и пр.) характеристики личности негласных сотрудников [5, с. 131].

Также практический опыт использования традиционных способов и методов проникновения негласных сотрудников в разрабатываемую групповую криминальную среду на сегодняшний день свидетельствует о том, что практика ОРД нуждается в новых оперативно-тактических мерах (средствах и методах), адаптированных к современным условиям борьбы с организованной групповой преступностью.

Сегодня к таким мерам следует отнести внедрение негласных сотрудников в ОПГ, а также создание с целью конспирации предприятий и

организаций, на более квалифицированном уровне так как преступность акцентирует свое внимание на экономической деятельности.

Важнейшими мерами, дополняющими и восполняющими непосредственное включение конфидентов уголовного розыска в среду функционирования ОПГ, являются меры по использованию оперативной техники с целью получения информации о поведении и криминальных действиях участников этих групп, а также фиксация событий и фактов, имеющих значение доказательств их преступной деятельности.

Теория ОРД к таким мерам относит применение средств и методов оперативной фото-видеосъемки, подслушивающих, звукозаписывающих, устройств и др. оперативно-технических средств. Правовыми основаниями их реализации является базовый Закон об ОРД (ст. 2; ст. 8, п.п. 7, 9) [6, с. 110].

Перелік використаних джерел:

1. Синилов Г.К. Основы оперативно-розыскной деятельности советской милиции. – М., 1975.

2. Бирюков Г.М. Основы оперативно-тактического обеспечения раскрытия подразделениями УР преступлений, совершаемых группами лиц, имеющими признаки ОПГ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – К., 2000.

3. Закон Украины "Об организационно-правовых основах борьбы с организованной преступностью" // Законодательство Украины о борьбе с преступностью: Сборник нормативных актов. – Х.: Одиссей, 1999.

4. Солопов Ю.В., Овчинский С.С. Основные направления совершенствования систем оперативно-розыскной информации горрайорганов внутренних дел. – М., СССР, 1971.

5. Олейник П.А., Лукашов В.А. Основы организации и проблемы совершенствования деятельности оперативно-розыскных аппаратов ОВД. – К., 1980.

6. Загуляев В.Ф. Совершенствование тактики использования средств спецтехники в борьбе с кражами / Совершенствование ОРД в современных условиях. – Омск, 1990.

В.И. Ткаченко
(Луганский государственный университет внутренних дел)

ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ РАССЛЕДОВАНИЯ УГОЛОВНЫХ ДЕЛ ПО ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СВЯЗАННЫМ С НЕЗАКОННЫМ ТИРАЖИРОВАНИЕМ И РАСПРОСТРАНЕНИЕМ АУДИО-ВИДЕОПРОДУКЦИИ

Отправной точкой проведения досудебного следствия в отношении лиц, совершивших преступления, связанные с незаконным тиражированием и распространением аудио-видеопродукции, является возбуждение уголовного дела по признакам рассматриваемого вида преступлений. Однако этих признаков на стадии первоначального их обнаружения, как правило, оказывается явно недостаточно для принятия решения о возбуждении уголовного дела.

Поэтому почти во всех случаях, как показывает проведенное нами изучение[1], требуется предварительная (доследственная) проверка поступивших первичных сведений (заявлений, сообщений и т.п.). Одной из основных мер такой проверки является контрольная закупка, обеспечивающая получение подтверждающих фактических данных о наличии признаков преступления. В данном случае речь идет об оперативно-розыскной мере, основание и порядок проведения которой регулируются п. 2 ч. 1 ст. 8 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности".

Вообще легитимность проведения ОРД с целью предварительной проверки заявлений и сообщений о преступлениях сегодня уже не подлежит оспариванию, поскольку данное положение закреплено в ч. 5 ст. 97 УПК Украины. Мы не можем пока что чисто с правовых позиций утверждать, что уже на данном этапе осуществляется оперативно-розыскное сопровождение досудебного следствия, хотя по существу аргументов против этого очень мало.

---

[1] В частности были проанализированы показатели уголовной статистики о состоянии и динамике уголовно-правовой борьбы с преступлениями, связанными с нарушениями авторских и смежных прав в целом по Украине за период 2002-2005 годов; опрошено 20 следователей и оперативных работников в ряде районных управлений внутренних дел УМВД Украины в г. Киеве, занимавшихся на протяжении 2004-2005 г.г. выявлением, раскрытием и расследованием преступлений в сфере оборота аудио-видео продукции; изучено 9 уголовных дел, расследованных следователями органов внутренних дел г. Киева и рассмотренных судами на протяжении 2004-2005 годов; проведено изучение отдельных документов оперативно-служебного характера, подготовленных Департаментом ГСБЭП МВД Украины и др.

В ходе оперативной закупки (которая, надо сказать, нередко проводится одновременно с работой следователя по заявлению или сообщению о преступлении) оперативные работники приобретают образцы аудио-видеопродукции и в это же время определяют визуально наличие признаков контрафактности. Попутно востребуются:

- разрешение или его заверенная копия, подтверждающие право на осуществление розничной торговли;
- документы, указывающие на источник получения товара, а именно товарно-транспортные накладные, акты о закупке или другие документы;
- товарная книга, в которой ведется учет оприходованного товара и др.

Принимаются также меры к сохранению обнаруженной аудио-видеопродукции с признаками контрафактности и производится снятие кассового остатка, предполагающее подсчет и фиксирование каждой купюры, изъятие контрольной ленты и погашенных чеков, изъятие кассового отчета о сдаче денежной выручки. В рамках проведения контрольной закупки может быть проведен осмотр места продавца и аудио-видеопродукции с признаками контрафактности. Все действия по проведению контрольной закупки должны быть зафиксированы в соответствующем протоколе.

В ходе проведения оперативной закупки оперативник должен также произвести опрос субъекта, занимающегося реализацией контрафактной продукции, и выяснить следующие вопросы:

- как давно он занимается торговлей аудио-видеопродукцией, имеет ли вообще правильное представление о характере этой продукции;
- где приобретает товар, как оформляет его приход и расход, где хранит товар, какие имеет документы на товар, где они находятся;
- что ему известно о потребительских свойствах товара;
- является ли он собственником товара или только его реализатором;
- кто в действительности является собственником товара;
- как давно занимается предпринимательством, какими именно видами деятельности;
- зарегистрирован ли как частный предприниматель;
- когда в последний раз и куда подавал декларацию о доходах, какие налоги платил;
- какова выручка на момент проведения закупки;
- знает ли он, что товар является контрафактным;
- знает ли, как выглядит лицензионный продукт, сколько он стоит;
- задерживался ли ранее за аналогичные правонарушения и др.

Объяснения, полученные по перечисленным вопросам, дополняя результаты действий по выявлению и фиксации обнаруженной контрафактной продукции, являются исходной информацией относительно признания наличия или отсутствия признаков преступления и принятия решения о дальнейшем развороте работы по выявленному факту. Объяснения отбираются и от иных лиц, могущих засвидетельствовать факт незаконной торговли.

Однако для возбуждения уголовного дела по признакам ст. 176 УК Украины, кроме наличия протокола проведения контрольной закупки, необходимо также установить физических или юридических лиц, которым принадлежат авторское право или смежные права, принять заявление от правообладателей, чьи права нарушены.

Главное, что нужно выяснить и зафиксировать при принятии заявления, это такие вопросы:

- в какой именно форме произошло нарушение авторского права или смежных прав;
- чьи конкретно права нарушены, какие именно: авторские или смежные;
- какими документами подтверждается принадлежность заявителю принадлежащего ему права;
- каков нанесен ущерб.

Информация, собранная, на первоначальном этапе, позволит принять обоснованное решение о возбуждении уголовное дела. А это, в свою очередь, даст возможность быстро и оперативно провести первоначальные следственные действия, в частности, следственный осмотр, обыск, выемку и т.п., предупредив тем самым уничтожение продукции, документов и т.п.

Все собранные материалы оперативное подразделение направляет следователю для решения вопроса о возбуждении уголовного дела по признакам ч.ч. 1-2 ст. 176 УК Украины. Но нередко это подразделение, представляющее по закону орган дознания, самостоятельно возбуждает уголовное дело по этим же признакам и проводит по нему дознание в порядке, предусмотренном ч. 1 ст. 104 УПК Украины, до установления лица, совершившего преступление. В последующем уголовное дело передается следователю по соответствующему постановлению.

Оперативное же подразделение может продолжать осуществление оперативно-розыскной деятельности в рамках данного преступления, однако, для этого уже потребуется письменное указание или постановление следователя. Такая необходимость обусловливается трудностями

сбора доказательств по уголовным делам рассматриваемой категории сугубо процессуальным путем. И в этом как раз и заключается процессуальная суть оперативно-розыскного сопровождения расследования.

В частности, такое сопровождение обеспечивает установление каналов оптового поступления готовой аудио-видеопродукции либо сырья для нее (кассет, магнитной пленки, чистых дисков), способов и субъектов доставки этого товара; мест незаконного производства и хранения указанной продукции, основных участников преступных групп, в том числе их руководителей, технических исполнителей, посредников-экспедиторов, а также проведение негласного документирования преступной деятельности основных ее участников, в том числе выявления свидетельской базы и т.д.

Правовую основу этого сопровождения представляют нормы, содержащиеся в ч. 3 ст. 66 УПК Украины и п. 2 ст. 7 Закона Украины "Об оперативно-розыскной деятельности". Они закрепляют право следователя давать письменные поручение оперативному подразделению о проведении в рамках расследования уголовного дела оперативно-розыскных мероприятий, а относительно оперативного подразделения – устанавливается обязанность выполнять эти поручения и равноценные постановления.

Однако следует признать, что данный процесс, несмотря на его очевидную важность и полезность для раскрытия и расследования преступлений, еще до конца не разрешен ни в теории, ни в практике. Существуют формальные правовые преграды для эффективного использования в уголовном процессе фактических данных, полученных путем проведения ОРД. Речь идет о том, что законодатель четко не определился относительно порядка ввода этих данных в следствие. На это негативное обстоятельство, заметно тормозящее следственную практику, обратили внимание почти все опрошенные нами следователи и оперативные работники.

Результаты оперативно-розыскного сопровождения досудебного следствия по уголовным делам исследуемой категории зависят от организации процессуального взаимодействия следователя и оперативного подразделения, что, в первую очередь, требует четкой согласованности вопросов, ответы на которые следователь может получить с помощью проведения ОРД. Результаты оперативно-розыскной отработки этих вопросов имеют двоякое назначение.

Во-первых, они могут представлять собой фактические данные, имеющие значение доказательств по делу. Закон Украины "Об опера-

тивно-розыскной деятельности" признал фактические данные о преступных действиях отдельных лиц и групп, полученные путем проведения ОРД, источниками доказательств. Более того, ст. 65 УПК Украины (в редакции Закона Украины от 21.06.2001 р. о внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Украины) также относит такие фактические данные к источникам доказательств.

Во-вторых, результаты ОРД могут быть представлены в виде информации ориентировочного характера, которая поспособствует следователю более целеустремленно и быстро провести отдельные следственные действия. В частности, сведения о месте укрытия конрафактной продукции или иных вещественных доказательств и документов могут позволить следователю сократить количество проведения обысков или вообще ограничиться выемкой.

Поэтому во всех случаях следователю целесообразно проинформировать оперативное подразделение о возникших у него проблемах по делу и посоветоваться относительно того, какие фактические данные, или какую информацию, необходимую для следствия, желательно дополнительно получить оперативно-розыскным путем.

Залогом успеха в рассматриваемом взаимодействии является согласованность проведения как следственных, так и оперативно-розыскных мероприятий. С этой целью следователь должен информировать оперативное подразделение о проведении отдельных следственных действий (обыска, выемки, очной ставки, опознавания, воспроизведения обстоятельств совершенного преступления и др.), а также оповестить его о дальнейших направлениях расследования с тем, чтобы своими действиями не расшифровать негласные источники и не сорвать проведение запланированных оперативных мероприятий.

В то же время оперативно-розыскные мероприятия оперативный работник должен планировать с учетом планов следователя для того, чтобы при проведении ОРД не создать препятствий или осложнений для следствия и не допустить нарушений законности.

В целом, как считают опрошенные следователи и оперативные работники, хорошо налаженное процессуальное взаимодействие по делам о незаконном тиражировании и распространении аудио- видеопродукции обеспечивает:

- комплексное использование криминалистических и оперативно-розыскных средств и методов в раскрытии и расследовании рассматриваемых видов преступлений;

- ведущую роль следователя и его процессуальную самостоятельность при выборе и проведении следственных действий, оценке оперативно-розыскных материалов и принятии процессуальных решений;

- самостоятельность оперативного работника в выборе оперативно-розыскных мер, средств и методов ОРД;

- строгое соблюдение требований законов и подзаконных нормативных актов относительно неразглашения секретных данных оперативно-розыскного характера и материалов досудебного следствия.

М.О. Чугунов
(Луганський державний університет внутрішніх справ)

СПЕЦІАЛЬНІ ОПЕРАЦІЇ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ МІЛІЦІЇ ПІД ЧАС ЇХ ПРОВЕДЕННЯ

Прийняття в Україні, після отримання нею незалежності, законодавства про оперативно-розшукову діяльність значно конкретизувало арсенал її заходів і засобів у боротьбі зі злочинністю, надало цій діяльності правової легітимності, наступального та системного характеру. Це, зокрема, стосується й питання щодо проведення в зазначеній боротьбі спеціальних операцій, у тому числі й забезпечення безпеки виконавців під час їх проведення.

У вітчизняній правовій літературі одним з перших поняття спеціальної операції визначив В.А. Лаптій, сформулювавши його як комплекс узгоджених та пов'язаних між собою за цілями та часом роз'яснювально-профілактичних, попереджувально-наглядових, оперативно-розшукових, кримінально-роцесуальних, розвідувально-пошукових заходів, примусових, бойових, інших, передбачених законом, дій, що здійснюють ОВС за єдиним задумом та планом для виконання завдань стосовно захисту прав і свобод, життя та здоров'я людини, інтересів суспільства й держави, власності всіх форм, а також природного середовища від протиправних посягань, якщо всі інші способи, методи та форми їх попередження, локалізації та ліквідації вичерпані й не дали бажаного результату [1].

Звертаючись до терміна "спеціальна операція", а також приведеного вище його визначення, слід зазначити, що цей термін використовується в практичній діяльності органів внутрішніх справ як суто робоче поняття задля того, щоби підкреслити особливий характер (за своїм змі-

стом тощо) проведення певних спеціальних заходів правоохоронного призначення. Офіційного ж нормативно-правового визначення цього терміна нема.

Проте статтею 8 (п. 5) Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" закріплюється право оперативних підрозділів щодо проведення операцій по захопленню злочинців, припиненню злочинів, розвідувально-підривної діяльності спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб [2]. Як видно, законодавець визнав легітимним проведення операцій в рамках здійснення оперативно-розшукової діяльності, хоча також будь якого тлумачення цього поняття в зазначеному законі не міститься.

Отже слід вважати, що проведення операцій в органах внутрішніх справ з правової точки зору є прерогативою лише оперативних підрозділів. Відзначимо, що стосовно оперативних підрозділів, діючих у системи МВС, правомірними можуть бути визнані тільки операції по захопленню злочинців і припиненню злочинів. Цілком припустимо, на наш погляд, їх найменування і як спеціальних операцій.

Однак вищесказане все ж таки не розкриває повного змісту й сутності спеціальної операції саме як заходу чи комплексу заходів ОРД (включаючи відповідні оперативні та оперативно-технічні засоби). На нашу думку, таке уявлення про неї може бути досягнуто лише шляхом осмислення змісту терміна "операція" з позицій психології, тобто як діяльнісної категорії.

У загальному психологічному визначенні "операція" розуміється як *одиниця діяльності*, *модус* (вид, міра, спосіб, прийом) *і власне виконання будь яких дій*, які диференціюються умовами екстеро (зовнішнього) середовища чи соціоситуації і обумовлюються розумово-інтелектуальними потенціями суб'єкта, тобто прихованими його здатностями, можливостями, силами, а також установками, мотивами й цілями щодо здійснення цих дій [3, с. 422-423]. З приведеним психологічним розумінням терміна "операція" певним чином кореспондується й етимологічне його тлумачення, а саме як закінченої дії або ряду дій, пов'язаних між собою та спрямованих на вирішення певної задачі [4, с. 844]. На наш погляд, саме з позицій такого тлумачення в енциклопедичних словниках визначається поняття бойової операції як сукупності бойових дій, підпорядкованих єдиній меті, єдиному завданню, або одна така дія [5, с. 672].

Отже викладене бачення спеціальної операції, що розглядається нами, може лягти в основу формування загального визначення цього поняття як дійового заходу ОРД чи комплексу таких заходів, які прово-

дяться для виконання гранично визначених завдань оперативно-розшукової діяльності. Гадаємо, що буде цілком логічним визначити таке поняття за аналогією з поняттям військової операції і сформулювати його таким чином: *"спеціальна операція" це є комплекс пов'язаних між собою гласних та негласних заходів оперативно-розшукової діяльності чи поодинокий такий захід, що здійснюються із застосуванням оперативних і оперативно-тактичних засобів та підпорядковані єдиній меті захоплення злочинців, а також припинення злочинів.* Очевидно, що в цьому понятті убачається його комплексний дійовий характер та спеціальне операційне призначення в загальній системі заходів і засобів оперативно-розшукової діяльності.

Проте, запропоноване вище поняття в практичному плані потребує ще й додаткового системного уявлення та змістовного диференціювання його відповідно до окремих, найбільш типових, оперативних ситуацій, що складаються на практиці, у тому числі відносно певного кримінального середовища (криміногенного об'єкта), конкретної оперативно-розшукової чи кримінальної справи тощо.

Шлях до системного розуміння спеціальної операції знову таки треба відшукувати в психологічному підході, бо саме він і розкриває системно-дійовий характер кожної з трьох, визнаних психологією, форм операцій: 1) ситуативно-адаптивних; 2) ментально усвідомлених та 3) цільових ситуаційних.

Особливо це стосується останньої, третьої форми операцій, що за своїм змістом зводяться до усвідомлено контрольованих дій, які спрямовані на певні ситуації (об'єкти) та забезпечують досягнення значимої для суб'єкта (суб'єктів) мети, а також детермінують адекватні механізми свідомої діяльності [6, с. 423-424].

Розуміється, що вище йдеться про адекватність мотивації діяльності суб'єктів оперативно-розшукової діяльності саме її меті, їх фахової, психологічної, інструментальної та іншої ресурсної готовності до виконання тих чи інших дій, відповідності спрямованості останніх та передбачуваного для цього інструментарію характеристиці об'єктів діяльності і т.ін. Як видно, у сказаному вбачаються майже всі структурні елементи спеціальної операції, що дають підстави вважати її саме системною діяльністю [7, 8].

Щодо змістовного диференціювання спеціальних операцій, то це, на наш погляд, має підпорядковуватися суто практичним потребам і реалізовуватися з дотриманням принципу відповідності всього арсеналу сил, дійових заходів, засобів, способів, прийомів тим чи іншим конкрет-

ним ситуаціям. Наприклад, ситуації, пов'язані з припиненням злочинів і затриманням злочинців, об'єктивно різняться за рахунок того, яка кількісна чисельність злочинців, чи озброєні вони, у тому числі якими видами зброї та ступень готовності до її застосування, чи неозброєні, у якому психічному стані вони знаходяться, на що безпосередньо спрямовані їхні злочинні дії і т.ін. Особливо загостреними бувають ситуації, пов'язані з захопленням злочинцями заручників, груповими протиправними діями з боку злочинців по перешкоджанню виконанню правоохоронцями своїх функцій і т.д.

Усе вищесказане переконує нас у тому, що спеціальна операція має розглядатися в теорії і практиці оперативно-розшукової діяльності як комплексно-системне поняття, у якому, з одного боку, фіксується комплексність (множинність), пов'язаних між собою, оперативно-розшукових заходів чи послідовних дій у рамках окремого такого заходу, а, з іншого боку, йдеться про системний, тобто причинно-залежний (детермінований) характер зазначених заходів (дій).

Запропоноване визначення спеціальної операції відображає ідеальну модель цього поняття, яке цілком відповідає її призначенню та очікуваній ефективності практичного застосування такої в ОРД. Саме дане бачення в найбільший мірі відповідає завданню забезпечення безпеки безпосередніх виконавців спеціальної операції, іншого особового складу міліції та сторонніх громадян.

До викладеного вище слід також додати й те, що гарантією досягнення успішного вирішення завдань кожної спеціальної операції та зведення до мінімуму небезпеки її учасників є отримання необхідного обсягу оперативної інформації про об'єкт втручання [9], а також адекватне співвідношення з нею способів і прийомів відповідних дій [10]. Але це вже відноситься до оперативно-тактичного аспекту виконання спеціальної операції, який, поряд з іншими, потребує наукового дослідження.

Перелік використаних джерел:

1. Лаптій В. А. Основи управління органами внутрішніх справ в особливих умовах: Навчальний посібник. – К.: Редакційно-видавничий відділ МВС України.

2. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – С. 303.

3. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. – Мн.: Современное слово, 1998.

4. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. М.: "Большая Российская энциклопедия"; СПб.: "Норинт", 2002.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2003.

6. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии.

7. Кондратьєв Я.Ю., Бараненко Б.І., Звонок О.С. та ін. Концепція психології оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ. – К.: РВВ МВС України, 2001.

8. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003.

9. Трасковський В.Л. Проблеми проведення підрозділами ОВС України спеціальних операцій по розшуку та затриманню небезпечних злочинців.

10. Саакян М.Б. Операція як організаційна форма реалізації поліцейських функцій.

О.А. Костюкон

(Луганський державний університет внутрішніх справ)

ПОНЯТТЯ МАТЕРІАЛІВ ОРД, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В ІНТЕРЕСАХ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Аналіз ст.ст. 1, 3 та 10 Закону "Про ОРД" інших законів та нормативно-правових актів, що становлять правову основу ОРД показує наступне: ця діяльність повинна здійснюватись відповідно до принципів кримінального процесу та у формі, що дозволяє використовувати результати оперативно-розшукових заходів як, прямого безпосереднього судового доказу [1, с. 147]. Втім попри означену можливість використання результатів ОРД у кримінальному процесі, невирішеним залишається питання про те, що саме становлять данні результати, ні Закон "Про ОРД", ні КПК, ні інші закони не дають визначення даного поняття, яке на думку М.П. Полякова являє собою методологічне ядро правового інституту використання результатів ОРД у кримінальному процесі [2, с. 46].

Закон України "Про ОРД" використовує різні терміни відносно отриманих при проведенні оперативно-розшукової діяльності результатів:

- факти та дані (ст. 7 п. 4 Закону);
- відомості (ст. 8 ч. 1 п. 6; ст. 9 Закону);
- інформація (ст. 8 ч. 2 Закону);
- результати оперативно-розшукової діяльності (ст. 9 Закону);

- матеріали оперативно-розшукової діяльності (ст. 10 Закону);

Саме матеріали ОРД за змістом ст. 10 мають використовуватися в кримінальному процесі тому дане поняття потребує детального розгляду. На думку В.Зажицького термін "матеріали" не узгоджується з статтею 69 КПК Російської Федерації, яка доказами називає "будь-які фактичні дані", відтак даний термін повинен підкреслити, що у доказуванні у кримінальних справах використовуються лише матеріальні предмети, отримані у ході здійснення даного виду діяльності [3, с. 45-46].

На нашу думку у даному випадку має місце невірне розуміння терміну "матеріал", розуміння якого неможливе без розгляду двох взаємопов'язаних категорій "інформація" та "носій інформації". Співвідношення цих категорій видасться можливим визначити, виходячи з характеристики такого процесу, як фіксація інформації оскільки носій інформації, по суті, виступає засобом її фіксації [4, с. 24-25]. Фіксація пов'язана з процесом відображення. Відображення – категорія , яка позначає особливий продукт впливу однієї матеріальної системи в іншу, який являє собою відтворення в іншій формі особливостей першої системи в особливостях другої [5, с. 27]. Кожна подія має своє відображення на певному матеріальному об'єкті (носії інформації) з використанням якого можливе одержання, перетворення, зберігання, та передавання інформації. Кібернетикою носій інформації визначається як "матеріал (речовина) для запису, зберігання та подальшого відтворення інформації" [6, с. 37]. Таким чином матеріал являє собою певний носій інформації. Відповідно до чинного законодавства під інформацією слід розуміти задокументовані або публічно оголошені дані про події та явища, що проходять у суспільстві державі і навколишньому середовищі (ст. 1 Закону України " Про інформацію"). Дане визначення також підкреслює невід'ємність інформації від її носія, що являє собою певний фізичний носій на якому задокументовані певні явища. Звідси матеріали ОРД це певний носій оперативно-розшукової інформації, який може існувати в різній формі, що дозволяє найбільш якісно використовувати закріплену інформацію. Форма даного носія може становити: оперативно-службові документи (протоколи, акти, довідки, рапорти та інші види документів), які підтверджують легітимність отримання інформації, оригінали або копії документів та предметів які отримані при проведені ОРЗ, та мають значення для розслідування справи, різноманітні матеріальні об'єкти, касети з записами проведених ОРЗ та інше.

Про те що законодавець саме таким чином розуміє поняття матеріалів ОРД свідчать внесені у 2001 р. Зміни до закону "Про ОРД" та КПК ,

відповідно до яких можливим є використання протоколів з відповідними додатками складеними відповідними підрозділами за проведеними ОРЗ , як доказів у кримінальному процесі. Дані протоколи, як і додатки до них, є матеріалами ОРД, а отже певним носієм оперативно-розшукової інформації. І якщо протоколи являють собою оперативно-службові документи, які фіксують порядок проведення ОРЗ та легітимність отримання ОРІ, то відповідними додатками як зазначалося вище можуть бути оригінали або копії документів та предметів, та різноманітні матеріальні об'єкти отримані при проведенні даних заходів.

Матеріали ОРД мають певну форму (оперативно-службові документи та додатки до них) та зміст, що являє собою певну оперативно-розшукову інформацію. ОРІ являє собою певний особливий вид інформації, яка здобувається притаманними ОРД способами та засобами, та використовується для досягнення її цілей, а також для досягнення цілей кримінального судочинства. Виходячи з вищезазначеного матеріали ОРД можуть містити в собі ОРІ, яка в подальшому може використовуватись як для досягнення цілей кримінального судочинства так і для вирішення завдань ОРД. Можливість використання даних матеріалів в кримінальному судочинстві випливає з аналізу ст. 1 ст. 3 та ст. 10 п. 1, п. 2, п. 3, закону "Про ОРД". Зокрема ст. 10 вказаного закону зазначає що матеріали ОРД: "можуть використовуватись як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій, для отримання фактичних даних які можуть бути доказами в кримінальній справі, для попередження, припинення та розслідування злочинів".

Пошук, отримання та фіксація інформації (фактичних даних) – це ряд взаємопов'язаних акцій, кожна із котрих буває багатоманітною за змістом і дуже не простою в практичному плані. У випадку результативності пошуку отримання інформації і є його завершенням [7, с. 17-18].

Матеріали ОРД виникають в процесі її здійснення , а саме фіксації отриманої оперативно-розшукової інформації у відповідних документах та у встановленому порядку. Так на думку О.Ф. Довженкова, фіксація відомостей оперативно-розшукового характеру повинна провадитись у певній формі, яка дозволяє згодом легалізувати здобуту інформацію. До носіїв такої інформації автор відносить:

а) складені представниками громадськості акти та інші документи, які відображають факти отримання, вивезення, передавання та реалізації викраденого майна, його кількість, асортимент упаковку тощо. Особи, які склали ці документи, можуть у процесі слідства дати свідчення, а акти – додаватися до кримінальної справи постановою слідчого;

б) акти, довідки, рапорти про застосування науково-технічних засобів, в яких зазначаться час місце та інші обставини їх використання, з додаванням фотознімків, кінострічок, аудіо- та відеозаписів;

в) результати проведених до порушення кримінальної справи аналізів, досліджень спеціалістів;

г) документи, які відображають результати контрольних розвантажень, оглядів оперативних закупівель, контрольних поставок тощо [8, с. 251].

На нашу думку означений перелік носіїв інформації, що є матеріалами ОРД є далеко не повним, а відносно актів складених представниками громадськості , результатів проведених до порушення кримінальної справи досліджень та аналізів спеціалістів необхідно зазначити наступне: зазначені акти складені представниками громадськості знаходяться поза ОРД оскільки дані суб'єкти, не мають права здійснювати ОРД відповідно до статті 5 Закону "Про ОРД"; проведення аналізів та досліджень спеціалістів до порушення кримінальної справи, як оперативний захід не передбачено, ні вказаним законом ні відомчими нормативно – правовими актами, що регламентують даний вид діяльності.

В.І. Галаган до матеріалів ОРД які можуть передаватися слідчим для використання в розслідуванні злочинів відносить:

а) рапорти уповноважених осіб щодо встановлення в ході проведення ОРД ознак злочину і підстав для порушення кримінальної справи (зазначення обставин вчиненого злочину, прізвище і адреса виявленого потерпілого, свідка; місця знаходження речового доказу чи документа або прилучення їх до рапорту, якщо вони були отримані від громадян або вилучені безпосередньо працівником органу дізнання і т.п.)

б) складені оперативним працівником протоколи, в яких зафіксовані факти злочинної діяльності (обман покупців, затримання викраденого вантажу, вилучення знарядь вчинення злочинів і предметів злочинного зазіхання, порушення технології виготовлення продукції тощо).

в) протоколи про застосування науково-технічних засобів, в яких зазначаються час, місце та інші обставини їх виконання, з приєднанням фотознімків, аудіо- та відеозаписів;

г) інші документи – пояснення опитаних осіб, результати перевірок за обліками, довідки про результати проведення оперативно-розшукових заходів (поквартирного опитування громадян, повідомлень зроблених ними по телефону або за допомогою інших засобів зв'язку, тощо) [9, с. 275].

Вказаний перелік можливих носіїв матеріалів ОРД є більш повним, проте невичерпаним. Так дані матеріали можуть знаходити своє відобра-

ження у актах, звітах, довідках-меморандумах, та інших документах[1], магнітних та лазерних дисках, зліпках та іншому. Тому на нашу думку необхідним є формування єдиного визначення матеріалів ОРД, та вимог до них для єдиного розуміння даного терміну.

На нашу думку матеріали ОРД – це носії оперативно-розшукової інформації, які існують у формі певних оперативно-службових документів та матеріальних носіїв отриманих при проведенні оперативно-розшукових заходів відповідно до чинного законодавства.

Як йшлося вище матеріали ОРД існують у вигляді документів та інших матеріальних носіїв ОРІ, які являються формою її фіксації. Форма у якій існують дані документи повинна забезпечити:

1. Достовірність між подією, що відбулася та фактами які відображені у отриманих матеріалах фіксації.

2. Можливість подальшого використання матеріалів отриманих при проведенні ОРД у рамках оперативно-розшукової діяльності та кримінально-процесуальної діяльності.

3. Можливість перевірки отриманих матеріалів процесуальними та не процесуальними засобами.

Таким чином, належна фіксації отриманої інформації являється у багатьох випадках основною умовою для її подальшого використання. Так, на практиці нерідко зустрічається, коли цілі томи оперативно-розшукової документації є завідомо визначені на зберігання в архіві і наступне знищення відповідно до ст. 9 Закону "Про ОРД", якщо немає можливості продуктивно її використовувати [10, с. 18].

Виходячи з подальшої можливості використання вказаних матеріалів в кримінальному процесі необхідно говорити про залежність форми фіксації результатів ОРД від кримінально-процесуальних процедур введення матеріалів ОРД до кримінального процесу та форми процесуальних документів. Погоджуємось з тим, що основоположним повинен являтися тезис: оперативно-розшукова діяльність по виявленню і фіксації доказів у кримінальному судочинстві, навіть якщо вона здійснюється шляхом проведення негласних заходів, при наявності умов повинна завершуватись складенням процесуальних документів, які можуть бути піддані перевірці і оцінці у судовому засіданні [11, с. 74].

---

[1] Російська инструкция "О порядке представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю, прокурору или в суд". Утвержденная приказом ФСНП РФ, ФСБ РФ, МВД РФ, ФСО РФ, ФПК РФ, ГТК РФ, СВР РФ от 13 мая 1998г. не дає вичерпний перелік документів якими можуть оформлюватися результати ОРД.

Документування оперативно-розшукової діяльності проводиться за допомогою довідок, актів меморандумів т. д., які не мають чітких параметрів [12, с. 11]. Саме тому необхідним є формування єдиних вимог до всіх документів, якими можуть оформлюватись результати ОРД, які в подальшому можуть використовуватись в кримінальному процесі.

Дане положення потребує більш повного розкриття. Тим більш, що на практиці до останнього часу відмічалась різна форма фіксації результатів ОРД по окремим ОРМ, їх форма і зміст, що нерідко приводило до втрати їх доказового значення [13, с. 37-40; 14, с. 77].

На даний період, коли процесуальна регламентація ОРД носить незавершений характер [12], доцільним на наш погляд є розроблення Інструкції з порядку документування злочинних дій, при проведенні ОРД, яка має містити в собі єдині вимоги до документів якими здійснюється фіксація результатів ОРД, покликані забезпечити їх ефективне використання в кримінальному процесі, а також перелік обставин, що підлягають фіксації. Вказані обставини повинні включати в себе обставини, що підлягають доказуванню в кримінальній справі встановлені ст.64 КПК.

Поряд з цим для усунення виявлених недоліків регламентації використання в кримінальному судочинстві матеріалів ОРД пропонуємо ст. 10 Закону "Про оперативно-розшукову діяльність" доповнити ч. 2 наступного змісту: матеріали ОРД що використовуються в інтересах кримінального судочинства – це носії оперативно-розшукової інформації, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи, і існують у формі певних оперативно-службових документів та матеріальних носіїв отриманих при проведенні оперативно-розшукових заходів відповідно до чинного законодавства.

Перелік використаних джерел:

1. Бараненко Б.І. та ін. Сучасні методологічні проблеми теорії та практики ОРД // Вісник ЛАВС. – 2002. – № 4.

2. Поляков М. П. Рыжиков Р.С. О модели правового института использования результатов ОРД в уголововном процесе // Оперативник. – № 4.

3. Зажицкий В.И. Оперативно-розыскная деятельность и уголовное судопроизводство // Российская юстиция. – 2001. – № 3.

4. Карчевский М.В. Кримінальна відповідальність за незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем та комп'ютерних мереж: Монографія / МВС України ЛАВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002.

5. Украинцев Б.С. Информация и отражение // Вопросы философии. – 1663. – № 2.

6. Клаус Г. Кибернетика и общество. – М., 1967.;

7. Бандурка А.М. Горбачев А.В, Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: Редакционно-издательский отдел МВД Украины, 1994.

8. Долженков О.Ф. До питання про оптимізацію співвідношення оперативно-розшукової та слідчої функції // Вісник ОІВС. – 1999. – № 2.

9. Галаган В.І. Проблеми вдосконалення кримінально процесуальної діяльності ОВС України: Монографія – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2002.

10. Бандурка А.М. Горбачев А.В, Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ. – К.: Редакционно-издательский отдел МВД Украины, 1994.

11. Ю. Грошевий, Є. Дідоренко, Б. Розовський Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1.

12. Процесуальна регламентація оперативно-розшукової діяльності потребує завершення: Наукова доповідь /Авт. кол.: Є.О. Дідоренко, С.О. Кириченко, Б.Г. Розовський. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2002.

13. Погорецький М.А. Судовий контроль та прокурорський нагляд з використанням протоколів оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 2 (36).

14. Гришин Ю.А. О проблемах использования следователем результатов общественного документирования при возбуждении уголовних дел // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 4.

Д.В. Астафьев
(Луганский государственный университет внутренних дел)

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ, СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЕ В СОУЧАСТИИ

Наказание зависит от того, какие социальные, политические, культурные и моральные взгляды преобладают в обществе. Виды и система наказаний являются отражением господствующих в том или ином обществе взглядов на способы борьбы с преступностью. Следовательно, сис-

тема наказаний создается и формулируется в законе в соответствии с господствующими взглядами на эту борьбу и отражает результаты развития общества, соответствует определённым этапам этого развития.

Интенсивность наказаний – это величина, которая исторически изменялась, поскольку она зависит от цивилизованности общества, характера его экономики, степени антагонизма между людьми и многих других факторов.

Уголовный закон и наказание должны соответствовать укладу жизни общества, состоянию экономики и финансов государства, правовым и этическим взглядам, которые складываются на этой основе и характеризуют общественные отношения. Неслучайно история даёт нам множество примеров "революции" наказания, которая зависела главным образом от изменения общественного строя, а отсюда – от изменений в этике, идеологии, выборе средств борьбы с преступностью.

Вполне логично, что воля государства, облеченная в закон, есть направление его уголовной политики. Отдельный теоретический и практический интерес вызывают вопросы наказания несовершеннолетних правонарушителей. Данная проблема не утратила актуальности и сегодня.

Аксиоматично положение об общественной опасности преступного деяния, которое охватывает совершение преступления группой лиц по предварительному сговору. Устанавливая нормы поведения, законодатель недостаточно обоснованно устанавливает меру наказания за совершенное преступление. Не подвергая текущее законодательство критике, следует отметить, что основы его остались от канувшего в лету советского судопроизводства, которое всегда отличалось крайне репрессивным характером по отношению к лицам, совершившим преступления, без различия, взрослые они или несовершеннолетние.

Повышенная склонность молодежи к конфликтному, а часто и преступному поведению всегда беспокоила общество. Статистика преступности среди несовершеннолетних, к сожалению, не свидетельствует о спаде неблагоприятных тенденций. Прирост преступности среди подростков и юношества значительно опережает прирост подростково-юношеской популяции.

Согласно экспертным данным, средний возраст рецидивистов снизился на 4-5 лет (с 28-30 до 23-25), и это является подтверждением того, что личность преступника формируется ещё в подростковый период.

Различия в достижении преступного результата и нормальном восприятии происходящих событий между взрослыми и несовершеннолетними весьма значительны.

Но, рассматривая положения статей УК Украины, мы обнаруживаем, что применение уголовного закона не разграничивается в зависимости от возраста лица, совершившего преступление. Такую позицию законодателя признать правильной затруднительно. Установление единого законодательного критерия как для взрослых, так и для несовершеннолетних недопустимо с точки зрения поведения данных категорий.

То, что для несовершеннолетнего является нормой поведения, для взрослых будет по ряду признаков отклонением.

Необходимость установления разграничительных критериев является необходимым условием индивидуализации квалификации преступного деяния и, соответственно, назначаемого за него наказания. Без определения "преступности несовершеннолетних" как отдельного вида довольно сложно законодательно закрепить уголовную ответственность лиц, не достигших совершеннолетия к моменту совершения преступления.

Использование самостоятельных оценочных понятий дает возможность законодателю включать в сферу правового регулирования преступности несовершеннолетних большое количество явлений и состояний. Благодаря этому достигается полнота и гибкость уголовно-правовой охраны прав и законных интересов несовершеннолетних, что препятствует потенциальной возможности совершения судебных ошибок.

Детализируя действия несовершеннолетних при совершении группового преступления, необходимо отметить, что достижение преступного результата является плодом коллективных действий, но при определенных обстоятельствах они руководствуются "ложно понятым чувством долга".

Следует остановиться на эмоциональном восприятии происходящего события глазами самого несовершеннолетнего. Он не может действовать в некоторых условиях иначе как в составе группы, иначе рискует оказаться в положении изгоя, отверженного.

Несовершеннолетний, не обладая необходимыми волевыми навыками и интеллектуальным уровнем, не может адекватно реагировать на предложения о совершении преступлений.

Личность несовершеннолетнего, совершившего преступление в группе, гораздо более восприимчива к воспитательной работе, чем совершившего преступление в одиночку. Готовя себя к совершению преступления, такой несовершеннолетний обладает более развитыми личностными качествами – волей к достижению преступного результата, жесткостью, решительностью, которые в дальнейшем могут развиться в антисоциальную направленность данной личности.

Совместное совершение преступления несколькими несовершеннолетними свидетельствует о повышенной общественной опасности подобного противоправного деяния. Объединение усилий ряда соучастников для достижения преступной цели обусловлено, кроме прочих, и психологическим моментом.

В ходе судебного разбирательства применение уголовно-правовых норм в отношении виновных лиц, подлежащих привлечению к уголовной ответственности, по своей направленности не соответствует степени наказания, так как несовершеннолетний, совершающий преступление в одиночку, гораздо более общественно опасен чем тот, кто совершает преступление в составе группы.

Данный критерий законодательством не учитывается и не рассматривается. Это характеризует отстраненный характер назначения наказания от фактического положения вещей при рассмотрении дел о преступлениях, совершенных несовершеннолетними.

Характерной особенностью всех несовершеннолетних правонарушителей является совершение преступлений в группе, так как с ростом числа судимостей уменьшается показатель участия в преступных группах. По экспертным оценкам специалистов, среди осужденных во второй раз групповое совершение преступлений составило одну четвертую часть от их общего количества, а среди тех, кто был осужден в пятый раз, – менее 10%. Кроме того, возраст влияет и на приобретаемую со временем осторожность и преступные навыки.

Игнорируя это положение, нельзя внести сколько-нибудь заметного конструктивного вклада в решение проблем совершенствования уголовно-правовых норм.

Осознавая противоречивость данных положений, необходимо отметить следующее:

- законодательство в настоящее время не предусматривает индивидуального подхода к оценке личности каждого несовершеннолетнего, совершившего преступление, в связи с большим количеством дел в судах первой инстанции и отсутствием педагогического образования у судей;

- в государстве не созданы предпосылки для изменения действующего законодательства и создания ювенальной юстиции в связи, видимо, с отсутствием материально-технического обеспечения;

- по мере интеграции в европейское сообщество необходимо будет кодифицировать действующее законодательство с сфере борьбы с пре-

ступностью несовершеннолетних в сторону смягчения наказания и расширения его видов;

- следует однозначно законодательно запретить арест несовершеннолетних на время досудебного следствия за первое совершенное преступление и применение наказаний, связанных с лишением свободы.

А.М. Лисенко
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКУМЕНТУВАННЯ ЗЛОЧИННИХ ДІЙ У ПРОЦЕСІ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОСІБ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ ЗЛОЧИНИ В СФЕРІ ВИГОТОВЛЕННЯ І ЗБУТУ АЛКОГОЛЬНИХ НАПОЇВ

З придбанням Україною в 1991 році незалежності, відбулася демонополізація алкогольної сфери. Стали виникати недержавні підприємства, що займаються виробництвом спирту і алкогольних напоїв. Утрата важелів керування і контролю за роботою галузі в процесі роздержавлення привела до різкого скорочення легального оподатковуваного виробництва алкогольної продукції. Неповнота і недосконаліть правового регулювання виробництва й обороту етилового спирту і алкогольної продукції, державного контролю в цій сфері господарської діяльності, оподатковування учасників господарських процесів, з'явилися одними з основних причин криміналізації галузі, бюджетних втрат, загострення соціально-економічної ситуації.

Виникли нелегальні структури, що підпільно роблять і реалізують спиртні напої низької якості без відрахування податкових платежів у бюджети різних рівнів, та одержують багатомільйонні доходи з кримінального бізнесу, що підриває економічні основи держави.

Сформована в сфері обороту алкогольних напоїв криміногенна обстановка вимагає від співробітників органів внутрішніх справ одержання додаткових професійних знань, освоєння нових прийомів і методів документування злочинів у розглянутій сфері. Дана доповідь спрямована на узагальнення практичного досвіду підрозділів ОВС по документуванню злочинних дій осіб, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольної продукції, з метою більш успішного виконання цих задач у сучасних умовах, а також розгляду деяких проблем удосконалення зазначеної діяльності ОВС на сучасному етапі.

Комплексний підхід до рішення задач оперативної розробки злочинців в алкогольному бізнесі, а також те, що кримінальний алкогольний бізнес усе більше носить організований характер, обумовлюють необхідність документування дій злочинних груп, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольних напоїв, у рамках справ оперативного обліку. При цьому плановані заходи щодо справ оперативного обліку повинні бути спрямовані на установлення винних осіб по всьому ланцюжку технологічного циклу виробництва фальсифікованої алкогольної продукції (розкрадання або незаконне придбання спирту, його транспортування і реалізація в підпільні цехи, діяльність підпільних цехів, джерела незаконного придбання етикеток, пробок, акцизних марок, склотари і т.п.), а також на встановлення посадових осіб, що роблять за хабара різного роду сприяння злочинцям (незаконне виділення квот на спирт, незаконна його відпустка, різні порушення на митних посадах при проходженні спирту та алкогольної продукції, незаконний продаж злочинцям пробок, етикеток, акцизних марок, незаконне виробництво акцизних марок та інше). У процесі документування необхідно активно використовувати можливості оперативно-пошукових і оперативно-технічних служб.

Документування – це діяльність співробітників оперативних апаратів, здійснювана переважно негласним шляхом, по виявленню фактичних даних про подію злочину та осіб, причетних до його здійснення, і забезпеченню можливості використання цих даних відповідно до вимог кримінально-процесуального закону в якості доказів при розслідуванні кримінальної справи, проведенні дізнання або прийнятті іншим, передбаченим законом мір [1, с. 82].

У ході документування забезпечується закріплення фактичних даних: стосовних до події злочину (час, місце, обставини здійснення злочину); про причетність осіб, що перевіряються і розробляються до підготовки або здійснення злочину; про інших осіб, причетних до злочину; про місцезнаходження обладнання та інших предметів, використовуваних при здійснення злочину, викрадених або нажитих злочинним шляхом грошей і цінностей; про місця збуту і збереження предметів злочину; про характер і розміри збитку, заподіяного злочином; про інші обставини, що мають значення для попередження, припинення і розкриття злочину, а також розшуку злочинців і застосування до них мір, передбачених законом.

Документування здійснюється по наступним основним напрямкам: встановлюються особи, що можуть бути свідками по кримінальній спра-

ві, проводяться їхні опитування; виявляються предмети і документи, що мають ознаки доказів злочинної діяльності, забезпечується їхня схоронність до порушення кримінальної справи і наступного прилучення до неї у встановленому порядку; фіксуються дії розроблювальних і інших осіб шляхом застосування аудио-, кіно-, відеозапису, фотозйомки; проводяться криміналістичні і інші дослідження; вивчається можливість використання отриманих даних у карному процесі і т.д.

З метою документування злочинних дій осіб, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольної продукції, оперативні працівники повинні провести такі оперативно-розшукові заходи:

1. З урахуванням проведеного аналізу наявної оперативної інформації про злочинну діяльність осіб, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольної продукції, відповідно до закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", з метою попередження, припинення та розкриття їх злочинної діяльності, завести оперативно-розшукову справу категорії "Захист".

2. Залежно від характеру злочинної діяльності осіб, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольної продукції, виходячи з оперативної необхідності та з метою фіксування їх протиправних дій, зв'язків, співучасників або інших осіб, які становлять оперативний інтерес, провести негласний огляд слідів, документів, що можуть бути знищені, замінені, підроблені.

3. Погодити план оперативно-розшукових заходів з відділом технічного забезпечення, з питань застосування

- технічних засобів – для зняття інформації з каналів зв'язку, у тому числі з мобільних телефонів, радіостанцій в інтересах попередження, припинення та розкриття злочинів;
- слухового контролю та звукозапису – для одержання даних про злочинну діяльність та інших відомостей, що становлять оперативний інтерес;
- телеапаратури та оптичних приладів – для спостереження за діями фігурантів, стеження за їх пересуванням тощо;
- засобів сигналізації та радіоприладів – для дистанційного виявлення протиправних дій та підтримання зв'язку між учасниками оперативно-розшукових заходів;
- спеціальних хімічних і радіоактивних речовин – для виявлення та закріплення слідів злочинів, надання об'єктам, предметам специфічних ознак, виявлення шляхів їх пересування.

4. Для встановлення міжміських та міждержавних зв'язків фігурантів одержати та проаналізувати роздруковані телефонні розмови з квартирних і службових телефонів.

5. Вивчити реальні можливості власного негласного апарату та інших оперативних служб ОВС і дати завдання на встановлення довірчих стосунків з особами, що займаються незаконним виготовленням і збутом алкогольної продукції, висвітлення вчинених ними економічних злочинів, злочинів, що готуються, а також виявлення способів їх вчинення, місцезнаходження коштів, здобутих злочинним шляхом, шляхів їхньої легалізації, матеріальних цінностей, нерухомості, автотранспорту.

6. Для вивчення фінансово-господарської діяльності підприємств, установ та організацій, виявлення правопорушень, зловживань і протиправних дій осіб у сфері купівлі-продажу спирту та алкогольних напоїв, залучити до негласного співробітництва кваліфікованих фахівців з числа вищезазначених організацій.

7. Провести оперативні комбінації по введенню в розробку негласних співробітників для збирання додаткової інформації про фігурантів [2, с. 29].

У цілях докумементирования злочинної діяльності осіб по даної категорії злочинів важливу роль грають заходи, що дозволяють виявити і задокументувати саме факти злочинної діяльності. У цьому відношенні найбільш ефективні такі оперативно-розшукові заходи, як оперативна закупівля і контрольоване постачання, тому що визначить іншим шляхом виготовлювача фальсифікату, джерела надходження алкогольної продукції та етилового спирту дуже важко.

Для документування фактів контрабанди спирту та алкогольної продукції важливу роль має взаємодія органів внутрішніх справ з державною митною службою і державною прикордонною службою України. Одержання первинної інформації про протиправні діяння можливо також з конфіденційних джерел.

Відомостями подібного роду володіють співробітники складів збереження алкогольної продукції, керівники середньої ланки торгово-закупівельних фірм, керівники комерційних фірм аналогічного профілю, відсторонені від роботи співробітники брокерських фірм, знижені в посаді або переведені співробітники митниці, співробітники транспортних агентств і т.п. Тому оперативним співробітникам варто орієнтуватися на ці категорії осіб, при придбанні джерел оперативної інформації.

Боротьба ОВС з контрабандою показує, що в ряді випадків оперативні працівники не завжди здійснюють оперативно-розшукові заходи

по документуванню злочинної діяльності контрабандистів, що дає їм можливість ухилятися від відповідальності. Так, перетинання митного кордону в невстановлених місцях в обхід митних постів по дорогам або важкодоступній місцевості при відсутності прикордонної смуги і стовпів, дозволяє порушникам мотивувати свої дії випадковістю. Однак оперативними підрозділами ОВС накопичений позитивний досвід документування подібних дій правопорушників. Для своєчасного виявлення і припинення контрабандного ввозу спирту або алкогольної продукції на територію України доцільно:

1. Фіксувати незаконне переміщення транспортних засобів, минаючи митні пости. При цьому особливу увагу приділяти документуванню відхилення транспортного засобу від установленого маршруту і відсутності в супровідних документах на увезений вантаж позначки про проходження митного контролю в суміжних державах. У цих випадках крім протоколу складається карта-схема затримки, що повинна являти собою ксерокопію карти місцевості з указівкою маршруту пересування порушників. Оформлення карти-схеми як документа, що має юридичну чинність, завершується особистими підписами затриманих і понятих – "схема складена вірно", а також підписом особи, що її склала, із указівкою часу.

2. Вивчити засоби митної ідентифікації (пломби, печатки), досліджувати пред'явлені перевізниками вантажні митні декларації, контракти, сертифікати, платіжні та інші документи на предмет вірогідності зазначених у них зведень.

3. У випадку обґрунтованих сумнівів у законності тієї або іншої зовнішньоекономічної операції вчасно направити запити в ОВС України та інших держав для підтвердження факту вивозу сировини і матеріалів.

4. Здійснити комплекс оперативно-розшукових заходів з використанням сил і засобів оперативно-пошукових і оперативно-технічних служб, по оперативному відпрацьовуванню осіб, підозрюваних у здійсненні незаконного переміщення товарів через кордон.

У випадку, якщо на легальному лікеро-горілчаному заводі виготовляється неврахована продукція зі спирту, зекономленого за рахунок заниження міцності продукції, що випускається, необхідно негласно на заводі одержати зразки цієї продукції, провести негласні оперативні закупівлі такої продукції в торговельних підприємствах і їхнє фізико-хімічне дослідження. За допомогою джерел оперативної інформації необхідно виявити місця одержання акцизних марок для неврахованої продукції. Рекомендується зіставити щоденне офіційне виробництво

продукції з фактичною витратою скляної тари, пробок, етикеток і пакувальних коробок. Негласні або зашифровані опитування працівників разливочной лінії допоможуть визначить фактичну кількість випущеної продукції, а зіставлення зі звітними даними покаже обсяги невраховано-го виробництва.

Якщо неврахована алкогольна продукція виготовляється зі спирту що нелегально надійшов на завод, то потрібно з всіх ємкостей, де зберігається спирт, негласно взяти зразки для порівняльного фізико-хімічного дослідження, що дозволить розшукати ємність, у якій зберігається нелегально отриманий спирт (якщо він зроблений не на тім заводі, що і спирт, що офіційно поставляється). За допомогою джерела оперативної інформації з'ясувати, коли з нелегального спирту буде виготовлена неврахована продукція і коли вона буде вивозитися, щоб за допомогою негласного спостереження зафіксувати місце доставки і реалізації. Бажано зробити відеозйомку розвантаження продукції, а потім оперативну закупівлю і криміналістичне дослідження вмісту пляшок, етикеток і марок. Після встановлення одержувачів неврахованої алкогольної продукції і фіксації фактів її одержання, можна робити реалізацію, з одночасною перевіркою на заводі (інвентаризація, вилучення зразків спирту і продукції, їхнє криміналістичне дослідження, перевірка робочих місць посадових осіб, причетних до злочину, з метою виявлення чорнових записів і т.ін.).

Для виявлення підпільних цехів, виробляючих фальсифіковану алкогольну продукцію, необхідно підібрати джерела оперативної інформації в середовищі підприємців, що займаються алкогольним бізнесом (виробництво алкогольної продукції, постачання і збереження спирту, транспортування спирту і алкогольної продукції, оптове і роздрібна реалізація алкогольної продукції, приймальні пункти склотари, друкарні і т.п.), а також використовувати інформацію співробітників міліції суспільної безпеки. При одержанні первинної оперативної інформації про осіб, що займаються виробництвом фальсифікованих алкогольних напоїв, варто організувати спостереження з метою встановлення каналів постачання спирту та одержання підроблених акцизних марок, місць реалізації продукції. Досить ефективним у даному випадку може бути оперативне впровадження оперативного співробітника або особи, що співпрацює з ним, під видом підприємця, що займається оптовою закупівлею і реалізацією алкогольної продукції.

Якщо ж спочатку встановлені місця реалізації фальсифікованої алкогольної продукції (за інформацією громадян, що співпрацюють з ор-

ганам внутрішніх справ або ж покупців цієї продукції, а також виявлення безпосередньо оперативним працівником по відмітним ознакам фальсифікованої продукції), то спостереження встановлюється за цими торговельними місцями, з метою виявлення каналів надходження цієї продукції.

Для фіксації факту реалізації фальсифікованої алкогольної продукції здійснюються оперативна закупівля. З метою підтвердження факту фальсифікації необхідно зробити ряд криміналістичних досліджень в експертно-криміналістичних підрозділах ОВС [3, с. 6].

Значиму інформацію можна одержати в результаті опитувань (гласних, негласних) сусідів підприємців, громадян, що проживають по сусідству з підпільним цехом, найманих робітників підпільних цехів, покупців фальсифікованої продукції та інших. Позитивні результати може дати зашифроване опитування водіїв транспорту, на якому перевозиться фальсифікована алкогольна продукція.

У ході документування повинні бути встановлені докази, що не тільки свідчать про злочинність діяння, але і підтверджують винність усіх членів злочинної групи, канали надходження спирту в підпільний цех, особи, що постачають в підпільний цех підроблені марки акцизного збору, що реалізують фальсифіковану алкогольну продукцію і інші, що мають значення для розслідування обставини.

Якщо цього досягти не удалося і документування по яким-небудь обставинам довелося обмежити тільки одним підпільним цехом, то документування всіх інших, раніше перерахованих моментів необхідно проводити (по узгодженню зі слідчим) у рамках оперативно-розшукового забезпечення досудового слідства. Причому робота зі слідчим не повинна обумовлюватися лише самим фактом одержання згоди на проведення оперативних заходів, а здійснюватися в постійному тісному контакті [1, с. 96].

Головною проблемою, перешкоджаючою більш ефективному проведенню оперативно-розшукових заходів з метою документування злочинних дій осіб в сфері обігу алкогольної продукції, є недосконалість оперативно-розшукового законодавства України. Так в статті 9 закону України "Про оперативно- розшукову діяльність", зазначено, що: оперативно-розшукові заходи, пов'язані з тимчасовим обмеженням прав людини (тобто, негласне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, зняття інформації з каналів зв'язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації), проводяться

з метою запобігання тяжким або особливо тяжким злочинам, їх припинення і розкриття. Візуальне спостереження може проводитися з метою встановлення даних про особу та про її зв'язки у разі, коли є факти, які підтверджують, що нею готується або вчинено тяжкий злочин, для отримання відомостей, які вказують на ознаки такого злочину, а також для забезпечення безпеки працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів цих осіб [4, с. 303]. Однак, злочини передбачені частинами 1 та 2 ст. 204 Кримінального кодексу України, зв'язані з незаконним придбанням, зберіганням, транспортуванням з метою збуту, збутом, незаконним виготовленням алкогольних напоїв шляхом відкриття підпільних цехів або з використанням обладнання, що забезпечує масове виробництво таких товарів, а також вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, не являються тяжкими, у відповідності із ст. 12 Кримінального кодексу України.

В результаті чого оперативні працівники позбавлені можливості проведення оперативно-розшукових заходів, зазначених вище. Разом з тим злочини в сфері обігу алкогольної продукції являються неочевидними і їх ефективне виявлення та документування без проведення оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, практично неможливо.

На підставі викладеного, враховуючи на явне відставання норм чинного законодавства від потреб практики, є необхідність внесення змін в закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", в частині використання оперативно-розшукових заходів, пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини, відносно злочинів в сфері обігу алкогольних напоїв, а також інших злочинів, яки не є тяжкими, але наносять державі та суспільству великий ущерб, та боротьба з котрими актуальна в сучасних умовах і визнана пріоритетним напрямком діяльності ОВС України.

Перелік використаних джерел:

1. Ларичев В.Д., Ситковец Н.Г., Быков В.В., Голубев В.П., Исаров О.Б., Маматов В.Г., Милякина Е.В., Спирин Г.М. Организация и тактика оперативно-розыскной деятельности по борьбе с незаконним производством и оборотом этилового спирта и алкогольной продукции: Учебное пособие. – М: ВНИИ МВД России, 2001. – С. 82-96.

2. Джига М.В., Кондратьев Я.Ю. Організація роботи по виявленню, викриттю та попередженню злочинів в економічній сфері. Агропромисловий комплекс: спиртова галузь: Навчальний посібник. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2000. – 29 с.

3. Памятка для оперативних и следственных работников, которые специализируются на раскрытии и расследовании преступлений, связаных с незаконним оборотом спирта и алкогольной продукции. Подготовлена ЭКЦ МВД России. Исх. № 1/12207 от 28.06.99 г. – 6 с.

4. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" № 2135-12 від 18.02.1992 р. // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 22. – 303 с.

Д.В. Бойчук
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ВИЯВЛЕННЯ ТА УСУНЕННЯ ПРИЧИН, ЩО ПРИЗВОДЯТЬ ДО БЕЗВІСНОЇ ВІДСУТНОСТІ ОСІБ

Дані, що отримані з Департаменту Інформаційних Технологій МВС України свідчать, що кількість не розшуканих осіб з року в рік неухильно зростає. Саме тому, важливим елементом організації розшукової роботи є вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ України направленої на виявлення причин та усунення умов, що призводять до безвісної відсутності громадян [1]. Аналіз спеціальної літератури, досліджень, дозволяє стверджувати, що, мабуть, жодний напрямок діяльності оперативних підрозділів не досліджувався настільки докладно як попередження (профілактика) [2].

Відповідно до теми нашої статті, вважається доцільним зосередити увагу саме на проблемах використання розшуковими підрозділами у попереджувальній роботі можливостей оперативно-розшукової діяльності, тобто на напрямку, що називається в теорії і практиці "оперативно-розшуковою профілактикою".

Базуючись на усталеному положенні, що попереджувальна діяльність містить у собі профілактику (загальну та індивідуальну), а також запобігання злочинам, які готуються, доцільно розглянути згадані елементи з позицій оперативно-розшукової діяльності [3, с. 113-119].

Неможливо не погодиться з В.П. Пилипчуком, який пише, що заходи направлені на попередження причин безвісної відсутності громадян розробляються і здійснюються на основі результатів аналізу цих фактів [4, с. 15].

Але для того щоб розробити ці заходи перш за все необхідно розглянути, які причини лежать в основі безвісної відсутності. З'ясування зазначених обставин дозволить визначити можливості органів внутрі-

шніх справ щодо виявлення та усунення цих причин, визначення кількісних заходів профілактичного впливу.

Проведені дослідження показали, що більшість осіб, які оголошуються у розшук як безвісно відсутні – це фізично розвинені, здорові чоловіки (66,8%). Таке співвідношення безвісно відсутніх за ознакою статі зберігається в більшості економічно розвинених регіонах.

Серед безвісно відсутніх особи віком до 16 років становлять 19%, від 17 до 25 років – 29,4%, від 26 до 40 років – 25,6%, від 41 до 55 років – 10,6% і старше 56 років – 15,4%.

35,7% розшукуваних з числа безвісно відсутніх перебували на обліку в психоневрологічних диспансерах. Причому питома вага цих осіб, відзначається в економічно розвинених районах. Очевидно, це, в першу чергу, пов'язано з підвищеним ритмом життя та нервовими перевантаженнями (стресовим станом), характерними для великих міст в умовах сьогодення.

73,1% безвісно відсутніх мають неповну середню освіту й тільки 7,3 % – середню спеціальну та вищу освіту. Такий стан речей пояснюється тим, що особи, які мають лише початкову освіту, як правило, не мають достатньої професійної підготовки, їм властива часта зміна місць роботи, більшість з них зловживають алкоголем чи вживають наркотичні речовини.

Близько 75% безвісно відсутніх до події, що призвела до безвісної відсутності проживало у містах, понад 50 % – у районних центрах. І це природно, тому що в умовах сьогодення, саме у великих містах найбільш яскраво проявляється надзвичайна рухливість і мобільність громадського життя й соціального середовища.

Приблизно 60 % безвісно відсутніх – неодружені. На момент безвісної відсутності 75 % потерпілих проживали зі своїми рідними.

Понад 20 % безвісно відсутніх – учні шкіл, інтернатів, інших закладів освіти, дитячих будинків і т.ін., близько 15 % розшукуваних безвісно відсутніх осіб становлять пенсіонери. Під час розшуку цієї категорії осіб великого значення набуває правильне та своєчасне проведення пошуково-рятувальних заходів.

Вивчення випадків безвісної відсутності осіб показали, що у 23,2% оголошених у розшук вже мало місце залишення своїх домівок, причому у 17,4% це траплялось, неодноразово. Переважна більшість таких осіб – психічно хворі, що страждають на ті чи інші розлади психіки, (втрата пам'яті, манія переслідування тощо). Як правило, такі особи через незначний час потрапляють до психіатричних лікарень, або повертаються додому без будь-якого втручання чи впливу.

Дослідження показали, що причини, які призводять до безвісної відсутності, у 55% випадків трапляються під час перебування особи за місцем проживання, у 16% – під час прогулянок, походів у кіно, в магазини, тощо, у 6,6% — при поверненні з місця роботи, 5,6% – при перебуванні в дитячих установах, навчальних закладах спеціального типу. У 7,1% події, що призвели до безвісної відсутності потерпілого стались під час подорожі, близько 5% випадків безвісної відсутності доводиться на перебування осіб у туристичних походах, на полюванні, рибалці, 3,4% доводиться на відрядження та відпочинок за межами міста.

У 31,5% випадків безвісній відсутності передувала конфліктна ситуація (у родині – 19%, на роботі – 7,4%, із сусідами – 1,3%, з незнайомими людьми – 1,8 %).

Близько 25% із числа безвісно відсутніх гине. Понад 5% закінчують життя самогубством. Кількість випадків загибелі та самогубств зростає зі збільшенням віку потерпілого.

Неповнолітні до 16 років. Переважна більшість безвісно відсутніх цієї вікової категорії (до 82%) становлять підлітки віком 11-16 років. 60% неповнолітніх зникло з постійного місця проживання, 18,8% – під час прогулянки, відвідування кіно, магазинів тощо, 13% повертаючись з навчальних закладів і дитячих установ, близько 3% по дорозі з одного населеного пункту до іншого. Характерно, що лише близько 4% неповнолітніх були виявлені в медичних установах.

Безвісно відсутні жінки. Більше третини безвісно відсутніх жінок віком від 17 до 25 років, 20% – старше 56 років. Близько 70% жінок на момент події, що призвела до безвісної відсутності були незаміжніми, близько 80% – не мали дітей. Понад 20% жінок перебували на обліку в психоневрологічних диспансерах з приводу незначного розладу психіки, 12,3% страждали на психічні захворювання, 8,7% – невиліковною хворобою, 5,4% – наркоманією чи алкоголізмом.

Таким чином, майже у 50% безвісно відсутніх жінок виявлено розлад фізичного або психічного здоров'я, що майже на 15% більше, ніж у чоловіків.

Понад 25% розшукуваних жінок неодноразово залишали свої домівки, переважна більшість із них страждали на ті чи інши захворювання психіки.

У кожному четвертому випадку залишенню домівки передувала конфліктна ситуація, в переважній більшості це конфлікт у родині (або зі співмешканцем).

Близько 3% жінок було виявлено мертвими (з ознаками насильницької смерті). Понад 50% з них віком до 16 років.

До причин, що впливають на випадки безвісної відсутності осіб віднесено надмірне вживання алкоголю та наркоманія. Кожна п'ята особа на момент події, що призвела до її безвісної відсутності, перебувала у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Вікова категорія цих осіб становить: 17-25 років – кожний третій, 27-40 років – близько 50%.

Практично кожного другого із числа безвісно відсутніх у нетверезому стані було виявлено загиблим в наслідок нещасного випадку.

Проведені дослідження, практика розшукової роботи органів внутрішніх справ України свідчить про підвищену складність розшуку тих безвісно відсутніх осіб, які зникли у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Це пояснюється тим, що зловживання спиртними напоями неминуче призводить до конфліктної ситуації, знижує реакцію оточуючих (рідних, колег) на факт відсутності особи, почуття занепокоєння і відповідальності за долю потерпілого. Так, якщо у перший день, до органів внутрішніх справ надходить 6,2% заяв про розшук, то щодо осіб, які зловживають спиртними напоями, наркоманів такі заяви надходять лише у 2,6% випадків. Це негативно впливає на ефективність проведення першочергових оперативно-розшукових заходів. Крім того, нелогічність дій осіб які перебувають у стані сп'яніння, що пояснюється втратою об'єктивного сприйняття навколишнього середовища, ускладнює висунення реальних версій щодо причин безвісної відсутності і вірогідного місця перебування розшукуваного.

Досить часто безвісно відсутні у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння вчиняють злочин та опиняються у місцях позбавлення волі (2,1%). Нерідко і самі вони стають жертвами злочину, (умисного вбивства), з боку своїх близьких чи рідних, головним чином, чоловіка, дружини, дітей, причому в більшості випадків приводом до вчинення злочину стали протиправні дії з боку самого потерпілого.

Отже, одним із шляхів попередження причин, що призводять до безвісної відсутності є боротьба з пияцтвом та поширенням наркотиків, особливо серед молоді. Підвищення результативності цього напрямку діяльності органів внутрішніх справ і інших зацікавлених органів держави, безумовно, зменшить кількість безвісно відсутніх осіб.

Результати дослідження, практика розшукової роботи, свідчать про те, що крім вищезазначених причин, що призводять до безвісної відсутності потерпілого, також можна віднести наступні:

- бездоглядність дітей;
- відсутність належного нагляду за психічно хворими;
- недоліки в профілактиці правопорушень у сфері сімейно-побутових відносин;

- низький рівень виховної роботи у спеціальних школах.

Отже з метою усунення визначених недоліків необхідно посилити роз'яснювальну роботу в школах, інтернатах, професійних училищах, дитячих будинках, особливо серед так званих "важких підлітків". Необхідно проводити профілактичну роботу з тими батьками, діти яких, схильні до правопорушень. Це дасть можливість звести до мінімуму, дитячу бездоглядність. До цієї роботи доцільно в першу чергу залучати працівників кримінальної міліції по справам неповнолітніх, громадськість за місцем проживання.

Часто для усунення причин злочинів необхідні такі якісні зміни, які можуть відбутися лише при переході суспільства на більш високий рівень соціального розвитку [5, с. 76-81].

Крім причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, об'єктом профілактики є особи, які потенційно можуть вчинити зазначені злочини. Обґрунтоване визначення категорій осіб, які є об'єктом профілактики, є важливою передумовою правильної організації попереджувальної роботи. У нормативно-правових актах і літературних джерелах визначено категорії осіб, які належать до об'єктів профілактичної діяльності:

1. Особи, які замислили або готують злочини.

Формулювання "особи, які замислили злочини" використовується, як традиційно застаріле. Разом з цим слід з'ясувати: чи всі особи, які замислили злочин, є об'єктом профілактичної діяльності? Аналіз етапів формування і реалізації злочинного наміру дозволяє стверджувати, що доки намір не набуває матеріальної форми, він не може бути кримінально караним. Матеріалізація наміру може здійснюватися за такими формами:

- консультування щодо вибору оптимального способу вчинення злочину його приховування;
- підшукування спільників;
- створення негативного впливу на осіб, що контактують із суб'єктом, профілактики;

Іншими словами, визначальним фактором є реальність злочинних намірів. Реальність здійснення злочинних намірів може бути визначена за такими ознаками:

- відповідність висловлюваних намірів дійсним можливостям;
- відповідність намірів лінії поведінки суб'єкта, його протиправній установці;
- наявність причинного зв'язку між поведінкою суб'єкта та ситуацією, що склалася;

- стан індивіда в наявній ситуації дозволяє констатувати потенційній можливості вчинення ним злочину;
- наявність формальних ознак (колишня судимість, яскраво виражена протиправна установка і т. ін.).

Тому вважається можливим розглядати особу як об'єкт профілактики лише при наявності вказаних та подібних їм умов.

2. Особи, щодо яких відповідно до закону здійснюється контроль і вживаються заходи стосовно дотримання ними встановлених обмежень. Особи зі стійкою протиправною поведінкою, а також раніше викриті у вчиненні злочинних дій. На необхідність особливої уваги з боку ОВС на дану категорію осіб звернено увагу в рішеннях колегій МВС України від 10 січня 2003 року КМ/ дск і від 6 лютого 2004 р. № 1 КМ/1 дск.

Індивідуально-профілактична діяльність починається з виявлення осіб, які схильні до вчинення злочинів. Перспективні напрямки пошуку визначаються в результаті аналізу стану оперативної обстановки по лінії роботи (розшуку безвісно відсутніх осіб). Слід зазначити, що пошукова робота може здійснюватися як від особи до факту протиправної дії, так і від явища до конкретної особи. Пошук ведеться за загальними і поведінковими ознаками, серед яких можна виділити: схильність до можливих протиправних дій; високу суспільну небезпеку злочинних намірів; прихований характер протиправної діяльності тощо.

Виявлення осіб, які становлять оперативний інтерес, здійснюється працівниками розшукових підрозділів, а також, за їх завданням, працівниками оперативних служб (підрозділи розвідувально-пошукового департаменту, оперативно-технічними підрозділами) особами, які конфіденційно співробітничають з оперативними підрозділами на засадах добровільності.

Джерелами інформації щодо зазначених осіб є: інформаційні масиви органів внутрішніх справ та інших правоохоронних структур; виявлення різних кримінальних категорій осіб безпосередньо оперативними працівниками в процесі здійснення оперативно-розшукових та інших заходів [6, с. 22-26]. Отримана первинна інформація підлягає перевірці з метою: визначення її об'єктивності та істинності; збору відомостей, їх документального оформлення; прийняття рішення щодо включення особи у список профілактичної діяльності.

Слід значити, що інформація, отримана оперативним шляхом, при необхідності використання в гласних профілактичних заходах підлягає "легалізації" тобто введенню в офіційну процедуру профілактики. Легалізація оперативної інформації досягається за допомогою встановлення і

використання гласних джерел. Так, С.С. Овчинський вважає, що для легалізації оперативної інформації необхідне документування. Дана точка зору видається дискусійною, оскільки для легалізації оперативної інформації далеко не у всіх випадках необхідне документування у тому розумінні, як це трактується в теорії ОРД [6, с. 59-64].

Облік осіб, які є об'єктом профілактичної діяльності по лінії карного розшуку в основному здійснюється по справах контрольно-наглядового провадження. Підставами для обліку можуть виступати:

- відомості, отримані працівниками розшукових підрозділів, як оперативним так і гласним шляхом;
- встановлення в процесі досліджень статистичних закономірностей про певні категорії осіб, які найбільш часто вчиняють злочини.

Оперативні працівники вивчають підобліковий контингент з метою з'ясування властивостей особистості, ситуацій, які мають криміногенне значення способу життя тощо. Деякі із згаданих факторів носять відкритий характер інші маскуються. Вивчення особистості та її поведінки необхідне для визначення найбільш ефективного комплексу оперативно-профілактичних заходів спрямованих або на позитивну переорієнтацію особи, або на створення умов, що виключають можливість вчинення індивідом злочину. Іншими словами якщо в оперативного працівника в результаті вивчення особи склалася думка стосовно її "поверхневої" деформації і можливості здійснити на неї позитивний вплив виховним шляхом, тоді накреслюються заходи переконливого характеру, тобто визначаються особи, які мають у даного суб'єкта авторитет і здатні вплинути на нього. Якщо оперативний працівник дійшов висновку про неефективність заходів виховного характеру, то здійснюються дії, що перешкоджають формуванню у суб'єкта антигромадської думки. Найчастіше ці дії спрямовуються на спонукання особи до відмови від протиправної поведінки і полягають в усуненні негативних умов, якими має (або може) скористатися цей суб'єкт. Цей етап є найбільш важливим в індивідуально-профілактичній діяльності, оскільки результати впливу є підсумком всієї роботи.

Перелік використаних джерел:

1. Луценко Ю. У нас обмаль часу і розчаровувати людей не маємо права // Іменем Закону. – 2005. – № 27(5465).
2. Цильвик В.П. Розыск пропавших без вести лиц: Учебное пособие. – К.: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.З. Дзержинского, 1991. – 120 с.

3. Бандурка А.М., Горбачев А.В. Оперативно-розыскная деятельность: правовой анализ: Научно-практическое пособие. – К.: РИО МВД Украины, 1994. – 160 с.

4. Пилипчук В.П. Розыскная работа органов внутренних дел: Лекция. – К.: НИиРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф.З. Дзержинского, 1988. – 32 с.

5. Синилов Г.К Перестройка хозяйственного механизма и демократизация общества – обьективная основа усиления профессиональной функции оперативних подразделений // Материалы Всесоюзной научно-практической конференции. – М.: Академия МВД СССР, 1987.

6. Овчинский С.С. Оперативно-розыскная профилактика / Под ред. А.С. Овчинского и В.С Овчинского. – М.: Инфра-М., 2000. – 367 с.

В.Я. Гайдай

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ КАРНОГО РОЗШУКУ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА РОЗКРИТТЯ ШАХРАЙСТВА

Важливим напрямком підвищення ефективності правоохоронної діяльності є її належне інформаційне забезпечення, так як відстеження криміногенних процесів, попередження та боротьба зі злочинністю, вирішення інших завдань правоохоронної системи неможливе без формування відповідних інформаційних потоків, зокрема статистичних, аналітичних та довідкових відомостей. Значний внесок в розробку методологічних, організаційних та правових засад інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку зробили такі вчені як І.В. Арістова, О.М. Бандурка, Г.М. Бірюков, В.О. Глушков, Г.В. Епура, І.П. Козаченко, В.С. Овчинський, О.В. Одерій, М.М. Перепелиця, В.Л. Регульський, В.Д. Сущенко, І.Р. Шинкаренко та ін. Однак, не дивлячись на інтенсивність та широкий спектр досліджень, присвячених різним аспектам інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку, багато питань в цій сфері залишаються дискусійними, тобто такими, які потребують подальшого наукового пошуку.

Інформаційні масиви банків даних мають велику інформаційну цінність для оперативних підрозділів і ефективно використовуються в боротьбі зі злочинністю. Так, за даними науково-практичного посібника

під редакцією Г.В.Епура, "практично кожен другий злочин розкривається з використанням банку даних управління оперативної інформації" (далі – УОІ) [1, с. 6]. Не викликає сумніву і те, що заходи, які забезпечують збір початкової інформації про вчинення шахрайства є важливим етапом роботи з розкриття цього злочину. Від того, наскільки вчасно отримана початкова інформація, від її повноти багато в чому залежить успіх подальшого розшуку шахраїв, зміст і спрямованість наступних заходів щодо розкриття цього злочину.

Однак, аналіз інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства дозволив виявити низку негативних факторів, які впливають на її ефективність, а саме: відсутність науково-обґрунтованих основ інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку; низький рівень організації взаємодії з обміну інформацією; трудомісткість підготовки, накопичення, обробки і видачі вхідних даних; низький рівень використання новітніх методик інформаційного забезпечення. Так, аналіз поінформованості працівників підрозділів карного розшуку про нові засоби, методики, експертизи, які дозволяють одержувати і використовувати об'єктивну інформацію, свідчить, що цей рівень недостатній. Так, середній рівень поінформованості оперуповноважених про криміналістичні рекомендації, які розроблені та опубліковані за останні роки, складає 32%, наслідком чого є незадовільне використання даних сучасних розробок [2, с. 51]. Під час проведеного нами анкетування 56 оперуповноважених карного розшуку УМВС в Харківській області було з'ясовано, що 54,9% опитаних оперативних працівників органів внутрішніх справ визнають інформаційне забезпечення їх діяльності незадовільним; 51% - вказують, що система інформування про можливості науки і техніки не відповідає потребам оперативно-розшукової практики. До загальних недоліків інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку респонденти віднесли нерегулярність інформування, неконкретність і неповноту інформації, складність використання інформаційних джерел, переважне існування методик розслідування злочинів, які були розроблені більш ніж десять років назад, відсутність необхідної інформації про нові методики розслідування конкретних видів злочинів та ін.

Інформаційне забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку ОВС спрямоване на створення, організацію функціонування та вдосконалення інформаційних систем, які служать успішному виконанню завдань з попередження та розкриття злочинів. Так, у нових умовах робо-

ти органів внутрішніх справ, коли основу їх діяльності складають профілактика та прогнозування правопорушень, розкриття злочинів по "гарячих слідах", спостерігається стала тенденція подальшого збільшення обсягів інформації про причини окремих злочинів та умови, які сприяють їх вчиненню, про пошук найбільш ефективних форм і методів їх запобігання [3, с. 530]. Під час розкриття і розслідування шахрайства першочергове значення має інформація про осіб, що вчинили чи могли вчинити цей злочин, причетних до вчинення шахрайства осіб, про нерозкриті злочини, про походження і належність виявлених речових доказів, включаючи різні види слідів тощо. Швидке одержання таких даних багато в чому залежить від ефективного використання існуючих систем обліків різних об'єктів, що перебувають у сфері діяльності підрозділів карного розшуку. Як зазначає О.В.Одерій, "потреби оперативних підрозділів органів внутрішніх справ в одержанні вичерпної інформації спонукають до створення і розробки нових видів обліків, реєстрації об'єктів за новими, раніше не використаними ознаками [4, с. 3].

На нашу думку, до *основних завдань* інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку доцільно віднести: забезпечення оперативних підрозділів оперативно-розшуковою, довідковою, статистичною, архівною та іншою інформацією необхідною для попередження та розкриття злочинів, зокрема шахрайства; контроль за станом оперативно-розшукових обліків, аналіз їх використання щодо попередження та розкриття злочинів; розробка та впровадження типових автоматизованих систем, координація робіт з питань використання в оперативно-розшуковій діяльності комп'ютерної техніки; забезпечення актуальності інформаційних масивів, контроль над повнотою і своєчасністю представлення облікової інформації. Таким чином, в загальному вигляді призначенням інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку є розв'язання інформаційних ситуацій, які виникають під час вирішення останніми завдання щодо попередження та розкриття злочинів, зокрема шахрайства.

На нашу думку, усю існуючу в підрозділах карного розшуку інформацію можна звести у такі групи: 1) оперативна інформація, до якої можна віднести інформацію про вчинені злочини; розшукуваних злочинців; повідомлення про хід розслідування кримінальних справ; повідомлення преси; листи, скарги громадян і посадових осіб; дані оперативних розробок, в тому числі за допомогою негласних співробітників і т. ін.; 2) аналітична інформація, тобто відомості отримані під час аналізу первинних даних про різні сторони діяльності підрозділів карного розшуку,

джерелами якої є довідки про результати перевірок, аналітичні довідки, огляди, методичні рекомендації, інформаційні листи; 3) директивно-планова інформація яка являє собою постанови, рішення, розпорядження, відомчі накази і вказівки вищестоящих органів карного розшуку, а також плани з питань роботи останніх.

Зміст інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства складають знання про стан цього виду злочинності, динаміку його розвитку, оперативну обстановку, оперативно-розшукову практику. Оперуповноважені карного розшуку використовують кримінально-правову, кримінально-процесуальну, криміналістичну та кримінологічну інформацію. Джерелами такої інформації служать: кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство, підзаконні акти, юридична література; оперативно-розшукові, довідкові і криміналістичні обліки.

Функції інформаційного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства можна поділити на підготовчі та основні. Так, підготовчі функції включають: фіксацію первинних даних; збирання первинних даних; збереження первинних даних. Основними функціями є: пошук та обробка інформації; оформлення та розмноження підсумкової інформації; передача підсумкової інформації зацікавленим особам.

Діяльність працівників карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства триває у певному інформаційному середовищі, змістовним аспектом якого стає доказова інформація. Щоб розкрити злочин, оперуповноважений намагається шляхом проведення оперативно-розшукових заходів здобути достатню кількість інформації. Так, після отримання повідомлення про вчинення злочину, оперативний працівник потрапляє в певне інформаційне середовище, яке, як правило, характеризується браком необхідної інформації. При цьому збільшення обсягу інформації, якою володіє працівник карного розшуку здійснюється двома шляхами: перший – інформація надходить ззовні, другий – власне, створення оперуповноваженим інформації шляхом пізнавальної та аналітичної діяльності (висунення оперативно-розшукових версій, зіставлення показань тощо).

На нашу думку, з метою підвищення ефективності використання оперативним працівником зовнішньої інформації про обставини скоєного злочину, особистість злочинця, інші важливі обставини, пасивні дії оперуповноваженого повинні бути замінені активними, змістом яких є використанням комунікативних зв'язків із населенням, залученням різ-

них засобів комунікації, що дозволить оперативному працівнику здобути нову потрібну інформацію про: осіб, які є свідками або потерпілими від шахрайства і можуть володіти інформацією про цей злочин або осіб, які його вчинили; осіб, які знають розшукуваного; осіб, які не знайомі з розшукуваним, їм не відомі обставини вчинення злочину, але вони бачили об'єкти розшуку (людей, предмети тощо) після вчинення злочину. Крім того, на основі такої інформації, отриманої від цих осіб, оперуповноважений може: привести в дію план профілактичних заходів, перешкоджаючи пересуванню розшукуваного; через засоби масової інформації справляти психологічний вплив на особу, яка вчинили шахрайство і переховується.

Так, після повідомленні через ЗМІ про розшук конкретної особи, яка вчинила шахрайство (або належних їй предметів), злочинець вимушений діяти у складній обстановці і в стані підвищеної психологічної тривоги (наприклад, показавши в ЗМІ фотографію і повідомивши паспортні дані, оперативний працівник позбавляє цю особу можливості використовувати свої документи). З метою застосування психологічного впливу на розшукувану особу доцільним є використанням підрозділами карного розшуку таких тактичних прийомів: повідомлення про виявлення ОВС фактів, які розшукуваний намагався всіляко приховати (знищити); повідомлення про дачу правдивих показань іншими співучасниками; повідомлення про наявність випадкових очевидців; схиляння до відмови від переховування, укриття предметів, що розшукуються; вплив через родинні, професійні, дружні та інші зв'язки.

Отримана від громадян інформація повинна бути ретельно перевірена. Не виключено, що громадянин може помилятися, коли повідомляє, що бачив розшукуваного. Слід враховувати і можливість дезінформації, що надходить від злочинців, особливо у разі вчинення шахрайства організованою групою. Після поширення розшукової інформації через засоби масової інформації шахрай може розповсюджувати суперечливі повідомлення, розраховуючи, що правдива інформація про його злочинну діяльність, яку сповіщають громадяни, залишиться оперативним працівником без належної уваги.

Оперативну інформацію працівник карного розшуку може отримати і безпосередньо, здійснюючи оперативно-розшукові заходи, наприклад, спостерігаючи за об'єктом перевірки, здійснюючи оперативний розшук, опитуючи громадян, вивчаючи документи, знайомлячись із завданнями інших оперативних підрозділів.

Іншими є сутність і розуміння інформаційного забезпечення, коли суб'єкт пізнання, зокрема оперативний працівник використовує інформацію, яка зберігається в його пам'яті. Така процедура завжди залишається неусвідомленим явищем, яке виникає внаслідок відображення органами чуттів об'єкта, як тільки він потрапляє в поле інтересів суб'єкта пізнання. Звідси таке інформаційне забезпечення полягає в інтелектуальному, спеціальному пізнанні, здійснюваному у формі процесуального доказування.

Для оперативного інформаційного забезпечення підрозділів карного розшуку в системі органів внутрішніх справ створюються інформаційні обліки. Так, у складі інформаційних обліків першого рівня входять: 1) банки кримінологічної інформації, що містять відомості про: а) надзвичайні події; нерозкриті тяжкі злочини та резонансні злочини; викрадені, загублені та вилучені предмети, знаряддя вчинення злочинів, речові докази, в тому числі – номерні речі, антикваріат, автомотранспорт, вогнепальна зброя, документи; криміналістичні обліки; викрадені та вилучені наркотичних речовини; об'єкти виготовлення, переробки, зберігання та використання наркотичних речовин; б) осіб таких категорій: особливо-небезпечних рецидивістів; злочинців-гастролерів; злочинців, оголошених до міждержавного розшуку; організаторів і членів злочинних угруповань; які були засуджені за злочини, пов'язані з наркотиками, торгівців та розповсюджувачів наркотичних речовин з міжрегіональними та міжнародними зв'язками; схильних до вчинення злочинів, які посягають на інтереси держави; які пропали безвісти; 2) банк оперативно-довідкової інформації, що містить дані алфавітного та дактилоскопічного обліків раніше засуджених осіб; 3) банк статистичної інформації, що містить дані про стан злочинності та результати боротьби з нею; 4) банк інформації, що містить повідомлення спец апарату та іншу оперативну інформацію загально-відомчого значення; 5) банк паспортної реєстрації громадян; 6) банк інформації про зареєстрований автотранспорт; 7) банк даних адміністративно-управ-лінського призначення; 8) банк інформації про зареєстровану вогнепальну зброю; 9) банки даних спеціального призначення галузевих служб; 10) банк архівів та спеціальних фондів.

Так, за допомогою автоматизованого банку даних оперативні працівники можуть отримувати наступну інформацію: 1) про спосіб шахрайства: а) про нерозкриті і розкриті шахрайства, вчинені аналогічним способом; б) про злочини, потерпілими від яких є певні категорії грома-

дян (приїжджі, відпочиваючі, іноземці, покупці чи продавці певних товарів тощо); в) про злочини вчинені у тому або іншому місці (наприклад, у квартирі, універмазі, ощадкасі тощо); г) про шахрайства, в результаті яких злочинці заволоділи тим самим предметом (автомашина, квартира, гроші, коштовності тощо); д) про шахраїв, відносно яких є відомості про вчинення ними шахрайства аналогічним способом; 2) по опису зовнішності шахраїв: за національністю; за кольором волосся, ростом, особливими прикметами (наколки, шрами, родимки тощо).

Значну допомогу у розкритті шахрайства надають криміналістичні обліки, наприклад, колекції почерків шахраїв, використаних при вчиненні шахрайства, підроблених документів (водійських посвідчень, технічних паспортів, довідок тощо), відбитків печаток і штампів та інших.

Для забезпечення оперативного обміну повідомленнями та інформацією між оперативно-розшуковими та слідчими підрозділами створюються галузеві інформаційні мережі, які є складовою частиною інформаційної мережі ОВС України. Слід зазначити, що інформаційні галузеві мережі всіх рівнів (центральний, регіональний, територіальний) – це відомчі мережі закритого типу до яких не допускається підключення інформаційних мереж загального користування. При побудові комп'ютерних мереж використовуються новітні інформаційні технології із застосуванням оптово-волоконних, провідних та радіоканалів передачі даних, сертифікованих програмно-апаратних засобів, які забезпечують надійність, вірогідність та конфіденційність обміну.

З метою планомірного збору, систематизації й оптимального практичного використання оперативно-розшукової інформації підрозділи карного розшуку використовують різні види її збереження: облікові справи по лінії боротьби із шахрайством; оперативно-розшукові обліки осіб схильних до вчинення шахрайства; картотеки і фототеки (фотоальбоми) відомих карному розшуку місцевих шахраїв та шахраїв-гастролерів. Так, наприклад, цінність останніх полягає у можливості ідентифікації шахраїв по способу вчинення злочину, прикметам зовнішності тощо, причому корисною є класифікація шахраїв не тільки по виду злочину, але і більш вузько, тобто за їх злочинною спеціалізацією, наприклад, осіб, які займаються обманом під видом покупців автомашин, квартир, карткових шулерів та ін.

В останні роки в підрозділах карного розшуку для розкриття шахрайства застосовуються відеотеки. Як на нашу думку, цінність відеозапису полягає в тому, що він дозволяє фіксувати не тільки "статичний"

портрет, але й особливості голосу, мови, міміки, жестикуляції й інші функціональні (динамічні) ознаки, що значно поліпшує можливість розкриття даних злочинів за допомогою впізнання.

Нині діюча система інформаційного забезпечення по лінії карного розшуку передбачає централізоване інформування про нерозкриті шахрайства. Так, міськрайлінорган внутрішніх справ, на території обслуговування якого вчинено злочин, який залишився нерозкритим, не пізніше 10 днів з моменту його вчинення направляє в Департамент (управління) карного розшуку МВС, УВС областей картку на нерозкритий злочин. У даній картці вказується вид, час і місце його вчинення, спосіб вчинення і прикмети злочинця. Отримавши ці дані апарати карного розшуку МВС, УВС на їх основі складають орієнтування, які розсилають в усі територіальні і транспортні органи внутрішніх справ, СІЗО, ІТТ, УВП. Орієнтування доводяться до відома особового скáладу міськрайлінорганів внутрішніх справ, оперативні апарати яких організують виконання зазначених у них оперативно-розшукових заходів. Ці заходи можуть носити одноразовий або тривалий характер.

На нашу думку, інформація про нерозкрите шахрайство повинна містити такі відомості: дату вчинення злочину; спосіб шахрайства і його спрямованість на певний вид власності; суму збитку, заподіяного злочином; місце вчинення злочину (місто, село, селище, мікрорайон, будинок); кількість осіб, які приймали участь у вчинені злочину; зовнішні ознаки злочинців; чи використовувались під час вчинення злочину підроблені документи, які саме; прикмети викраденого майна; дані про потерпілого.

На сьогодні необхідною є систематизації всієї оперативної інформації, яка міститься в оперативних обліках інформаційних центрів та передбачення систематичного (не рідше одного разу на місяць) обов'язкового ознайомлення з нею працівників карного розшуку, а при необхідності і працівників інших служб, особливо тих, які є членами слідчо-оперативної групи.

Доцільним, на нашу думку, є відновлення позитивно зарекомендованої практики видання обласних та загальнодержавних бюлетенів МВС та УВС агентурно-оперативної інформації, в яких би містились дані, що отримані, як оперативними працівниками, так і за допомогою негласних працівників органів внутрішніх справ про підготовлювані або вчинені шахрайства на території різних районів, міст та областей, дані, які характеризують особистість злочинців, способи їх шахрайських дій тощо.

На нашу думку, перспективними напрямками розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підрозділів карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства можуть бути: підвищення оперативності одержання інформації; підвищення оперативності надходження і постановки на облік нової інформації; доступність оперативно-розшукової інформації для працівників підрозділів карного розшуку поряд з високою захищеністю її від несанкціонованого доступу і зміни; підвищення швидкості одержання інформації; надійність використання оперативно-розшукової інформації, тобто можливість працювати з нею навіть під час відключення електроенергії чи каналів зв'язку.

Наприкінці зазначимо, що на даний час в підрозділах карного розшуку склалася ситуація, яка об'єктивно потребує реорганізації та оновлення існуючої системи інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності. У зв'язку з тим, що значно збільшився потік інформації, що надходить на адресу оперативних підрозділів зросла і кількість оперативних документів, які потребують негайного виконання. Побільшав обсяг ручних довідкових картотек та існуючих банків даних, які досягли тієї межі, коли наявні технічні засоби і технології не дозволяють оперативно та доброякісно обробляти оперативно-розшукову та криміналістичну інформацію, яка надходить до підрозділів карного розшуку. Отже, оптимальної організації інформаційних масивів та баз даних оперативно-розшукової інформації можна добитись лише за допомогою створення комплексу взаємозв'язаних інформаційних систем у рамках, як конкретного підрозділу карного розшуку, так і всієї системи оперативних підрозділів блоку кримінальної міліції.

Перелік використаних джерел:

1. Гуславский В.С., Ермоленко В.М., Андреев М.В., Бурлаков С.В., Матвиенко Р.А., Радкевич А.М. и другие. Научно-методическое пособие / Под ред. Г.В. Епура. – К.: Редакционно-издательский отдел Луганского института внутренних дел, 2000. – 56 с.

2. Бахинин А.П. Оперативно-розыскная практика: проблемы и направления совершенствования. – К.: Либідь, 1992. – 75 с.

3. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ: Підручник / За ред. Ю.Ф. Кравченка. – К.: НАВСУ, 1999. – 702 с.

4. Одерій О.В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів. – Донецьк: ДІВС, 2001. – 20 с.

А.І. Гайдар
(Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ОВС НУВС)

ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ТА ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПО ПРОТИДІЇ ГРУПОВІЙ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Конституція України гарантує права та свободи особи, які ніким не можуть бути порушені. В розділі першому статті 3 Конституції передбачено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. Обмеження конституційних прав та свобод громадян повинні нести мінімальний характер, відповідати принципам демократичної держави і можуть застосовуватись лише в інтересах захисту людини, її здоров'я та моралі, збереження загального добробуту, охорони державної та громадської безпеки. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому будь-яка державна діяльність повинна бути заснована на правових началах і мати надійні гарантії цих прав та свобод. Висловлене тим більше торкається такого виду державної діяльності, як оперативно-розшукова діяльність, у сфері якої, в силу її специфіки та здебільшого негласних методів роботи, необхідні надійні гарантії конституційних прав і свобод громадян [2, с. 177-181].

Кримінально-процесуальне законодавство покладає на органи дізнання обов'язки щодо здійснення необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину та осіб, які вчинили злочини. Здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, оперативні працівники зобов'язані враховувати, що, не зважаючи на її переважно негласний характер, всі оперативно-розшукові заходи повинні проводитись суто в межах діючого законодавства.

Значною передумовою нормального функціонування суспільства, ефективної діяльності державних, суспільних організацій і структур, забезпечення реалізації прав, свобод людини, виконання ними своїх обов'язків, надійної охорони законних інтересів прав фізичних і юридичних осіб є проблема законності – одна з центральних у державно-правовій теорії. Важливими як в теоретичному, так і у практичному пла-

ні є питання визначення суті принципу законності, змісту її основних складових в межах оперативно-розшукової діяльності, а також вивчення проблем реалізації конституційних принципів, їх взаємообумовленості з принципом законності.

На думку О.Ф. Скакун термін "законність", будучи комплексним поняттям, охоплює усі сторони життя права – від його ролі у створенні закону до реалізації його норм в юридичній практиці. Законність відображає правовий характер організації суспільно-політичного життя, органічність зв'язків права і влади, права і держави, права і суспільства. Вимоги законності в рівній мірі відносяться до вищих органів державної влади, до інших державних органів, які приймають в рамках своєї компетенції підзаконні акти (сфера правотворчості), до безпосередніх виконавців законів – посадових осіб, а також громадських організацій, комерційних корпорацій, громадян (сфера правореалізації). Законність характеризується єдністю двох ознак: зовнішньої (формальної) – обов'язком виконувати приписи законів та підзаконних актів державними органами, посадовими особами, громадянами і іншими об'єднаннями; внутрішньої (сутнісної) – наявністю науково обґрунтованих та відповідаючих праву законів, якістю законів [3, с. 483].

В.Д. Ткаченко зауважує, що законність можна розглядати в аспекті необхідності (вимоги, обов'язки) виконувати норми права. Це свідчить про її органічний, нерозривний зв'язок з правом як системою норм і принципів. Суспільство, а також держава, яка визнає і захищає правові норми, вимагають неухильного і суворого їх дотримання та виконання усіма суб'єктами суспільних відносин. Такі вимоги норми права (закону) склалися ще тисячоліття тому і лише сьогодні дістали в юридичній науці назву законність як прояв загальної обов'язковості права. Однак вимоги виконання права для характеристики законності недостатньо. Необхідно забезпечити реальний вплив права на поведінку людей. У цьому аспекті законність – це додержання і виконання норм права (законів) органами держави, посадовими особами, громадянами та їх соціальними утвореннями, тобто здійснення ними правомірних дій. У разі, коли норма права (закон) приписує учасникам суспільних відносин здійснювати певні дії, законність виявлятиметься в точному виконанні норм права (законів); якщо норма права (закон) забороняє здійснювати певні дії, законність означатиме утримання від здійснення таких дій; якщо закон (норма права) надає суб'єктам суспільних відносин право здійснювати за своїм розсудом певні дії, законність диктуватиме неможливість виходу за її межі. Законність завжди означає відповідність поведінки (діяльності) суб'єктів суспільних відносин нормі права (закону) [4, с. 385].

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Принцип законності – це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує суб'єктів ОРД, а також усіх осіб, які залучаються до виконання завдань ОРД неухильно і точно виконувати всі норми-приписи Конституції, чинного оперативно-розшукового, кримінального та кримінально-процесуального законодавства. Наприклад, при виявленні відомостей про осіб, які викликають оперативний інтерес за допомогою оперативної техніки важливо не порушити чи обмежити сферу конфіденційності інформації про особу, таємницю сімейного і особистого життя, поваги до честі і гідності людини [5, с. 50-51].

Вивчаючи в своїх працях сутність згаданого принципу О.М. Бандурка підкреслював, що він полягає у тому, що посадові особи органів внутрішніх справ, які займаються оперативно-розшуковою діяльністю, а також особи, які сприяють її здійсненню, або контролю і нагляду за нею, зобов'язані виконувати вимоги законодавства у точній відповідності до їх змісту. Будучи принципом і методом суспільних відносин, режимом соціального життя, законність ... є складовою частиною механізму регулювання суспільних відносин, представляє собою обов'язкову умову правопорядку, державної і громадської дисципліни, важливий елемент демократії та культури [6, с. 88].

Як принцип діяльності системи правоохоронних органів держави він має зумовлювати режим точного і неухильного виконання та дотримання законів, відповідних підзаконних актів всіма суб'єктами оперативно-розшукової діяльності. Зміст цієї передумови відображає послідовне проведення в життя принципово важливого положення про те, що законність в оперативно-розшуковій діяльності – це окремий випадок законності як одного з провідних політико-правових інститутів суспільства і держави. Здійснюючи оперативно-розшукову діяльність, оперативні підрозділи ОВС ведуть пошук та фіксацію фактичних даних про предмети, події, протиправні явища і процеси, а також про осіб, які мають відношення до злочину. З точки зору забезпечення законності, загальним тут є те, що сфера виявлення осіб і фактів, особливо на першочерговому етапі, є значно ширшою. Оперативні працівники спочатку мають, як правило, тільки загальні орієнтири для виявлення меж пошуку, внаслідок чого до сфери пошуку залучається значна кількість об'єктів, більшість з яких можуть не мати ніякого відношення до злочину. Окрім цього, процес виявлення осіб і фактів не зводиться лише до отримання первинних даних (сигналів) криміногенного характеру, а включає їх перевірку. Через це з позиції законності повинні бути вирішеними такі проблеми: визначення конкретних об'єктів, що становлять оперативний

інтерес; аналіз конкретних ознак кримінального зв'язку осіб, предметів чи фактів до злочину; визначення підстав правомірності оперативно-розшукових заходів; визначення допустимих меж втручання до правосуб'єктності громадянина, навіть якщо його причетність до правопорушення достовірно обґрунтована; правомірність застосування оперативно-технічних засобів, хімічних та інших речовин у документуванні причетності осіб до нерозкритого злочину; забезпечення таємниці відомостей, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій. Таким чином, законність в оперативно-розшуковій діяльності – це нормативно-правові вимоги (положення), що виконують конкретні регулятивні функції і зобов'язують усіх посадових осіб, які ведуть оперативно-розшукову діяльність, неухильно виконувати всі норми Конституції, чинного кримінального, кримінально-процесуального та оперативно-розшукового законодавства.

Другою, дуже важливою властивістю законності виступає відображення її в правовій дійсності право виконавчій і правозастосувальній діяльності. У рамках цих форм вимоги й приписи норм чинного законодавства отримують матеріальне вираження у вигляді відповідних соціальних результатів оперативно-розшукової діяльності. Вони характеризують стан, рівень, динаміку і структуру злочинності, дієвість попереджувальної та агентурно-оперативної роботи в боротьбі зі злочинністю, стабільність правових гарантій і забезпеченість охорони конституційних прав і свобод громадян та інших найбільш важливих соціальних цінностей суспільства. Це можна визначити як режим законності, тобто відповідність правової діяльності чинному законодавству [7, с. 118].

Тобто, для того, щоб правоохоронні органи виконували покладені на них законом функції, необхідно радикально поліпшити організацію їх діяльності, піднести законність на рівень вимог сучасності [8, с. 173]. Але, на жаль ми можемо констатувати, що практична реалізація Українського законодавства щодо неповнолітніх, зустрічає серйозні перешкоди, викликані реформуванням суспільних відносин та негативними процесами в економічній сфері. Загострення соціально-правових проблем неповнолітніх на сучасному етапі розвитку держави потребує від органів державної виконавчої влади негайних дій на виконання Законів України і постанов Кабінету Міністрів, указів Президента України, безпосередньо спрямованих на поліпшення життя неповнолітніх, розширення правових гарантій їх захисту. Проведений аналіз свідчить, що зниження життєвого рівня сімей, недостатнє фінансування соціальних

програм ведуть до того, що багато неповнолітніх залишаються без виховання та піклування батьків. Тому соціологи фіксують такий великий відсоток злочинів, що вчиняють учні шкіл, училищ тощо. Викликає велике занепокоєння той факт, що педагогічні колективи навчальних закладів другого рівня акредитації не знаходять правильних шляхів впливу на таких неповнолітніх, у профілактиці скоєння ними правопорушень дуже часто спостерігається формальний підхід. Ці та інші причини призводять до антигромадської поведінки неповнолітніх. при цьому дуже часто неповнолітні тікають з дому, групуються в організовані злочинні групи та вчиняють злочини. Більшість підлітків в неблагополучних сімей мають стійку психологічні залежність від вулиці і допомогти їм можуть тільки фахівці-психологи, соціальні працівники та працівники органів внутрішніх справ. Працівниками ОВС, спільно зі службами у справах неповнолітніх та установами освіти через банк даних "Розшук" ведеться робота, спрямована на розшук безвісно зниклих дітей, які залишили родину та навчально-виховні заклади. Тільки за один рік було розшукано 1053 неповнолітніх з 1126 зниклих [9, с. 69]. Але таж статистика свідчить, що майже половина неповнолітніх, які затримані та направлені до дому чи у виховні заклади знову тікає. На нашу думку це трапляється тому, що у родинах і навчально-виховних закладах, а також у приймальниках-розподільниках, де перебувають неповнолітні, з ними жорстоко поводяться, принижують їх честь та гідність. Особливо це стосується установ, що знаходяться під юрисдикцією Міністерства внутрішніх справ та Державного департаменту України з питань виконання покарань. Тому, для забезпечення більш ефективного контролю з боку громадськості та держави, на наш погляд, необхідно зробити діяльність цих установ більш "прозорою".

Також дуже велике занепокоєння викликає втручання працівників органів внутрішніх справ у сферу особистої свободи неповнолітнього громадянина, який передбачається тією чи іншою міліцейською правомочністю. Такий захід завжди повинен бути пропорційним суспільній цінності тієї законної мети, заради якої надається саме ця правомочність. Так, навряд чи буде виправданим входження в житлове приміщення громадян проти волі тих, хто там живе для припинення адміністративних правопорушень, які загрожують громадському порядку. Але при цьому органи міліції суттєво обмежені ізолювати так званих "сімейних бешкетників". Справа у тому, що достатніх підстав для порушення проти них кримінальної справи і затримання в порядку провадження у справі про дрібне хуліганство частіше за все не має. На жаль законода-

вець не взяв до уваги пропозиції і не надав міліції право, яке має нині російська міліція, затримувати осіб, які знаходяться у стані сп'яніння в житловому приміщенні за письмовою заявою громадян, що там проживають, коли є всі підстави вважати, що поведінка вказаних осіб є загрозою для їх здоров'я, життя та майна [10, с. 175]. Але ж віктимологічна характеристика злочинів, вчинених неповнолітніми свідчить, що жертвами неповнолітніх дуже часто був п'яний батько чи вітчим, а підліток захищав себе або мати, сестру тощо. Тому, на наш погляд, необхідно внести у чинне законодавство відповідну норму.

Наступним обов'язковим моментом у захисті честі, гідності та невід'ємних прав неповнолітніх ми вважаємо розгляд проблем, які виникають у ході досудового слідства. На наш погляд більшість помилок та зловживань владою та посадовим становищем трапляється саме тут.

Наприклад, під час допиту неповнолітнього, незалежно від його процесуального становища, повинні дотримуватися такі обов'язкові умови:

1. Стисліть допиту (тобто, якщо він триває більше години, по-перше, неповнолітній стомлюється психічно та не може адекватно реагувати не питання, а по-друге, він втомлюється фізично, що може на фоні пригніченості психіки завдати шкоду здоров'ю підлітка).

2. Вибір правильного тону допиту (зовсім не припустимо розмовляти суворо, що може призвести до залякування неповнолітнього).

3. При допиті неповнолітнього необхідно демонструвати об'єктивність викладення інформації (неприпустимо вводити неповнолітнього в оману).

4. Досягнення психологічного контакту з неповнолітнім (тобто, усунення психологічних бар'єрів та перешкод, які заважають неповнолітньому спокійно казати правду).

5. Фіксація допиту за допомогою теле- аудіо- та відеоапаратури з метою найбільш повного відображення дійсності тощо.

На жаль ці та інші умови можуть здійснити далеко не всі працівники органів внутрішніх справ. Тому ми вважаємо, що для забезпечення законності при розслідуванні злочинів, по яких проходять неповнолітні, повинно бути дотримано декілька умов:

По-перше, ми вважаємо, що справи, де фігурантами виступають неповнолітні повинні вести працівники, які мають життєвий досвід, стійки моральні принципи, відповідні знання та високу кваліфікацію. По-друге, працівникам оперативних та слідчих підрозділів потрібно постійно пам'ятати, що вікові особливості можуть проявитися під час про-

вадження будь-якої дії, у якій бере участь неповнолітній (допит, обшук, розвідувальне опитування тощо), і що це повинно братися до уваги при розробці тактики проведення оперативно-розшукового заходу чи слідчої дії. По-третє, ми вважаємо, що розслідування кримінальних справ щодо злочинів, які вчинив неповнолітній, повинна проводити особа, яка спеціалізується на розслідуванні саме цієї категорії справ і яка знає як особливості кримінально-процесуального провадження, так і обізнана на соціально-психологічних та поведінських особливостях неповнолітніх.

Піклуючись про нормальний розвиток дитини та недопущення травмування його психіки, навіть після вчинення ним протиправного діяння, затримання та взяття під варту неповнолітнього як запобіжний захід може бути застосовано лише у виняткових випадках, коли застосування іншого запобіжного заходу не може гарантувати, що неповнолітній не вчиніть нових злочинів, не буде перешкоджати встановленню істини у справі та не від слідства та суду. Запобіжний захід "взяття під варту" застосовується лише за мотивованою постановою судді чи рішенням суду. У разі затримання неповнолітнього про це негайно повідомляється його батькам або особам, що їх заміняють. У виняткових випадках, у разі взяття неповнолітнього під варту, його тримають окремо від повнолітніх злочинців, забезпечивши йому при цьому соціальну, медичну та психологічну допомогу [11, с. 80]. Але крім застосування до неповнолітнього загальних запобіжних заходів, законодавство надає можливість також передавати неповнолітніх під нагляд батьків, опікунів, піклувальників чи адміністрації дитячої установи.

Засоби впливу на неповнолітнього повинні відповідати не тільки обставинам та тяжкості скоєного злочину, а і потребам суспільства та конкретного неповнолітнього, тобто навіть у разі скоєння тяжкого злочину для суспільства краще буде перевиховати неповнолітнього та зберегти нормального члена громадянського суспільства, аніж відправляти його за грати і робити, таким чином, злочинцем навіки [11, с. 74]. Цей гуманістичний принцип знайшов прояв у закритті кримінальної справи із застосуванням до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. У статтях Кримінально-процесуального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачається, що неповнолітній може бути звільнений від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього наступних примусових заходів: зобов'язання прилюдно чи в іншій формі попросити вибачення в потерпілого; попередження; покладання на неповнолітнього, що має майно чи заробіток, обов'язку відшкодувати завдані збитки; направлення неповнолітнього

до спеціальної навчально-виховної установи для дітей та підлітків для його виправлення на строк до 3-х років (ст. 447 КПК України та 24-1 КУАП) [12; 13].

Додатковою гарантією дотримання невід'ємних прав неповнолітнього служить також норма кримінально-процесуального права, згідно якої до справи також допускаються близькі родичі обвинуваченого, його опікуни чи піклувальники як захисники, але при цьому вони можуть брати участь у справі додатково, одночасно наряду із захисником-адвокатом чи фахівцем в області права.

За розсудом слідчого чи прокурора або за клопотанням захисника, батьки чи інші законні представники неповнолітнього можуть бути присутніми на пред'явленні обвинувачення та допиті неповнолітнього. Крім того, на допиті неповнолітнього можуть бути присутні педагог та лікар.

На оголошенні неповнолітньому обвинуваченому про закінчення досудового слідства та пред'явлення йому матеріалів кримінальної справи, з дозволу слідчого також може бути присутнім законний представник неповнолітнього.

Батьки або інші законні представники неповнолітнього підсудного підлягають обов'язковому виклику до залу судового засідання. При цьому норми кримінально-процесуального закону надають законним представникам неповнолітнього широкі права, а саме: заявляти відводи та клопотання, подавати докази, брати участь у їх дослідженні [12, ст. 441]. Ці особи можуть бути допитані судом у якості свідків, але вони мають право знаходитись у залі судового засідання протягом усього засідання та можуть скористатися правом не давати свідчення відносно свого близького родича. У випадках, коли участь законного представника може завдати шкоди інтересам неповнолітнього підсудного, суд має право своїм мотивованим рішенням обмежити участь законного представника в судовому засіданні або усунути його від участі в судовому розгляді. Законодавство передбачає можливість участі законного представника неповнолітнього підсудного в дебатах. Законний представник має право оскаржити вирок в апеляційному та касаційному порядку.

Крім законного представника неповнолітнього підсудного брати участь у судовому засіданні можуть представники комісій та інспекцій зі справ неповнолітніх, а також представники підприємств, установ та організацій, в яких навчався чи працював неповнолітній. Пояснення таких осіб повинні сприяти найбільш повному та об'єктивному вивченню особи неповнолітнього підсудного, обранню найбільш доцільної форми його перевиховання.

Ще одним із принципів, якого необхідно дотримуватися під час провадження судочинства відносно неповнолітнього, є конфіденційність, тобто заборона публікації інформації з вказівками на особу правопорушника. Цей принцип діє з метою запобігання спричиненню шкоди для репутації неповнолітнього через непотрібну гласність.

Підсумовуючи викладене слід зазначити наступне: усі нормативно-правові акти, що торкаються інтересів неповнолітніх (прямо чи опосередковано) повинні мати системний характер, бути взаємопов'язані між собою та з іншими, вже існуючими документами та доповнювати один одного.

Перелік використаних джерел:

1. Конституція України / Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Железов Е.А. Актуальные вопросы совершенствования нормативной базы оперативно-розыскной деятельности в Украине // Теоретико-прикладные проблемы оперативно-розыскной деятельности в России и Украине на современном этапе. Материалы российско-украинской межвузовской научно-практической конференции. Белгород – Харьков-Белгород: БЮИ МВД России, 2000. – 210 с.

3. Скакун О.Ф. Теория государства и права: Учебник. – Х.: Ун-т внутр. дел., 2000. – 704 с.

4. Загальна теорія держави і права / За ред. М.В. Івіна, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. – Х.: Право, 2002. – 432 с.

5. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність. Вступ до курсу. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 1999. – 111 с.

6. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник. – Х.: НУВС, 2002. – 336 с.

7. Долженков О.Ф., Думко А.Ф., Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 2000. – 134 с.

8. Пчолкіна О.В. Теоретичні та правові проблеми забезпечення прав і свобод громадян при проведенні оперативно-розшукової діяльності // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Спеціальний випуск. – 2002.

9. Петренко О.І. Державна правова організація профілактики правопорушень серед неповнолітніх // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк: ДІВС, 2002.

10. Кулешів О.О. Адміністративно-примусові заходи припинення правопорушень, що скоєні неповнолітніми // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк: ДІВС, 2002.

11. Мухін А.А. Імплементація міжнародного досвіду провадження судочинства відносно неповнолітніх в українське законодавство // Сучасні правові проблеми профілактики та розкриття злочинів, які скоюються неповнолітніми: Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – Донецьк: ДІВС, 2002. – С. 69-76.

12. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15 (із змінами та доповненнями станом на 1 вересня 2004 р.).

13. Кодекс Украины об административных правонарушениях (научно-практический комментарий). – Х.: ООО "Одиссей", 2000. – 1008 с.

В.Є. Солоха
(Інститут перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників ОВС ХНУВС)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ОСОБИСТОГО ПОШУКУ

Основною метою державної політики у галузі боротьби зі злочинністю є створення дійової системи запобігання і протидії злочинам, виявлення та подолання її соціальних передумов і наслідків, викриття неправомірних діянь, обов'язкової відповідальності винних у їх вчиненні. Демократизація, відкритість влади, прозорість та зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, розвиток громадянського суспільства – найважливіші важелі подолання злочинності. Саме на вирішення цих завдань й спрямована діяльність правоохоронних органів України. Оперативно-розшукова діяльність є найбільш дієвим та ефективним механізмом в профілактиці та розкритті злочинів. Та будь яка діяльність неможлива без людини – основного механізму, джерела та об'єкта такої діяльності. Оперативно-розшукову діяльність здійснює оперативний працівник. Це фізична особа, яка наділена правами і обов'язками, передбаченими оперативно-розшуковим

законодавством, відомчими нормативними актами по організації і тактиці оперативно-розшукової діяльності і відповідає певним морально-психологічним, професійно-діловим і фізичним якостям, обумовленим специфікою діяльності даної категорії осіб. Сучасна оперативно-розшукова діяльність вимагає поглибленого психологічного, інтелектуально-логічного, наукового і професійного підходу. В умовах складної криміногенної ситуації, коли злочинці користуються не тільки найсучаснішим матеріально-технічним обладнанням, але мають й достатній інтелектуальний рівень, коли більшість тяжких злочинів носить латентний характер, а при вчиненні злочинів застосовуються відповідні досягнення науки, оперативно-розшукова діяльність набуває творчого характеру [1, с. 3]. Використання психологічних знань в ОРД вивчає психологічні закономірності, використовуючи спеціальні психологічні методи, і має через це психологічну природу. Теорія оперативно-розшукової діяльності визначає проблеми, що потребують психологічних досліджень, представляє практичний матеріал, що потребує психологічного розуміння.

Використання в правоохоронній діяльності знань та прийомів практичної психології сталося не досить давно, приблизно з початку 70-х років минулого сторіччя. До того часу сама психологія вважалася "лженаукою", а методи її використання були під забороною. З моменту набуття Україною незалежності прийшло поняття того , що правоохоронна діяльність – це "губка", що повинна "поглинати" найсучасніші методики та прийоми з метою боротьби зі злочинністю. З цією метою в 1969 р. у головному кримінологічному науково-дослідному закладі країни – Всесоюзному інституті вивчення причин і розробки заходів попередження злочинності (створеному в 1963 р.) – починає працювати сектор судової психології [2, с. 34-38]. Його завданням було дослідження психологічних аспектів індивідуальної і суспільної правосвідомості, вивчення психологічних факторів злочинності, психології особистості правопорушника, психологічних основ слідчої та судової практики.

Результати наукових пошуків знаходять своє відображення у монографіях, навчальних посібниках, статтях учених і практиків С.П. Бочарової, І.В. Ващенко, С.П. Гіренька, Є.В. Землянської [3; 4] та інших. Дослідження названих фахівців мали досить широкий діапазон. Це не тільки проблеми використання судово-психологічної експертизи, психології дізнання і слідства, психологічні проблеми профілактики правопорушень, а й питання психології особистості правопорушника, психології судочинства, правомірної поведінки, професіограми і психограма юридичних професій тощо.

Одними з перших використовувати психологічні напрацювання для попередження та розслідування злочинів почали відомі криміналісти й кримінологи: В.П. Бахін, В.К. Весельский, В.Є. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Т.С. Маліков, В.В. Юстицкий [5; 6; 7; 8] та інші. Ми бачимо в їх трудах перші вдалі спроби розробити та використати в практичній діяльності правоохоронних органів спихограму слідчого. Зокрема, В.О. Коновалова зазначає, що психологічна специфіка слідчої і судової роботи визначається рядом чинників, знання і дослідження яких сприяє розумінню її у всій складності і повноті. До таких чинників належать: 1) детальна правова регламентація основних форм діяльності; 2) наявність владних повноважень і підвищеної відповідальності за прийняті рішення – їхня важливість і суспільна значимість; 3) дефіцит часу; 4) протидія зацікавлених осіб; 5) різноманіття і творчий характер розв'язання розумових (логічних і психологічних) задач; 6) виховний вплив здійснюваної діяльності [5]. Але ж наведений вислів повністю можна віднести й до роботи дізнавача.

В теперішній час суттєво розширяється горизонт психологічних досліджень та сфер застосування їх результатів у практичній юриспруденції. Виявляється тенденція використання психологічних знань для забезпечення виконання завдань цивільного судочинства, профілактики адміністративних правопорушень, їх застосування в законотворчому процесі та в оперативно-розшуковій діяльності. Позитивні зміни спостерігаються і в плані організації наукових досліджень – останніми роками визначилося прагнення до координації наукових досліджень, кооперації з науковими пошуками у суміжних сферах – соціології, педагогіці, медицині. Сьогодні психологічні знання в ОРД перебувають на межі юридичних і психологічних наук. Багато значних доробок використання психологічних знань в ОРД є в трудах М.І. Ануфрієва, О.М. Бандурки, О.Ф. Долженкова, Г.Е. Запорожцева, А.Г. Кіцула, Я.Ю. Кондратьєва, Е.В. Рижкова [1; 9; 10; 11] та інших. На думку О.Ф. Долженкова, з якою ми погоджуємось, використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи, але разом з тим ці закономірності по-різному проявляються в різних оперативно-розшукових діях [11, с. 106-107]. Нажаль питання використання психологічних знань при підготовці та застосуванні особистого пошуку практично залишилися по за їх увагою. В зв'язку з цим ми хочемо більш докладно розглянути використання психологічних знань та навичок при застосуванні цього методу.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Система психологічного забезпечення особистого пошуку має сприяти успішному виконанню наступних завдань: 1) професійно-психологічному відбору осіб, які спроможні застосовувати особистий пошук (попередній підбор кадрів, визначення ступеня відповідності психологічних даних кандидата вимогам практики застосування цього методу і т. ін.); 2) психологічному супроводженню проходження служби (підтримка високого рівня професійної готовності оперативних працівників для застосування особистого пошуку, зведення до мінімуму шкоди від впливу на працівників небезпечних для життя і здоров'я психологічних факторів тощо); 3) професійно-психологічної підготовки оперативних працівників для застосування особистого пошуку шляхом методичного забезпечення, організації і проведення професійної і психологічної підготовки, формування у працівників готовності до діяльності в екстремальних умовах тощо; 4) надання допомоги при розробці психологічних прийомів і тактики проведення особистого пошуку.

Професійно-психологічний відбір осіб, які спроможні застосовувати особистий пошук починається з того моменту, коли співробітник тільки-но прийшов до оперативного підрозділу. Для того, щоб він у майбутньому мав змогу успішно застосовувати особистий пошук, працівник повинен мати суму необхідних (мінімальних) професійно-психологічних якостей. Вивчаючи питання психолого-професійного добору осіб до праці в оперативних підрозділах органів внутрішніх справ М.І. Ануфрієв накреслив наступне коло професійно-значущих якостей, що повинні бути притаманні оперативному працівнику під час служби: комунікабельність; розуміння людей та здібність впливати на них у необхідному напрямку; здібність аналізувати та правильно оцінювати зміну оперативної обстановки; конспіративність; витримка та самоволодіння; спостережливість; самостійність; ініціативність; пильність; рішучість; наполегливість; сміливість; добра фізична підготовка [9, с. 47].

Згідно з вимогами нормативно-правових актів МВС України це: патріотизм, пильність, старанність, скромність, ввічливість, увага до людей, вміння вступати в психологічний контакт з незнайомими людьми, сміливість, рішучість, навички до узагальнення та аналізу фактів і подій, уміння орієнтуватися у складній обстановці та приймати правильні рішення, прагнення до пізнання спеціальних знань тощо [12].

Ми вважаємо, що для успішного застосування особистого пошуку оперативний працівник повинен мати певний набір соціально-психологічних та організаційно-тактичних якостей.

До першої групи (соціально-психологічних) якостей ми відносимо: патріотизм; високі моральні якості (повагу до людей, ввічливість, не-

прийняття статевої розпусти); вольові якості (сила волі, самокритичність, самоволодіння в складних ситуаціях); вміння швидко встановлювати контакт з незнайомими людьми, вислуховувати їх та підтримувати бесіду на різні теми; психологічна стійкість до негативного впливу; артистизм, вміння маскування зовнішності; здібність йти на розумний ризик; гарна слухова та зорова пам'ять (особливо на обличчя); увага, спостережливість, швидкість реакції; інтуїція.

До другого виду (організаційно-тактичних) якостей можна віднесли: пильність, вміння зберігати службову таємницю; приймати рішення у межах своєї компетенції; знання вимог нормативно-правових актів та вміння їх використовувати для встановлення стосунків та організації взаємодії з працівниками інших підрозділів ОВД, підприємств, організацій установ тощо; виходячи з оперативної обстановки вносити аргументовані пропозиції стосовно організації заходів у рамках особистого пошуку; постійне прагнення до набування спеціальних знань та використання їх на практиці.

Провівши аналіз фахової наукової літератури та враховуючи думки практичних оперативних працівників ми переконані, що для успішного проведення гласних та негласних оперативно-розшукових заходів оперуповноважений повинен позбутися в собі: підвищеної впливу та сприйнятливості до негативних явищ; моральної та фізичної розпусти; балакучості; легковажності; цинізму; самовпевненості; інертності мислення; некритичності, забобонності; нерозвиненості мови; збудливості; недостатню координованість рухів; негативних звичок.

Але ми переконані, що в основі оперативної майстерності працівника оперативного підрозділу, окрім названих соціально-психологічних та організаційно-тактичних якостей повинні бути присутні певні правові знання. Стосовно застосування особистого пошуку до них, на нашу думку, відносяться: розуміння мети і завдань, що стоять перед оперативними працівниками при застосуванні особистого пошуку; досконале знання прав і обов'язків оперативних працівників як співробітників органів внутрішніх справ; знання правових норм, що регламентують порядок проведення особистого пошуку взагалі та його тактичних компонентів; вимоги кримінального та кримінально-процесуального законодавства, особливо в частині, що пов'язана з визначенням кримінально-правової оцінки дій суб'єкту злочину; підстави застосування особистого пошуку, а також ефективність кожного окремого засобу та методу при вирішенні окремого оперативно-тактичного завдання; знання обставин, які характеризують особистість особи, що викликає оперативний інтерес (жаргон, ознаки поводження, способи вчинення злочинів тощо).

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Оперативна майстерність також безпосередньо виявляється у професійних вміннях та навичках. Для успішного застосування особистого пошуку оперативний працівник повинен володіти навичками аналізу й оцінки оперативної обстановки та прийняття на цій основі рішення; особистого застосування засобів маскування, спеціальних технічних засобів, зброї, прийомів самозахисту; застосування оперативно-розшукових методів; переслідування злочинця по "гарячих" слідах і тактичним прийомам його затримання і т. ін.

Для успішного застосування особистого пошуку оперативний працівник повинен, хоча б зверхньо, володіти приймами і методами психологічного впливу на особистість. У цьому контексті вони орієнтовані на цілі розкриття і розслідування злочинів, встановлення їх причин. Цим методам притаманна обмеженість діапазону застосування межами законодавства та професійної етики. Методи психологічного впливу можуть також застосовуватись для формування, розвитку і тренінгу відповідних професійно важливих якостей працівників правоохоронних органів. Спостереження – цілеспрямоване вивчення особистості на основі сприймання її дій та вчинків за різних умов життєдіяльності. Дуже важливо, щоб люди, за якими здійснюється спостереження, не знали цього, тому що інакше може зникнути природність їхньої поведінки. Експеримент – метод збирання фактів за спеціально створених умов, які забезпечують активний прояв психічних явищ, що вивчаються. Створюючи певні умови, оперуповноважений дістає можливість чітко окреслити ті фактори, які діяли в момент виникнення та перебігу психічного явища; встановити причини психічних явищ за рахунок розкриття впливу тієї чи іншої умови; повторювати дослід і, таким чином, накопичувати кількісні показники, на основі чого можна дійти висновку про випадковість або типовість явища. Оперативний експеримент – це оперативний захід, що мало чим відрізняється від слідчого експерименту. Кримінально-процесуальний закон визначає експеримент як відтворення дій, обстановки або інших обставин певної події і вчинення необхідних (досвідчених) дій. Необхідність проведення оперативного експерименту замість слідчого викликається тим, що іноді по обставинах події поки немає підстав для порушення кримінальної справи або саме порушення залежить від результатів експерименту. При цьому важливо підкреслити: оперативний експеримент не впливає на правомірність проведення експерименту слідчого, якщо при виконанні останнього дотримувалися ті ж умови. При суперечливості результатів, звичайно, приймаються до уваги лише результати слідчого експерименту. Вивчення продуктів (результатів)

діяльності – накопичення фактів при аналізі матеріальних результатів психічної діяльності. Використовуючи цей метод, оперативник має справу не з самою людиною, а з матеріалізованими продуктами її психічної діяльності, що дозволяє неодноразово до них повертатись, порівнювати результати, отримані у різний час або за різних умов діяльності. Дослідження предметів і документів є логічним продовженням збору зразків для порівняння. Адже збір зразків – це свого роду підготовчий етап для дослідження з метою виявлення кримінологічне значущих ознак у тому чи іншому об'єкті. Окремі об'єкти досліджуються "самі по собі", без попереднього збирання зразків. Тестування – це метод, за якого на основі виконання людиною певних завдань або відповідей на конкретні запитання робиться висновок про її психіку. Наприклад, перевірка можливість здійснювати їй ті чи інші вчинки – це синтез методу тестування та експерименту. Метод експертних оцінок полягає в одержанні відомостей про особисті (психічні) якості людини від осіб, які можуть досить повно змалювати ці якості та особистість взагалі. Наприклад, реалізацією експертного оцінювання є одержання відомостей про способи вчинення злочину, ймовірного злочинця, ознаки його поведінки за допомогою опитування потерпілого, свідків, співробітників, рідних. Опитування громадян. Суть цього методу зводиться до бесіди з тою чи іншою особою, іноді відразу з декількома особами. Опитувані можуть бути причетні до злочинної діяльності або до конкретного злочину чи бути "сторонніми". Слід враховувати вікові особливості опитуваних, лише при необхідності письмово зафіксувати результати опитування. Для інших способів фіксації (магнітофонний запис, відео- зйомка) таких обмежень немає. Опитування може бути як гласним, так і негласним. У другому випадку опитуваний не здогадується про справжню мету бесіди. Відповідає на ряд запитань, серед котрих мистецьки "ховається" головне, що цікавить оперативника. Методи розшуку. Є два методи розшуку: від злочинця до злочину; від злочину до злочинця. У розшуковій діяльності застосовується частіше другий метод і як правило, доводиться розшукувати винуватців уже вчиненого злочину. Проте і перший метод досить широко застосовується в розшуковій практиці, будучи основою особистого пошуку [13].

На завершення хочемо навєсти основні висновки по цьому підрозділу:

1) теорія використання психологічних знань в ОРД є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи.

2) На нашу думку, система психологічного забезпечення застосування особистого пошуку оперативними підрозділами ОВС необхідно розглядати в трьох аспектах: 1) професійно-психологічна підготовка оперативного працівника для застосування особистого пошуку; 2) використання психологічних знань для безпосереднього застосування особистого пошуку; 3) вивчення особистості злочинця з метою його пошуку та нейтралізації злочинної діяльності.

3) Система психологічного забезпечення особистого пошуку має сприяти успішному виконанню наступних завдань: 1) професійно-психологічному відбору осіб, які спроможні застосовувати особистий пошук (попередній підбор кадрів, визначення ступеня відповідності психологічних даних кандидата вимогам практики застосування цього методу і т. ін.); 2) психологічному супроводженню проходження служби (підтримка високого рівня професійної готовності оперативних працівників для застосування особистого пошуку, зведення до мінімуму шкоди від впливу на працівників небезпечних для життя і здоров'я психологічних факторів тощо); 3) професійно-психологічної підготовки оперативних працівників для застосування особистого пошуку шляхом методичного забезпечення, організації і проведення професійної і психологічної підготовки, формування у працівників готовності до діяльності в екстремальних умовах тощо; 4) надання допомоги при розробці психологічних прийомів і тактики проведення особистого пошуку.

Перелік використаних джерел:

1. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність. Частина І: Підручник. – Х.: НУВС, 2002. – 336 с.

2. Комаха В.О., Чернобай Л.М. До питання про початок формування криміналістичної думки в Україні // Криміналістичний вісник: Наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; НАВСУ (Редкол.: Я.Ю. Кондратьєв (гол. ред.) та ін.). – К.: Ред. "Бюл. ВАК України", 2004. – № 1 (1).

3. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Основы психологии управления: Учебник. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1999. – 528 с.

4. Ващенко І.В. Загальна конфліктологія: Навчальний посібник / Під заг. ред. І.В. Ващенко, С.П. Гіренка. – 2-е вид., доп. – Х.: Оригінал, 2001. – 384 с.

5. Коновалова В.О. Правова психологія: Навчальний посібник. – Х.: Основа, 1996. – 184 с;

6. Бахін В.П., Весельский В.К., Маліков Т.С. Поліцейський допит у США (поради допитуючому): Навчальний посібник. – Київ: НВТ "Правник" – НАВСУ, 1997. – 33 с.

7. Лукашевич В.Г. Тактика общения с участниками отдельных следственнх действий: Учебное пособие. – К.: НИиРИО КВШ МВД СССР им. Ф.Э. Дзержинского, 1989. – 88 с.;

8. Юстицкий В.В. Применение методов психологического воздействия на личность в деятельности сотрудников милиции по предупреждению преступлений: Учебное пособие. – Мн.: МВШ МВД СССР, 1986. – 68 с.

9. Ануфрієв М.І Актуальні питання підготовки кадрів для оперативних служб ОВС // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. № 2 (10). – Львів: ЛІВС, 1999.

10. Кондратьев Я.Ю. Психологічне забезпечення діяльності оперативних підрозділів в МВС України: Монографія. – К., 1999. – 215 с.

11. Використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності: Монографія / О.Ф. Долженков, Г.Е. Запорожцев, А.Г. Кіцул, Е.В. Рижков. – Одеса: ОІВС, 2001. – 231с.

12. Наказ МВС України від 31.05.2001 р. № 1010 "Про затвердження інструкції про порядок відбору, вивчення, проведення спеціальних перевірок відносно осіб, які приймаються на службу в ОВС України". – К.: МВС України, 2001. – 33 с.

13. Бандурка А.М., Бочарова С.П., Землянская Е.В. Юридическая психология: Учебник. – Х.: НУВД, 2001. – 640 с.

Ю.А. Сухарський
(Донецький юридичний інститут ЛДУВС)
А.Ю. Федорова
(Донецький юридичний інститут ЛДУВС)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ВИМОГ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ ДЕРЖАВНОГО ЗАХИСТУ ТА БЕЗПЕКИ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Виконання оперативними підрозділами ОВС завдань оперативно-розшукової діяльності, пов'язаних із викриттям винних, швидким і повним розкриттям злочинів, пошуком правди, встановленням об'єктивної істини по справі, захистом прав та законних інтересів громадян – це праця, яка включає в себе елементи певного ризику.

Далеко непоодинокими є випадки, коли шляхом погроз і підкупу, окремих насильницьких дій, шантажу, представники кримінального світу та особи, які заінтересовані в результатах досудового слідства здійснюють прямий тиск на осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, цим самим намагаються вплинути на хід розслідування кримінальних справ.

Незахищеність осіб, які діють в інтересах судочинства або здатних сприяти встановленню істини по справі, спонукає їх ухилятися від виконання свого громадського обов'язку.

Слід безпосередньо зазначити, що на цей час в Україні досліджувана нами тема не досить всебічно розроблена, однак задекларована: Конституцією України; Кримінальним кодексом України; Кримінально-процесуальним кодексом України; законом України від 23 грудня 1993 р. "Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві"; законом України від 15 грудня 1992 р. "Про статус суддів"; законом України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" від 13 січня 2000 р.; наказом МВС України № 467 від 23 липня 1997 р. "Про створення спеціальних підрозділів для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів" та інші.

Здійснення заходів безпеки, згідно з нормативно-правовою регламентацією покладається за підслідністю на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи, які в свою чергу повинні виконувати покладені на них завдання в тісній взаємодії з територіальними органами, галузевими службами, підрозділами органів внутрішніх справ та інші правоохоронними органами [1, с. 393].

Слід зауважити, що враховуючи важливість забезпечення відповідного захисту учасників кримінального судочинства в Україні оперативний співробітник повинен мати певний рівень не лише фізичної, а й психологічної підготовки.

Враховуючи цей факт, з метою впровадження в практичну діяльність необхідних заходів, Міністерством внутрішніх справ України була запроваджена певна правозастосовна діяльність. А саме, були послідовно прийняти наступні нормативно-правові акти: наказ МВС України № 334 від 5 квітня 2002р "Про затвердження Концепції психопрофілактичної роботи в ОВС України та Програми її реалізації до 2005р." На розвиток цієї програми Програми в центральному кадровому апараті

МВС створено Центр практичної психології, який в певній мірі здійснює необхідне психологічне забезпечення оперативно – службових завдань, а саме – надання психологічної допомоги співробітникам у вирішенні оперативно-службових завдань [2, с. 8].

Здійснюючи відповідну психологічну допомогу практичний психолог повинен в першу чергу розробляти першочергові психологічні вимоги щодо здійснення оперативними підрозділами ОВС заходів оперативно-розшукової діяльності, дотримання яких значно впливають на практичну діяльність оперативного робітника при виконанні своїх функціональних обов'язків.

Стосовно державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства при професійно – психологічній підготовці працівників оперативних підрозділів, першочерговими психологічними вимогами мають обов'язково бути:

1. Визнання необхідним дотримання адекватності процесу первинній правовій природі оперативно-розшукової діяльності стосовно забезпечення державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства.

2. Усвідомлення об'єктивної потреби в організаційно психологічному диференціюванні заходів оперативно-розшукової діяльності залежно від психології здійснення основних функцій забезпечення захисту учасників кримінального судочинства.

При виконанні функції оперативно-розшукового попередження й оперативної профілактики, необхідно в першу чергу враховувати специфічні психологічні особливості поведінки та вчинків осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а також осіб, які спроможні здійснити протиправне діяння стосовно суб'єктів кримінального судочинства. Виявлення кримінально небезпечного контингенту, а також фактів та обставин, вивчення котрих необхідне для попередження й профілактики злочинних проявів, виявлення та нейтралізації причин і умов, що сприяють вчиненню злочину, повинно базуватись на класифікації учасників кримінального судочинства та осіб, які підлягають державному захисту. Велике значення при здійсненні оперативних заходів дана класифікація має з приводу розподілу між учасниками кримінального судочинства прав та обов'язків, у відповідності з якими вони мають певні повноваження [3, с. 23].

Функція оперативно-розшукового розкриття злочину повинна враховувати необхідність використання певних психологічних знань, зокрема закономірностей щодо формування у свідомості особи злочинних

намірів, планів, способів реалізації та переведення їх у зовнішню протиправну діяльність. В цьому випадку важливе значення має кваліфікація злочинних діянь стосовно об'єктивної сторони злочину та об'єкту злочинного посягання.

3. Прийняття до уваги оновленого психологічного змісту принципів оперативно-розшукової діяльності за сучасних умов боротьби зі злочинністю. Як відомо, більшість із цих принципів, що передбачені сьогодні законодавчо (ст. 4 закону України "Про оперативно-розшукову діяльність") та напрацьовані теорією оперативно-розшукової діяльності, були декларовані й до легітимного їх визнання. Це в першу чергу – принципи законності, гуманізму, моральності та етичності, поважання прав і свобод людини і громадянина перед законом, виключної доцільності заходів оперативно-розшукової діяльності, яких так чи інше повинна дотримуватись оперативно-розшукова практика. Головна суть відповідної вимоги полягає в тому, щоб кожний оперативник бачив у людині, що обирається як об'єкт оперативних заходів, перш за все особистість, яка охороняється державою і суспільством [4, с. 185].

Слід зауважит, що розглянуте вище диференціювання психологічних вимог за функціональними критеріями оперативно-розшукової діяльності щодо забезпечення ефективної діяльності оперативних підрозділів стосовно державного захисту та безпеки учасників кримінального судочинства відкриває шляхи до цілеспрямованого розроблення відповідних психологічних методик здійснення заходів оперативно-розшукової діяльності на кожному з зазначених функціональних напрямків, тобто для кожного конкретного випадка з урахуванням суб'єктів кримінального судочинства. Який підлягає державному захисту.

Перелік використаних джерел:

1. Оперативно-розшукова діяльність. Нормативно-правове регулювання / Ю.Я. Кондратьєв. – К.: КНТ, 2005. – 552 с.

2. Бараненко Б.І. Психологія оперативно-розшукової діяльності: Навчальний посібник / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім 10-річчя незалежності України. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 272 с.

3. Правове забезпечення взаємодії оперативних підрозділів та слідчих апаратів у розкритті та розслідуванні злочинів: Тези доповідей. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 196 с.

4. Столяренко А.М. Психологические приемы в работе юриста: Практическое пособие. – М.: Юрайт, 2001 – 283 с.

О.О. Черепненко
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ВЗАЄМОДІЯ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ З ДЕРЖАВНИМИ ОРГАНАМИ ТА ГРОМАДСЬКИМИ ФОРМУВАННЯМИ ЩОДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Ефективність боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх залежить від правильно організованої взаємодії органів внутрішніх справ з громадськими формуваннями. Спільна діяльність міліції і об'єднань населення, які беруть участь у боротьбі зі злочинністю і охороні громадського порядку, формує у свідомості громадян необхідність рахуватися із загальними інтересами, шановливо ставитися до правових приписів, виконувати свої обов'язки по вихованню молоді. Зміцнення й подальший розвиток ділових зв'язків між органами внутрішніх справ, державними органами і громадськістю, посилення їх взаємодії стає ефективним заходом забезпечення законності та правопорядку. Залучення населення до правоохоронної діяльності закономірно розглядається як важливий етап участі громадян в управління справами суспільства і держави, один з основних факторів зміцнення конституційного режиму, ролі законів, посилення механізму підтримки правопорядку. Підтримка трудових колективів, громадських організацій, усього населення забезпечує державним правоохоронним структурам необхідні пріоритети в боротьбі зі злочинністю. Використання потенціалу громадськості у справі боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх, об'єднання правоохоронних зусиль органів внутрішніх справ з формуваннями населення і зміцнення таким чином єдиного фронту боротьби з відступами від норм права та моралі може бути досягнуто лише в результаті розширення і поглиблення їх взаємодій. У правильно організованій взаємодії міститься важливий резерв як покращення правоохоронної діяльності держави, так і роботи об'єднань громадськості.

Деякі аспекти взаємодії органів внутрішніх справ з громадськими формуваннями щодо попередження злочинності серед неповнолітніх висвітлювалися в роботах Г.А. Авансова, О.М. Бандурки, А.І. Гайдара, І.П. Голосніченка, Є.В.Додіна, К.Е. Ігорева, А.Г.Лекаря, Г.М. Міньковського та інших, але багато аспектів цього складного питання ще потребують подальшої розробки та висвітлення в наукових працях.

Правоохоронна практика незмінно підтверджує, що важливою запорукою ефективної боротьби зі злочинністю є участь у цій справі ши-

роких верств громадськості. Практичне значення комплексного використання сил, засобів, та методів державних органів, громадських формувань і органів внутрішніх справ у вирішенні завдань щодо попередження злочинності впродовж тривалого часу викликає заслужений інтерес з боку вчених – юристів, практичних працівників, усієї громадськості по взаємодії цих суб'єктів. Від її стану здебільшого залежить активізація й удосконалення діяльності по боротьбі зі злочинністю взагалі, і неповнолітніх – зокрема, їх профілактика, розкриття злочинів, забезпечення відшкодування збитків, заподіяних неправомірними діями.

Юридичною базою створення громадських формувань, у т.ч. з охорони громадського порядку і попередження злочинів, є ст. 36 Конституції України, яка гарантує право громадян України на свободу об'єднання в громадські організації для реалізації і захисту своїх прав і свобод, задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки і громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян або обмежений у своїх правах за належність до громадських організацій [1, с. 15-16].

Також, законодавчо закріплена участь громадськості в попередженні злочинності серед неповнолітніх. Згідно зі статтею 20 Закону України "Про охорону дитинства" у порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи патронату дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного, гармонійного, культурного і фізичного розвитку дитини [2, с. 12].

Держава сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, заохочує розвиток усіх форм благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг у порядку, встановленому законами України.

У ході побудови правової демократичної держави зростає роль молодіжного та дитячого руху в житті країни. Зараз на Україні відбувається період відновлення роботи молодіжних і дитячих організацій. У стаття 23 Закону "Про охорону дитинства" закріплено право дітей на

об'єднання в самостійні дитячі та громадські організації за умови, якщо їх діяльність не суперечить Конституції України та законам України, не порушує громадський порядок і безпеку держави, права і свободи інших осіб, не шкодить моралі та здоров'ю дітей та інших громадян [3, с. 13]. Дитячі громадські організації можуть створювати свої об'єднання, встановлювати контакти з дитячими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних дитячих об'єднань. Згідно зі ст. 1 Закону, молодіжні громадські організації є об'єднаннями громадян віком від 14 до 28 років. Їх метою є діяльність, спрямована на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів [4, с. 2].

Дитячі громадські організації – це об'єднання громадян віком від 6 до 18 років. Їх метою є діяльність, спрямована на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників [4, с. 3].

Останніми роками в нашому суспільстві багато громадських формувань з попередження правопорушень серед неповнолітніх виявилися застарілими. Якщо раніше ефективними формами участі громадськості у попередженні злочинів вважалася робота піонерсько-комсомольських загонів, які проводили профілактичну роботу серед молоді і підлітків по боротьбі з пияцтвом, порушеннями громадського порядку, то сьогодні вони своє існування припинили. На жаль, припинили також індивідуальну роботу з підлітками шефи і громадські вихователі. На зміну забутим прийшли нові форми участі громадськості в профілактиці злочинів серед дітей і підлітків, які полягають у наданні комплексної соціально-педагогічної допомоги неповнолітнім, диференційованому підході до роботи з ними і їх залученні до безпосередньої участі в житті суспільства [5, с. 45].

В теперішній час виховна робота за місцем проживання громадян набуває особливого значення. Саме в побуті виникають конфліктні ситуації, скоюються злочини. Надійними центрами попередження злочинів та правопорушень за місцем проживання є громадські пункти охорони порядку. Вони створюються з метою об'єднання попереджувальної діяльності державних і громадських органів на території мікрорайону; координації попереджувальної роботи всіх профілактичних підрозділів, які функціонують в мікрорайоні, посилення боротьби зі злочинністю і пра-

вопорушеннями в жилому секторі. Ці формування аналізують стан громадського порядку в мікрорайоні, розробляють заходи щодо його підтримання, розглядають на своїх засіданнях дії правопорушників, вносять пропозиції до державних органів, сприяють органам внутрішніх справ у залученні жителів мікрорайону до охорони громадського порядку. Вони проводять виховну роботу з особами, які скоюють антигромадські вчинки. Головна спрямованість профілактичної діяльності в цих пунктах – індивідуальна робота з правопорушниками. Найчастіше при цих пунктах створюються комісії по роботі з підлітками-правопорушниками та неблагополучними сім'ями, оскільки до складу комісії входять представники навчальних закладів, підприємств, медичних установ, оперуповноважені у справах неповнолітніх, педагоги-організатори, дільничні інспектори, представники релігійних і благочинних організацій робота з підлітками-правопорушниками і батьками, які не займаються вихованням дітей, чи негативно впливають на їх виховання, проводиться досить ефективно. Крім індивідуальної роботи члени громадських пунктів охорони порядку виступають з доповідями, лекціями, юридичними консультаціями [6, с. 100].

У ході побудови правової держави проявляються нові риси у взаємодії молодіжних об'єднань і органів влади. Зростає роль молодіжного і дитячого руху у вирішенні соціальних проблем неповнолітніх, змінюються їх форми роботи з молоддю, започатковуються процеси інтеграції у міжнародні молодіжні структури. Важливість участі молодіжних організацій у здійсненні проектів, спрямованих на надання допомоги соціально незахищеній молоді та неповнолітнім з групи ризику, підкреслюється в "Керівних принципах ООН по попередженню злочинності серед неповнолітніх" (ст. 32-39) [7, с. 97].

Являє інтерес досвід по залученню працівниками органів внутрішніх справ учнівської молоді до вирішення правоохоронних завдань, підготовки її до служби в органах внутрішніх справ та збройних силах і запобіганню правопорушень та злочинів. Так, вже створені і діють під патронатом міліції і служб у справах неповнолітніх держадміністрацій патріотичні клуби та гуртки за інтересами у містах Чернігові, Севастополі, Ужгороді та інших, де в клуби й гуртки залучаються підлітки, які перебувають на обліках в органах внутрішніх справ, не зайняті суспільно корисною працею тощо.

Надзвичайний інтерес являє проведення різноманітних просвітницьких програм для дітей і молоді, спрямованих на покращення правових знань, усвідомлення цінностей здоров'я, розуміння визначальної ролі

здорового способу життя. Ці програми дають молоді розуміння закону, правової системи і фундаментальних принципів та цінностей, на яких базується конституційна демократія. Молоді люди дізнаються про свої права та обов'язки, набувають знань, умінь та навичок, які допомагають їм стати законослухняними, активними громадянами. Молодь вивчає судові справи, відвідує засідання суду, зустрічається з офіційними особами. В програмах стосовно формування здорового способу життя акцентується увага на профілактиці наркоманії. В проведенні програм приймають участь юристи-науковці, працівники правоохоронних органів та служб у справах неповнолітніх, педагоги-тренери, медичні працівники. В числі різних програм можна назвати програму "Практичне право", яка реалізується Інформаційно-методичним центром "Дебати" спільно з Всеукраїнським комітетом захисту дітей та Інформаційно-консультативним жіночім центром, програму "Модель ООН", "Молодь – майбутньому України", програму залучення дітей та підлітків до поширення інформації про Конвенцію ООН про права дитини "Делегати дитячих прав", програму за підтримкою ПРООН/ЮНЕЙДС "Сприяння просвітницькій роботі "рівний-рівному" серед молоді України щодо здорового способу життя" та інші [8, с. 46].

У 2004 році членами громадських формувань і за їх участю проведено 62456 рейдів і інших заходів з охорони громадського порядку, а також затримано 50342 особи за вчинення правопорушень [9, с. 94].

На наш погляд, ефективна робота служби у справах неповнолітніх та соціальної служби здатна надавати неповнолітньому комплексну реальну допомогу (правову, матеріальну, психологічну, медичну, педагогічну тощо) також і через численні громадські формування, які працюють при ній і можуть бути тією організаційною основою, що забезпечить як індивідуальну допомогу дитині, так і оздоровлення умов є її життя.

ГУМВС, УМВС України в областях спільно з іншими міністерствами та відомствами, місцевими державними адміністраціями проводять роботу щодо створення реабілітаційно-кризових центрів і притулків для жінок та дітей, які потерпіли від злочинів або стали жертвами торгівлі людьми. Сьогодні в державі створено 85 центрів соціальної реабілітації на 2970 ліжко-місць та 269 тимчасових притулків на 9241 місце [9, с. 137] Але в діяльності громадських формувань є недоліки. Цьому є багато причин. Негативним явищем є те, що членів громадських формувань ніхто не навчає. Відсутня єдина тематика навчання, не розроблені відповідні форми і методи. Не ведеться контроль та облік цієї роботи. Практично не проводяться інструктажі членів формувань, що заступають на охорону правопорядку.

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Питанням взаємодії з громадськістю та її формуваннями в міських районних відділах внутрішніх справ приділяється дуже незначна увага, тобто, діяльність здійснюється більше формально, ніж реально. У тематичних планах занять з службової підготовки більшості органів та підрозділів внутрішніх справ майже відсутні теми організації і здійснення взаємодії міліції з громадськими формуваннями в охороні правопорядку, надання їм допомоги в організації діяльності.

Перераховані обставини негативно впливають на участь громадян в охороні правопорядку і діяльність органів внутрішніх справ з відновлення та створення громадських формувань, що дозволяє вважати обґрунтованим узагальнюючий висновок: діяльність органів внутрішніх справ з надання допомоги у відновленні або створені громадських формувань з попередження правопорушень і охорони громадського порядку, підвищення ефективності їх діяльності буде в значній мірі відповідати висунутим до неї вимогам лише при умові, що всі названі вище обставини будуть усунені.

Попередження злочинності неповнолітніх – комплексна проблема. Її позитивне розв'язання має першочергове значення для суспільства. Така попереджувальна діяльність – справа державна, мета якої – об'єднаними зусиллями громадськості, юристів, педагогів, на базі правового виховання усунути соціальні причини негативних явищ у суспільстві, забезпечити дієвість попередження злочинності серед неповнолітніх.

Перелік використаних джерел:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червнг 1996 р. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.

2 Закон України "Про охорону дитинства" від 26.04.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2001. – Ст. 981.

3. Закон України "Про молодіжні та дитячі громадські організації" від 01.12.1998 р. // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 1 – С. 2.

4. Лихолоб В.Г. Правовые и нравственные вопросы предупреждения преступности органами внутренних дел: Учебное пособие. – К.: НИ и РИО Украинской академии внутренних дел. 1992. – 119 с.

5. Додин Є.В. Административная деликтология. – О.: АО БАХВА, 1997. – 112 с.

6. Сборник международных стандартов и норм ООН в области правосудия в отношении несовершеннолетних, ЮНИСЕФ, 1998. – М.: ЗАО "Интердиалект +". – 128 с.

7. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2004 року. – К: Держ. комітет України у справах сім'ї та молоді, 2004. – 232 с.

ЗМІСТ

Бараненко Б.І., Сілюков В.О. Удосконалення оперативної розробки об'єктів ОРД оперативними підрозділами органів внутрішніх справ (методологічні, правові, організаційно-тактичні проблеми).....3
Цветков А.Г. Недостатки правового обеспечения оперативной разработки.....15
Железняк Н.С. Возможности обеспечения специальной государственной защиты отдельных лиц как участников уголовного процесса.....20
Кубарев В.С., Кубарев И.В. Методологическая основа ОРД. Оперативно-розыскная методика.....29
Бірюков В.В. Документи – об'єкти обліково-реєстраційних систем. Формування обліків і використання даних, що в них містяться, у розкритті злочинів.....36
Глазков В.А. Пути совершенствования правовой защиты и безопасности субъектов ОРД в современных условиях.....44
Федоров К.Л. Захист суб'єктів оперативної розробки як одна з передумов її успішного проведення.....51
Глієвий А.А. Теоретичне визначення форми взаємодії кримінальної міліції та оперативних підрозділів органів, що виконують покарання.....57
Погорецький М.А. Оперативно-розшукова діяльність як передумова кримінального процесу.....66
Тарасенко В.Є. Особливості здійснення оперативно-розшукової діяльності підрозділами ОВС України в сучасних умовах.....77
Чистолінов О.М. Правові аспекти оперативної розробки в умовах прикордонних регіонів.....80
Титов А.М. Використання матеріалів ОРД у кримінальному процесі: проблеми теорії і практики.....84
Темніков О.В. Деякі міркування з питань взаємодії слідчих та оперативних працівників і надання процесуального статусу матеріалам оперативної розробки щодо організованих злочинних угруповань на досудових стадіях кримінального судочинства.....91
Філіпенко Н.Є. Щодо теоретичного визначення поняття "оперативно-розшукова інформація".....99
Хараберюш І.Ф., Хараберюш О.І. Інтернет та локальні мережі як джерело отримання оперативно-значимої інформації.....108

Зміст

Єськов С.В. Підстави для проведення зняття інформації
з каналів зв'язку як оперативно-розшукового заходу.....114
Бабічев Д.О. Оперативний ризик прийняття рішень
щодо проведення оперативно-розшукових заходів,
пов'язаних з тимчасовим обмеженням прав людини 121
Єфремов А.В. Деякі правові проблеми зняття
інформації з технічних каналів зв'язку 127
Кретчак О.М. Психологічне забезпечення оперативно-розшукової
діяльності як фактор підвищення її ефективності в сучасних умовах 132
Гусєва К.А. Застосування оперативного спілкування
в індивідуальній профілактиці злочинців оперативними
підрозділами органів внутрішніх справ 136
Михайличенко Д.А. Роль оперативной информации
в оперативно-тактическом обеспечении предупреждения
и раскрытия преступлений, совершаемых организованными
преступными группами, в условиях современности.....142
Ткаченко В.И. Оперативно-розыскное сопровождение расследования
уголовных дел по преступлениям, связанным с незаконным
тиражированием и распространением аудио-видеопродукции 147
Чугунов М.О. Спеціальні операції та забезпечення
безпеки особового складу міліції під час їх проведення 152
Костюков О.А. Поняття матеріалів ОРД,
що використовуються в інтересах кримінального судочинства 156
Астафьев Д.В. Особенности уголовной ответственности
несовершеннолетних, совершивших преступление в соучастии.....162
Лисенко А.М. Деякі аспекти удосконалення документування
злочинних дій у процесі оперативної розробки осіб, що вчиняють
злочини в сфері виготовлення і збуту алкогольних напоїв 166
Бойчук Д.В. Основні напрямки виявлення та усунення причин,
що призводять до безвісної відсутності осіб 174
Гайдай В.Я. Інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності підрозділів
карного розшуку щодо попередження та розкриття шахрайства 181
Гайдар А.І. Щодо забезпечення законності та дотримання
прав людини при здійсненні оперативно-розшукових заходів
по протидії груповій злочинності неповнолітніх.....190
Солоха В.Є. Організаційно-психологічні питання
професійної підготовки оперативних працівників
при застосуванні особистого пошуку.....199
Сухарський Ю.А., Федорова А.Ю. Шляхи вдосконалення
психологічних вимог щодо здійснення оперативними підрозділами
оперативно-розшукових заходів по забезпеченню державного
захисту та безпеки учасників кримінального судочинства 207
Черепненко О.О. Взаємодія органів внутрішніх справ
з державними органами та громадськими формуваннями
щодо попередження злочинності серед неповнолітніх 211

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК
Луганського державного університету
внутрішніх справ

УДОСКОНАЛЕННЯ ОПЕРАТИВНОЇ РОЗРОБКИ ОБ'ЄКТІВ ОРД ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Спеціальний випуск № 1

У двох частинах

Частина 1

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск канд. юрид. наук, проф. *Б.І. Бараненко*
Технічні редактори *О.В. Васильєва, Н.М. Соболєва*
Комп'ютерна верстка *О.О. Васильєва*

Підписано до друку 12.02.2007.
Папір офсетний. Формат 60х84 $^{1}/_{16}$. Друк RISO.
Гарнітура. Times New Roman. Ум. друк. арк. 13,75.
Ум. фарбо-відб. 13,75. Обл.-вид. арк. 14,25.
Тираж 500 прим. Зам. № 12

Редакційно-видавничий відділ ЛДУВС
Друкарня РВВ ЛДУВС
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4